

سہ ماہی از
ہما مشن علمی ہیئت و عبادت
۱۴۴۰ھ

Scientific Conference
of Heyats and
Religious Rituals

بہ اہتمام مرکز تخصصی احیاء امر دانشگاه امام صادق علیہ السلام و اندیشکده ہیأت

عنوان: چکیده مقالات همایش علمی هیأت و آیین‌های مذهبی
به‌اهتمام: مرکز تخصصی احیاء امر دانشگاه امام صادق علیه‌السلام و اندیشکده هیأت

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

صفحه‌آرا: سید محمد حسین حسینی

طراح جلد: سید محمد حسین حسینی

چاپ اول: ۱۴۰۲

قیمت: ۱/۴۰۰/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۸۱-۰۱۴-۵

«این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است»

فروشگاه مکزکی: تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان فخررازی و خیابان دانشگاه، مجتمع پارسا، همکف، واحد ۳ و ۲

تلفن: ۰۶۶۹۵۴۶۰۳ - تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۰۶۰۶۷۴۱۱

فروشگاه کتاب صادق: تهران: بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، ضلع شمالی دانشگاه

صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵ • کد پستی: ۰۱۴۶۵۹۴۳۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

فروشگاه اینترنتی: <https://press.isu.ac.ir> • E-mail: pub@isu.ac.ir

عنوان و نام پدیدآور: چکیده مقالات همایش علمی هیأت و آیین‌های مذهبی / به‌اهتمام:

مرکز تخصصی احیاء امر دانشگاه امام صادق علیه‌السلام و اندیشکده هیأت.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۴۰۲.

مشخصات ظاهری: ۲۵۶ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۸۱-۰۱۴-۵

موضوع: هیأت‌های مذهبی و غیره - ایران - مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: سوگواری‌های اسلامی - ایران - مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: تکیه و حسینیه‌ها - ایران - مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: چهارده معصوم - شعائر و مراسم مذهبی - مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: مدیحه و مدیحه‌سرای اهل بیت (ع) - مقاله‌ها و خطابه‌ها

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

رده‌بندی کنگره: BP ۲۶۰

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۷۴۰۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۹۴۸۹۷۲۱

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.

این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب

دیباچه	۱۳
مقدمه	۱۷
بخش اول: سیر تطور تشکیلات، کارکرد، گونه‌ها و ابزار هیأت ..	۲۹
سیر تحول محتوای معرفتی هیأت در نسبت تاریخی آن با نهاد علم.....	۳۱
سیر تحول در کارکرد روضه‌های زنانه	۳۳
نقش ائمه معصومین <small>علیهم‌السلام</small> در شکل‌گیری هیأت، راهکاری برای تشویق جوانان به شرکت در مراسم مذهبی	۳۵
بازی‌وارسازی عناصر و نقش‌واره‌های تشکیلات هیأت؛ با مطالعه موردی روضه‌های خانگی در دهه اخیر.....	۳۷
سیر تطور و تحول هیأت از قرن اول تا چهارم هجری (آغاز حکومت آل بویه).....	۴۱
بررسی عوامل مؤثر بر چگونگی شکل‌گیری هیأت فرهنگ‌ساز با رویکرد پویایی‌شناسی سیستم‌ها (S.D).....	۴۳
فلسفه عزاداری	۴۵
مطالعه تاریخی تعامل هیأت و فضای مجازی در شرایط کرونایی	۴۷
سیر تطور هیأت‌های عزاداری در ایران از دوره صفوی تا پایان دوره قاجار	۴۹
سیر تحول ابزار و وسایل عزاداری هیأت‌های مذهبی مبتنی بر چرخه عمر محصول	۵۱
حرم، هیأت و هویت	۵۳
عزاداری بر مصائب سیدالشهدا <small>علیه‌السلام</small> در سیره انبیاء الهی <small>علیهم‌السلام</small>	۵۵

- بررسی جایگاه «خادمی در مجالس حسینی» از منظر قرآن و سیره اهل بیت (ع) ۵۷
- بازخوانی اقامه و احیای عزای ماتم بر سیدالشهدا (ع) در دوران بعد از عاشورا تا اواخر
غیبت صغری ۵۹
- نخستین هیأت، سیر تاریخی هیأت تا قرن چهاردهم ۶۱
- سیر تحول و تطور هیأت از حیث تغییر کارکرد ۶۳
- سور و سوگ از آدم (ع) تا عزای سیدالشهدا (ع) ۶۵
- الگوی مداحان تراز گفتمان انقلاب اسلامی از منظر رهبر انقلاب (از ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۷) ۶۷
- بررسی تحولات برگزاری مجالس عزای اهل بیت (ع) در بازه زمانی غیبت کبری تا اوایل
صفویه ۶۹
- سیر تطور و تحول هیأت‌های مذهبی در دوران پهلوی و انقلاب اسلامی ۷۱
- سیر تحول کارکرد هیأت‌های دانشجویی از بعد انقلاب اسلامی تاکنون ۷۳
- تغییرات کارکردی هیأت‌های مذهبی در چهار دهه اخیر در شهر اراک ۷۵
- تداومات و ابداعات عزاداری بر سیدالشهدا (ع) در دوران صفویه ۷۷
- واکاوای مناسک شادی در مجالس آیینی از منظر قرآن و سیره اهل بیت (ع) ۷۹
- بررسی تاریخی سنت عزاداری ایام فاطمیه اول در سیره علمای مکتب نجف در پنجاه
سال گذشته ۸۱
- از کاروان شهید تا جنگی برای پایان جنگ‌ها، مقایسه روند متفاوت هویت حماسی در
موسیقی مذهبی و متال غرب: مطالعه موردی موسیقی هیأت‌های مذهبی و گروه
ساباتون ۸۳
- جایگاه «طعام» و «اطعام» در هیأت از منظر قرآن و سیره معصومین (ع) ۸۵
- صورت و سیرت هیئات مذهبی در گذر تاریخ از منظر معارف اسلامی ۸۷
- اثبات قدمت و اصالت مجالس فاطمی به دوره متقدمان (بر اساس دو گزارش از
لسان المیزان ابن حجر عسقلانی) ۸۹
- سیر تحولی عزاداری امام حسین (ع) در نیم قرن اخیر در استان ایلام ۹۱

بخش دوم: شناخت و سیر تحول آیین‌های مذهبی و آداب بومی

- ۹۳.....
- ۹۵..... شیوه‌های عزاداری هیأت‌های مذهبی استان اصفهان
- ۹۷..... بررسی نمایش‌های آیینی و مذهبی در استان لرستان
- ۵۶۷ - ۲۹۷) مصر (دوره فاطمیان شیعی دورۀ شناخته‌شده عزاداری محرم در شهرهای ه. ق)..... ۹۹
- بررسی تطبیقی آیین‌های مشترک کمتر شناخته‌شده عزاداری محرم در شهرهای ایران..... ۱۰۱
- سیر تاریخی عزاداری در منطقه فراهان..... ۱۰۳
- تعزیه همدان و درگزین در دوره صفوی از نگاه اولیاء چلبی سیاح معروف عثمانی..... ۱۰۵
- نوآوری فرهنگی در آیین‌های دینی..... ۱۰۷
- نمادگرایی حکمی تصاویر نسخه‌های کتب خطی دوره (صفویه تا قاجاریه) با تأکید بر مضامین دینی و تعزیه..... ۱۰۹
- تغییر الگوواره‌های تصویری نگاره‌ها و نقاشی‌های دوران صفویه تا قاجاریه (با تأکید بر مضامین دینی و تعزیه)..... ۱۱۱
- مروری بر سیر تحول کانون‌های برگزاری مراسم مذهبی از تکیه دولت تا حسینیه ارشاد..... ۱۱۳
- دسته‌های عزاداری در شهر زهان خراسان جنوبی..... ۱۱۵
- مطالعه مردم‌شناسی سیر تحول و کارکردهای مراسم عزاداری و تعزیه روز عاشورا (مطالعه موردی روستای دره بید)..... ۱۱۷
- آیین‌های عاشورایی در قفقاز جنوبی از دوره تزار تا عصر حاضر..... ۱۱۹
- بررسی و تحلیل آیین عزاداری کربزنی در مناطق مختلف ایران..... ۱۲۱
- تاسوعا و عاشورا و آداب و مناسک آن در هیئات و مجالس حسینی از منظر قرآن و سیره معصومان (علیه السلام)..... ۱۲۳

نگاهی به آیین‌های مذهبی و نمایشی ایران و تطبیق مجلس تعزیه متوکل عباسی با پیاده‌روی اربعین و تبلور کرامت حسینی در متون تعزیه ایران با تکیه بر مجلس پسر فروشی ۱۲۵

نقش زنان در ادبیات نمایشی دوره قاجار و تأثیر ایشان در شکل‌گیری و نگهداری هنر شبیه‌خوانی در قرن ۱۹ میلادی ۱۲۷

بروز وضعیت اجتماعی ایرانیان در قرن ۱۹ میلادی در ادبیات نمایشی مذهبی و نسخه‌های تعزیه ۱۲۹

نگاهی به مراسم سوگواری امام حسین علیه السلام در روستای مزرعه‌امام از توابع شهرستان نائین ۱۳۱

مراسم آیینی سنگ‌زنی در روستای مزرعه‌امام از توابع شهرستان نائین ۱۳۳

بررسی و تحلیل آیین پیاده‌روی اربعین ۱۳۵

«نقل برداری» یا «نخل گردانی»: بازخوانی هم‌نشستی اسطوره‌های ایرانی-اسلامی در سنت نقل‌گردانی (برداری) ۱۳۷

نقش تعزیه در تحوّل و إعلاى موسیقى ملی ایران (از حَضِیض مجالس عشرت تا اوج معنویّت و تقدّس) ۱۳۹

جغرافیای تاریخی تعزیه (شبیه‌خوانی) در ایران ۱۴۱

بازخوانی آیین شبیه‌خوانی در رویکردی پدیدارشناسانه ۱۴۵

عاشورا، آیین نوزایی شیعه ۱۴۷

پدیدارشناسی آیین علم‌گردانی در آیین‌های عاشورایی ۱۴۹

کارکرد آیین از دیدگاه ویکتور ترنر و هجویری ۱۵۱

بخش سوم: جایگاه و تأثیر سیاسی و اجتماعی هیأت ۱۵۳

امکان‌سنجی تحقق خط‌مشی‌های سیاسی و اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران از طریق مجالس هیئات مذهبی؛ بررسی سیر تحول از سال ۱۳۸۰ الی ۱۴۰۲ ..... ۱۵۵

بررسی اسنادی رویکرد حکومت‌های ایران به موضوع برگزاری مناسک مذهبی (اواخر قاجار تا اواسط پهلوی دوم) ۱۵۷

بررسی ضرورت ایجاد فرهنگ آیین حسینی از لایه‌های سطحی تا عمیق و تبیین چرایی شکل‌گیری آن در بعد اجتماعی: کاربست یک پژوهش کیفی	۱۵۹
بررسی جایگاه تاریخی مسئولیت اجتماعی در هیأت‌های اهل بیت (ع)	۱۶۱
مواجههٔ هیأت‌ها و آیین‌های دینی با روند رسانه‌ای شدن	۱۶۳
سیر تطورات تاریخی آیین سوگواری امام حسین (ع) به مثابه حوزه عمومی در جامعه ایرانی	۱۶۵
تحلیل جامعه‌شناختی تکوین و تطور روضه‌های خانگی در دوره پهلوی اول	۱۶۷
رهیافتی به زیرساخت‌ها و بُن‌مایه‌های هیأت‌های مذهبی در عهد معصومان (ع)	۱۶۹
نقش آیین‌ها و هیأت‌های مذهبی در ایجاد و تقویت همبستگی اجتماعی در نظام سیاسی شیعی	۱۷۱
نقش هیأت‌های مذهبی در تحولات سیاسی معاصر ایران	۱۷۳
درنگی در سیر تطوّر سنت عزاداری به نهاد هیأت	۱۷۵
سیر تطورات خدمات اجتماعی هیئات مذهبی؛ مورد مطالعه هیأت ثارالله زنجان در دهه اخیر	۱۷۷
نقش مجالس روضه زنانه در مشارکت سیاسی زنان عصر قاجار	۱۷۹
سیر تحول و تطور جایگاه اجتماعی مراسم سوگ و سرور و نسبت هیأت با تحولات سیاسی-اجتماعی	۱۸۱
گذشته و آینده نقش‌آفرینی هیأت در مناسبات اجتماعی-سیاسی	۱۸۳
سیر تحولات هیئات مذهبی در انقلاب اسلامی در مواجهه با رسانه	۱۸۵
نقش هیأت‌های مذهبی در همبستگی فرهنگی جامعه اسلامی ایرانی	۱۸۷
دسته‌های عزاداری درگذر تاریخ و کارکرد سیاسی اجتماعی آن	۱۸۹
ظرفیت‌سنجی هیئات مذهبی به مثابه بستر احیای «امر به معروف و نهی از منکر» در اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران	۱۹۱
نقش هیئات مذهبی در بسیج اجتماعی: مطالعه موردی ترور سپهبد قاسم سلیمانی	۱۹۳

کارکرد هیئات مذهبی در تحولات سیاسی-اجتماعی ۱۹۵

هیأت و سیاست در بستر تاریخ ۱۹۷

نگاهی جامعه‌شناختی به تحولات پیرامون عاملیت زنان در هیأت‌های مذهبی از
آستانه انقلاب اسلامی تاکنون ۱۹۹

سیر تطور اجتماعی-سیاسی هیئات مذهبی در ایران؛ از حکومت آل بویه تا جمهوری
اسلامی ۲۰۱

از تسامح تا مبارزه با دولت سعودی؛ نگاهی به شرایط برگزاری آیین‌های مذهبی در
میان شیعیان عربستان ۲۰۳

تبیین نقش هیأت‌های مذهبی در تحولات سیاسی و مذهبی و اجتماعی و فرهنگی
کرمان ۲۰۵

سیر تطور هیأت‌های زنانه و نسبت آن با تحولات سیاسی اجتماعی ۲۰۷

سیر تاریخی هیأت به مثابه نماد دینداری؛ قبل و بعد از انقلاب اسلامی ۲۰۹

بخش چهارم: بررسی سیر تحول و تأثیر متقابل محتوای هیأت و

ادبیات ۲۱۱

کارکرد شعر در بیان اهم عقاید و معارف امامیه در دوران خفقان و فشار دستگاه
سیاسی حاکم مورد مطالعه: «قصیده غدیریه ابوتمام طایی» ۲۱۳

چالش‌ها و فرصت‌های منبر و سخنرانی در هیأت‌های مذهبی در دوران دیجیتال ۲۱۵

مطالعه سیر تحول اشعار مداحان اهل بیت علیهم‌السلام در مجالس حسینی عراق (دوره قبل و
بعد از سرنگونی صدام) ۲۱۷

سیر تحول شعر آیینی عربی در میانه قرن‌های ۶ تا ۱۳ هجری قمری ۲۱۹

نقش ادبیات در هیأت‌های مذهبی از گذشته تاکنون ۲۲۱

سیر تکاملی مقتل‌نگاری عاشورایی از ابتدا تا پایان سده پنجم هجری با تأکید بر
شاخصه‌های ساختاری ۲۲۳

بررسی تأثیر فرهنگ عاشورایی بر سروده‌ها و رزم‌آهنگ‌های دفاع مقدس ۲۲۵

بررسی تأثیرات ادبیات فارسی در مقتل‌نگاری درمقایسه با ادبیات عرب ۲۲۷

سیر تطور مقتلنگاری امام حسین علیه السلام از آغاز تا ظهور صفویه ۲۲۹

بخش پنجم: کتاب‌شناسی هیأت و آیین‌های مذهبی ۲۳۱

نقدی بر کتاب ردیف خوانی در مداحی ۲۳۳

استاد جلال‌الدین همایی و عاشورانگاری او (با تأکید بر ماهیت مناسک سوگواری)

..... ۲۳۵

بررسی سیر تحوّل و تطوّر در مقتل نویسی «با تأکید بر مقتل تذکره الشهداء» ۲۳۷

برآمدن، تداوم و تحول گفتمان ادبیات عاشورایی در متن روضه‌الشهدا ۲۳۹

بررسی علل تأثیرگذاری و جریان‌سازی کتاب روضه‌الشهدا ۲۴۱

نقش کتاب «لؤلؤ و مرجان» در پرهیز از تحریف واقعه‌ی عاشورا ۲۴۳

کتاب‌شناسی کتب اثرگذار و جریان‌ساز درباره هیأت و آیین‌های مذهبی ۲۴۵

بخش ششم: آسیب‌شناسی و چالش‌های آیین‌های مذهبی .. ۲۴۷

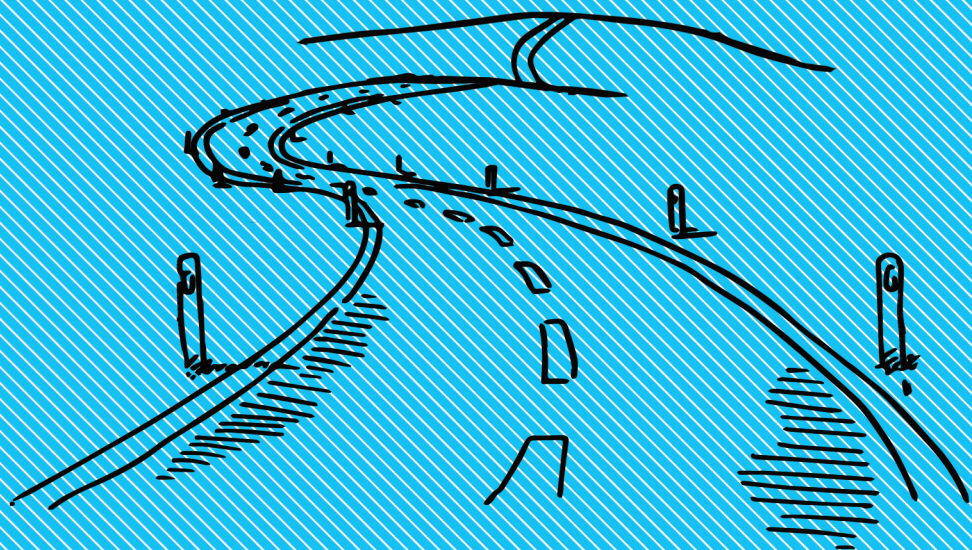
عوامل، دلایل و سویه‌های ایجاد و گسترش آسیب‌ها در فرهنگ عاشورا ۲۴۹

آسیب‌زدایی از فرهنگ عاشورا؛ پیشینه و جریان‌شناسی ۲۵۱

بررسی انحرافات و تحریف‌های عزاداری حسینی ۲۵۳

ابداعات و تحریفات مناسک مذهبی تشیع در دوران حکومت قاجاریه ۲۵۵

دیباچه

مذهب شیعه اگر چه قدمتی از دوران رسالت نبی اکرم ﷺ دارد و بنابر نقل خاصه و عامه پیامبر عظیم الشان اسلام خطاب به امیرمؤمنان علی علیه السلام فرمود: یا علی انت و شیعتک هم الفائزون، اما متأسفانه در کشاکش رقابت باندهای قدرت طلب چه بلافاصله پس از ارتحال رسول اکرم ﷺ و چه بعدها توسط طاغوت‌های اموی و عباسی به شدت مورد ستم واقع شد و برای بقای خود هزینه‌های سنگینی پرداخت. تاریخ شیعه با مصیبت غصب خلافت آغاز می‌گردد و در همان آغاز، سرور بانوان دو عالم حضرت زهرا علیها السلام نخستین شهید در راه دفاع از ولایت و مقابله با انحراف و تحریف در دین و اولین شهید شیعه می‌شود. شهادت دلخراش نور چشم رسول خدا ﷺ که حجت خداوند بر امامان حق ﷺ بود، آغازگر خط سرخ شهادت در شیعه گردید و «امام» که شیعه با وجود آن معنی پیدا می‌کند، برای بقای مذهب حق «شهید» شد و در این رویارویی نابرابر با جبهه باطل در ۲۵۰ سال حضور و ظهور «امام» همه آن ذوات مقدس به شهادت رسیدند. و در این میان شهادت جانشوز حضرت سیدالشهدا و شماری از عزیزان و خویشان و یارانش ﷺ، نه تنها برای پیروان مذهب اهل بیت ﷺ که بسیاری از غیرشیعه نیز موجب اندوه و سوگواری و ابراز ارادت به خاندان مظلوم رسول خدا ﷺ گردید.

خواننده گرامی همان گونه که در مقالات این مجموعه ملاحظه می‌کند، از آغاز دوران ۲۵۰ سال امامت یازده امام ظاهر ﷺ با وجود موانع و تضییقات بسیار، امامان هدی ﷺ و به تبع آنان، شیعیان‌شان از هر فرصتی برای

زنده نگه داشتن راه امامت و تبیین مظلومیت پیشوایان حق و ذکر مصائب آنان بهره برده و این مهم را جزء شعائر بزرگ و زنده نگاه‌دارنده شیعه تلقی کردند.

با به قدرت رسیدن دولت ارزشمند شیعی آل بویه (۳۲۲ تا ۴۴۸ق) و رفع موقتی شداثت و موانع پیش‌روی شیعیان، برپایی شعائر شیعی از اعیاد و جشن‌هایی چون غدیرخم گرفته تا عزاداری رسمی و علنی در عاشورای حسینی رسمیت یافت و با وجود دشمنی‌های خبیثانه متعصبان عامه، بعضاً حتی پس از فروپاشی این دولت و حاکمیت یافتن دولت‌های سنی کم و بیش باقی ماند و استمرار یافت. با قدرت یافتن دولت صفوی در ایران و اعلام رسمیت مذهب شیعه اثنی عشری در قلمرو وسیع صفویان و ترویج گسترده شعائر شیعه، پدیده ارزشمند «هیئات» مذهبی در سپهر دینی ایران و ایرانیان شروع به درخشیدن نمود و توانست به عنوان یک نهاد تمدنی منحصر به فرد مذهب شیعه در حفظ و بقای این مذهب و ترویج معارف اهل‌بیت^{علیهم‌السلام} نقش‌آفرینی مؤثری نماید.

در دوران سیاه و دین ستیز حاکمیت خاندان منحوس پهلوی، و در سال‌های ممنوعیت برپایی عزاداری‌های مذهبی در ایران، و نیز به هنگام سلطه بعثی‌های جلا در عراق، هیأت‌ها با به جان خریدن خطرات پیش‌رو و در خفا، در حفظ و بقای این شعائر کوشیدند و در این راه هزینه‌ها دادند.

نقش ارزشمند هیأت‌های مذهبی در وقوع انقلاب اسلامی و به صحنه آوردن جوانان از جان گذشته، و پس از پیروزی انقلاب، در دفاع مقدس، و بعد از جنگ در مقابله با فتنه‌های خائنین و دشمنان نظام ولایی نیازی به توضیح ندارد.

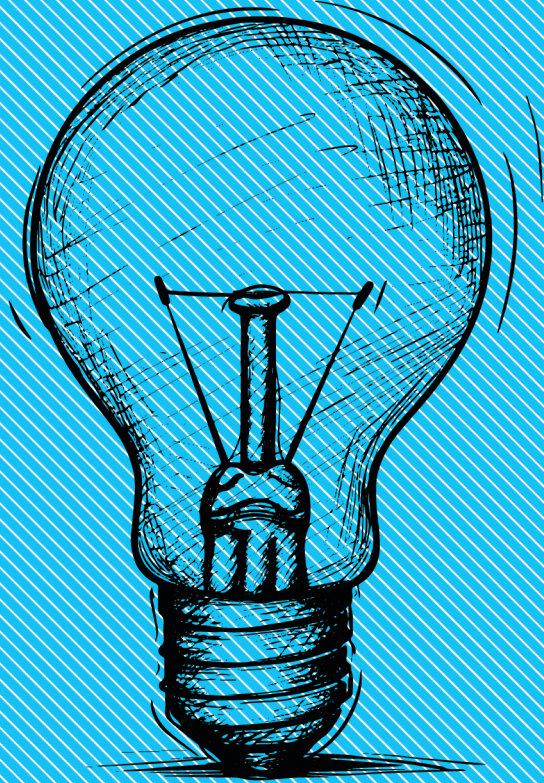
از آنجا که برپایی تمدن نوین اسلامی از آرمان‌های انقلاب اسلامی است که ان‌شاءالله زمینه‌ساز ظهور خورشید عظمای ولایت خواهد بود، بررسی علمی و مطالعه ابعاد گوناگون کارکردهای هیئات و نقش آفرینی‌های آنها و بهره‌مندی هر چه بهتر و بیشتر از این ظرفیت منحصر به فرد شیعه ضرورتی بیش از پیش می‌یابد.

«همایش علمی هیأت و آئین‌های مذهبی» حرکتی آغازگر در این راستا می‌باشد که به همت مرکز تخصصی احیاء امر دانشگاه وزین امام صادق علیه السلام و همکاری اندیشکده هیأت برپا می‌شود و کتابچه حاضر چکیده مقالات پذیرفته شده در کمیته علمی همایش است که تقدیم خوانندگان گرامی می‌شود.

محمدحسین رجیبی دوانی

دبیر علمی همایش

مقدمه

بدون شک، هیأت و آیین‌های مذهبی در تغییرات شتابان اجتماعی و حرکت به سوی تمدن نوین اسلامی در افق گام دوم انقلاب، نقشی مهم و کلیدی بر عهده دارند. هیأت، همان تجمع مؤمنین بر محوریت مودت امام و حلقه بستن آنان گرداگرد وجود مقدس ولی خداست. وظیفه و آرمان این محفل نورانی را امام صادق علیه السلام مشخص فرمودند، هنگامی که فضیل را مورد خطاب قرار داده و فرمودند: «آیا با هم می‌نشینید و گفتگو می‌کنید؟... من این‌گونه مجالس را دوست می‌دارم؛ پس ای فضیل امر ما را احیا کنید! خداوند رحمت کند کسانی را که امر ما را احیا می‌کنند. ای فضیل کسی که از ما یاد کند یا نزد وی از ما یاد شود و از چشمانش به اندازه بال مگسی اشک جاری شود، خداوند گناهان او را اگر چه بیشتر از کف دریاها باشد می‌آمرزد!».

پس احیای امر اهل بیت علیهم السلام که دارای معنایی ژرف بوده و ابعاد گسترده‌ای را در بر می‌گیرد، مأموریت اصلی و کارویژه هیأت است و این در حالی است که این معنای عمیق و چندجانبه، هسته مرکزی تمدن نوین اسلامی نیز خواهد بود. با در نظر گرفتن این نکته اساسی است که اهمیت نهادی به نام هیأت، بیش از پیش آشکار شده و ضرورت مطالعه و بررسی ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل آن، برجسته می‌گردد. نهادی که به مثابه تجربه زیسته و هویتی شیعیان و محبان آل الله علیهم السلام و آمیخته با تار و پود زندگی آنان بوده و قابلیت تمام‌عیاری جهت جامعه‌پردازی یا ورود به چالش‌های اجتماعی دارد.

یکی از الزامات «فعال‌سازی حداکثری» این ظرفیت عظیم و اختصاصی، تکاپو و تلاش علمی شایسته پیرامون وجوه و مسائل آن است. در این میان چه بسا، سنگینی باری که بر دوش دانشجویان، استادان، محققان و صاحبان فکر و اندیشه قرار دارد، بیشتر از دیگران احساس می‌شود. شاید سخن از اندیشه‌ورزی و پژوهش حول موضوع هیأت و آیین‌های مذهبی، از سابقه چندان دیرینه‌ای برخوردار نباشد و همین مسئله نیز، بر دشواری گام

نهادن در این مسیر بیفزاید؛ اما یقیناً غفلت‌زدایی از این موضوع حیاتی و دستیابی به نتایج علمی و کاربردی، ارزش و حلاوتی خواهد داشت که آن دشواری را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد.

اهمیت و ضرورت فعالیت علمی در این زمینه تا آنجا بود که مقام معظم رهبری مدظله‌العالی در سال ۱۳۹۵، پدیده هیأت و مداحی را در خور کار علمی دانستند و مطالبه خویش را نسبت به این مسئله بیان نمودند. از این رو، مرکز تخصصی احیاء امر دانشگاه امام صادق علیه‌السلام با همکاری اندیشکده هیأت، به این مطالبه مقام عظمای ولایت، لیبیک گفته و در نظر دارد با حمایت تعداد قابل توجهی از دانشگاه‌ها و مجموعه‌های علمی و فرهنگی کشور، «اولین همایش علمی هیأت و آیین‌های مذهبی» را در سطح ملی برگزار نماید. بنیادی‌ترین هدف از برگزاری این همایش، خودآگاه ساختن جامعه علمی اعم از حوزه و دانشگاه در نسبت با این موضوع، تمهید جهت گفتمان‌سازی و ترویج و تثبیت نگاه علمی به هیأت و آیین‌های مذهبی است.

مرکز تخصصی احیاء امر که مأموریت خود را، ترویج گفتمان علمی هیأت و فعالیت میدانی در عرصه هیئات کشور تعریف نموده و مفتخر است که تاکنون، نسبت به نگارش عناوین متعددی کتاب، انتشار فصلنامه تخصصی (عین)، برگزاری روضه‌های خانگی (طرح سدره)، طراحی و تولید کتیبه و محصولات مذهبی (لواء) و ... مبادرت ورزیده است، در این زمینه نیز، پیشگام شده و قصد دارد این همایش علمی را به صورت سالانه برگزار نماید.

نظر به آنکه بررسی ظرفیت‌های یک پدیده تمدن‌ساز، جز از پرتو مطالعه پیشینه، سیر تحول و تطور و در یک کلام، راه طی شده آن پدیده امکان‌پذیر نیست، محور اصلی همایش در سال اول، «هیأت در آینه تاریخ» مقرر شد. بر این اساس، شش محور پژوهشی متناسب با ابعاد گوناگون محور اصلی، توسط شورای علمی همایش که همه از چهره‌های مطرح حوزوی و دانشگاهی هستند، صورت‌بندی و در فراخوان همایش، اعلام شدند تا علاقه‌مندان و صاحب‌نظران، قادر باشند آثار ارزشمند و مقالات ارسالی خود را با دقت نظر بیشتری، طبقه‌بندی نمایند.

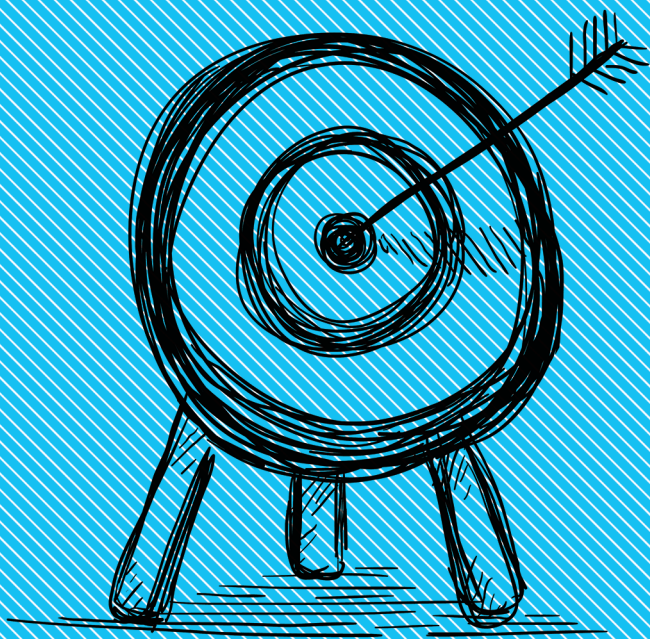
لازم به ذکر است، در راستای انباشت علمی و ارائه ایده‌های الهام‌بخش به مخاطبان دانشور و فرهیخته، در بازه اعلام فراخوان مقالات تا روز برگزاری همایش، تعداد یازده پیش‌نویس تخصصی در دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها و مؤسسات علمی واقع در نقاط مختلف کشور از جمله تهران، اصفهان، مشهد، شیراز و قم، برگزار شد که گزارش خبری و مشروح هر یک از این جلسات پربار، از طریق تارنمای رسمی همایش به نشانی heyatconf.ir و شبکه‌های اجتماعی همایش به شناسه [@heyat_conf](https://www.instagram.com/heyat_conf) و نیز، رسانه‌ها و خبرگزاری‌ها منتشر گردید.

پس از اطلاع‌رسانی‌های انجام شده، «اولین همایش علمی هیأت و آیین‌های مذهبی» با استقبال گرم پژوهشگران و محققان مواجه شد و تعداد معناداری چکیده مقاله توسط دبیرخانه علمی همایش دریافت گردید. با ارزیابی‌های صورت گرفته، بیش از صد چکیده، شایسته نگارش مقاله برآورد شد که این مسئله به نویسنندگان گرامی آن‌ها، اطلاع داده شد. اکنون چکیده‌های مذکور که هر یک دربردارنده دغدغه‌ها و ایده‌هایی ارزنده در زمینه هیأت و آیین‌های مذهبی در گذر زمان است، پیش روی شما قرار دارد.

در ادامه، به منظور آشنایی بیشتر خواننده محترم با فضا و شمای کلان همایش علمی هیأت و آیین‌های مذهبی، اهداف برگزاری همایش، محورهای پژوهشی همایش و اسامی شورای علمی همایش، بیان می‌گردد. امید که برگزاری این رویداد ملی و علمی، مورد رضایت خدای متعال و اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام بوده باشد و گامی در جهت تعالی نهاد هیأت و فعال‌سازی ظرفیت‌های ناب آن برای حرکت در مسیر تحقق ارزش‌ها و آرمان‌های تمدنی، به شمار رود.

مسئول دبیرخانه همایش علمی هیأت و آیین‌های مذهبی

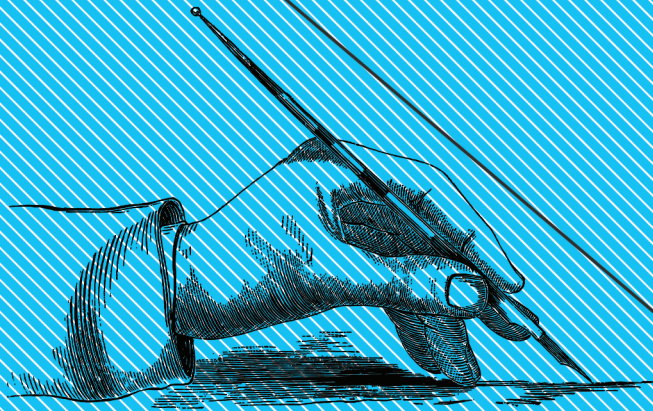
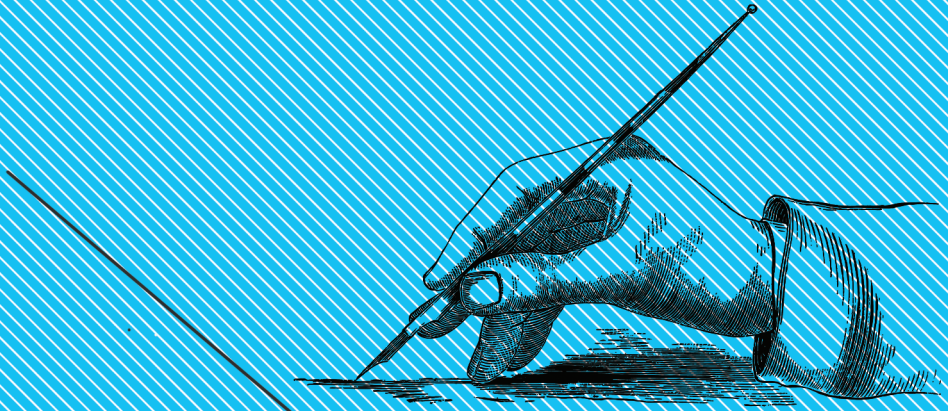
سید رضا مؤیدی

اهداف برگزاری همایش:

۱. معرفی هیأت به عنوان یک پدیده در خور پژوهش و مطالعات علمی در سطح عمومی جامعه؛
۲. ایجاد نگرش علمی در بین جامعه نخبگانی حوزوی و دانشگاهی به هیأت و آیین‌های مذهبی؛
۳. شبکه‌سازی و معرفی نخبگان علمی، استادان فعال و صاحب‌نظران در این عرصه؛
۴. بررسی و کاربرست ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل هیأت و آیین‌های مذهبی جهت جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی و ...؛
۵. حرکت به سمت حل مسائل و چالش‌های اجتماعی با بهره‌گیری از ظرفیت‌های نهاد هیأت.

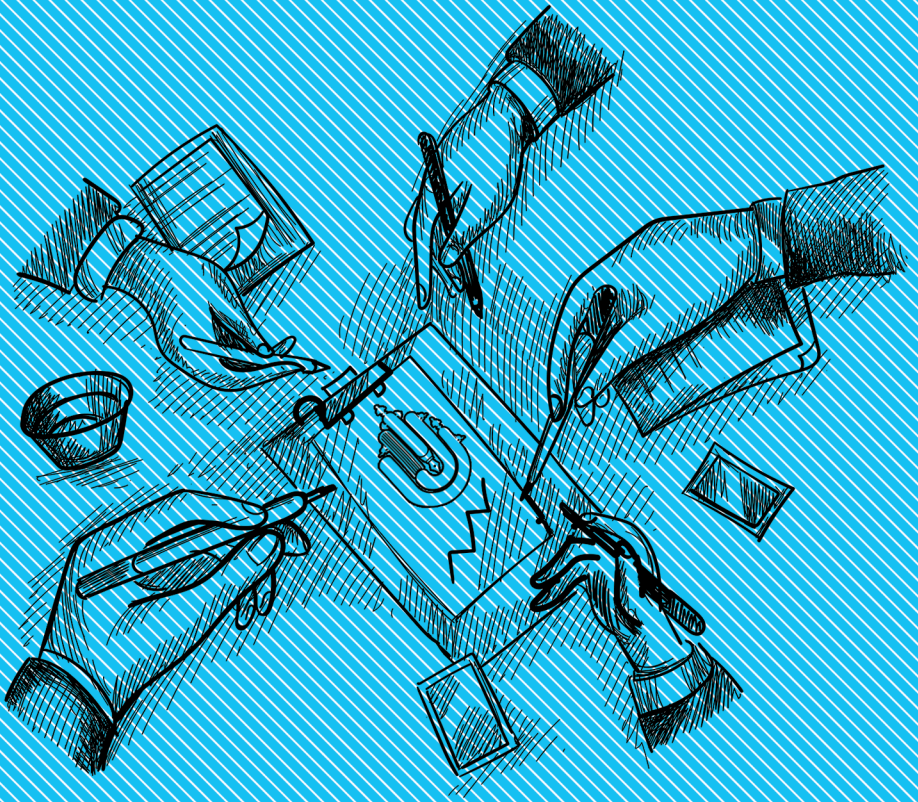

محورهای پژوهشی همایش:

۱. سیر تحول و تطور هیأت از حیث تعریف، ساختار، کارکرد، گونه‌ها، ابزار و وسایل عزاداری و ...؛
۲. سیر تحول و تطور آئین‌های مذهبی چون تعزیه، دسته‌های عزاداری، نخل‌گردانی و ...؛
۳. سیر تحول و تطور جایگاه اجتماعی مراسم سوگ و سُرور و نسبت هیأت با تحولات سیاسی اجتماعی؛
۴. سیر تحول و تطور منبر و سخنرانی، ادبیات دینی و شعر، مقتل‌نویسی و مقتل‌خوانی، نوحه، مدیحه، مداحی، سرود و ... در هیأت؛
۵. سیر تحول و تطور تعامل ادبی هیأت با زبان‌ها و گویش‌های مختلف و ...؛
۶. کتاب‌شناسی کتب اثرگذار و جریان‌ساز در ارتباط با هیأت و آیین‌های مذهبی.

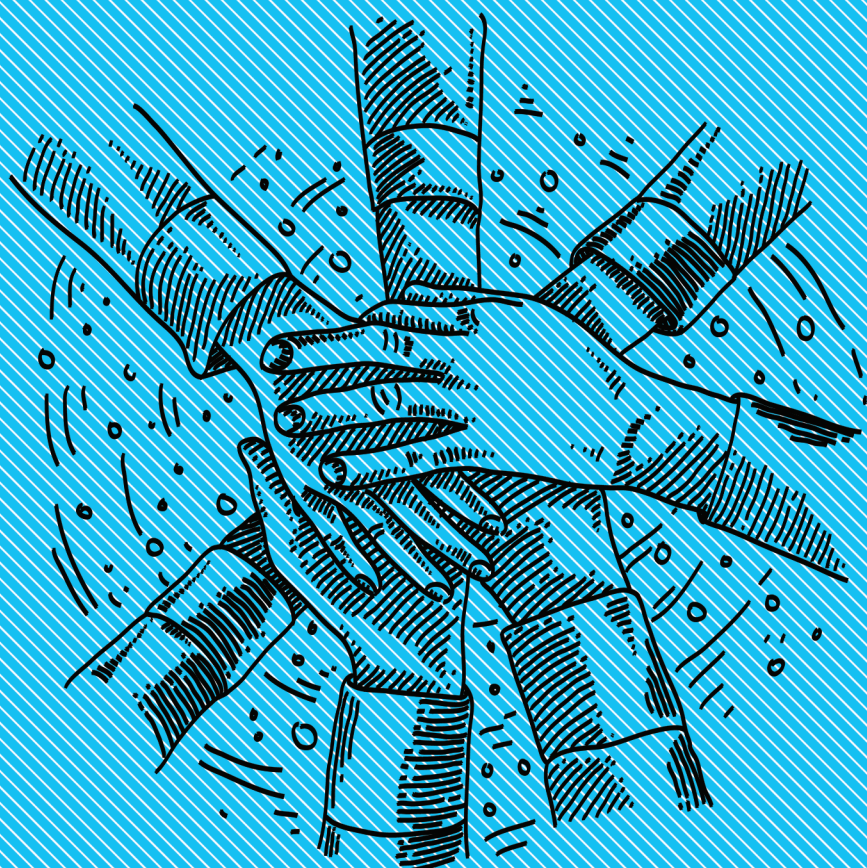

شورای علمی همایش:

۱. دکتر محمدحسین رجبی دوانی، رئیس بنیاد ایران شناسی (دبیر علمی همایش)؛
۲. دکتر سید ابوالحسن حسینی (دبیر اجرایی همایش)؛
۳. دکتر اردشیر اسدبیگی، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد مشهد؛
۴. دکتر سید مجید امامی، دبیر شورای فرهنگ عمومی کشور؛
۵. دکتر فؤاد پورآرین، عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی؛
۶. دکتر شکرالله خاکرند، عضو هیئت علمی دانشگاه شیراز؛
۷. حجت الاسلام حامد رحمت کاشانی، استاد حوزه و دانشگاه؛
۸. دکتر رقیه رستم پور، عضو هیئت علمی دانشگاه الزهراء علیها السلام؛
۹. حجت الاسلام دکتر محمدابراهیم روشن ضمیر، عضو هیئت علمی دانشگاه علوم اسلامی رضوی؛
۱۰. دکتر حبیب زمانی محجوب، عضو هیئت علمی پژوهشگاه امام صادق علیه السلام؛
۱۱. حجت الاسلام دکتر جواد سلیمانی، عضو هیئت علمی مؤسسه امام خمینی علیه السلام؛
۱۲. دکتر محمدرضا سنگری، رئیس هیئت علمی اندیشکده هیأت؛
۱۳. دکتر مهدی صالحی، عضو هیئت علمی دانشگاه بین المللی اهل بیت علیهم السلام؛
۱۴. دکتر سعید طاووسی مسرور، عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی علیه السلام؛
۱۵. دکتر سیدمجتبی عزیزی، عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق علیه السلام؛
۱۶. دکتر میثم مطیعی، عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق علیه السلام؛
۱۷. دکتر اصغر منتظرالقائم، عضو هیئت علمی دانشگاه اصفهان؛
۱۸. دکتر اسماعیل منصوری لاریجانی، عضو هیئت علمی دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام؛

دبیرخانه علمی و کمیته اجرایی همایش:

۱. دکتر خلیل نوروزی
۲. آقای سید رضا مؤیدی
۳. آقای سجاد امیدا
۴. آقای محمدحسین امیدی
۵. آقای محمدرضا آذر افروز
۶. آقای امیرحسین آقایی
۷. آقای فرید بذرافشان
۸. آقای علیرضا بزم آرا
۹. آقای علی پوستینی
۱۰. آقای محمد تقی جلابر
۱۱. آقای امیرحسین حاجیان
۱۲. آقای محسن خلیل آزاد
۱۳. آقای محمدعلی سمیعی
۱۴. آقای مهرداد شایع
۱۵. آقای محمد شیخی
۱۶. آقای احمدعلی صادقی
۱۷. آقای مهدی عفتی
۱۸. آقای حمید عموعلی
۱۹. آقای سجاد فیروزی
۲۰. آقای علی قناتی
۲۱. آقای مهدی کهکی
۲۲. آقای سید محمد حسین میرهادی
۲۳. آقای سید محمد حسین حسینی

بخش اول:
سیر تطور تشکیلات، کارکرد، گونه‌ها و
ابزار هیأت

سیر تحول محتوای معرفتی هیأت در نسبت تاریخی آن با نهاد علم

قاسم ابراهیمی پور^۱

چکیده

در طول تاریخ، مهم‌ترین کارکرد گونه‌های متفاوت هیأت‌های مذهبی، تحقق و تعمیق فرهنگ دینی، در دو محور معرفت‌افزایی و ایجاد انگیزه بوده است. هیأت در قالب وعظ و خطابه، مناجات، دعا و زیارت‌خوانی، مرثیه‌سرایی و روضه‌خوانی، رفتارهای نمادین (سینه‌زنی، زنجیر زنی، قمه‌زنی، نخل‌گردانی، علم‌کشی، هروله و راهپیمایی خیابانی)، توزیع غذای نذری، فعالیت‌های فرهنگی و برنامه‌های خاص مثل همایش شیرخوارگان، فرهنگ عمومی را تغذیه می‌کند. محتوای هیأت توسط نهاد علم تأمین می‌شد و به دنبال تحولات تاریخی نهاد علم مثل سیطره رویکردهای عقل‌گرا، نص‌گرا و باطن‌گرا، دچار تحول می‌شد. اما مهم‌ترین تحول محتوای معرفتی هیأت در دوره معاصر، ناشی از گسست نهاد علم، و فرهنگ و ولنگاری فرهنگی است؛ چراکه در گذشته، نهاد علم علاوه بر تولید علم، تدوین متون ترویجی مثل سیاست‌نامه، اندرزنامه، فتوت‌نامه و متون ادبی، شعر و داستان را نیز در دستور کار داشت. حتی فارسی‌نویسی تفسیر قرآن، ترجمه متون روایی، یا تدوین رساله عملیه، نیز با

۱. عضو هیئت علمی گروه جامعه‌شناسی مؤسسه امام خمینی (ره). رایانامه:

ebrahimipour@maaref.ac.ir

رویکرد ترویجی صورت می‌گرفته است. از طرفی یکی از ارکان مهم هیأت، خطیب بوده که معمولاً تحصیلات حوزوی داشته است و روضه‌خوانی که گاهی توسط افراد فاقد تحصیلات حوزی انجام می‌شده، همواره در حاشیه موعظه قرار می‌گرفت. اما در دوره معاصر، نهاد علم (حوزه و دانشگاه)، فاقد برنامه رسمی برای تولید متون ترویجی است و به دنبال گسست علم و فرهنگ، محتوای معرفتی هیأت نیز تا حد زیادی تحت تأثیر قرار گرفته است. تأکید بر مداحی و روضه‌خوانی مفصل و حتی حذف واعظ در برخی از هیئات، تحریک احساسات و محتوای انگیزشی را بر بخش معرفت‌افزایی در محتوای هیأت غلبه داده است که می‌تواند زمینه‌ساز انحراف هیأت از غایت اصلی خود باشد.

واژگان کلیدی: هیأت، نهاد علم، محتوا، دانشگاه، حوزه علمیه.

سیر تحول در کارکرد روضه‌های زنانه

مریم اختریان^۱

چکیده

دین به دلیل ظرفیت معنوی آن، می‌تواند یکی از مهم‌ترین عواملی باشد که بر فرایندها و دگرگونی‌های اجتماع تأثیر می‌گذارد. یکی از انواع مصادیق مراسم‌های دینی در ایران و در جوامع شیعه، برگزاری روضه‌های خانگی است. شروع برگزاری روضه‌های خانگی در ایران به دوران صفویه برمی‌گردد.

گذر زمان، تغییراتی در نوع برگزاری این مراسم ایجاد کرده است. این تغییرات، حتی گاهی موجب نوسان تأثیرات معنوی در مخاطبان آن نیز شده است. حتی در گذر زمان تا به امروز، به تدریج از آثار مفید روضه کاسته شده است و آسیب‌هایی نیز بر این پدیده اجتماعی مترتب شده است.

این مقاله با روش مطالعه اسنادی، تحولات کارکردی روضه زنانه از زمان صفویه تاکنون را مورد بررسی قرار می‌دهد. محقق با استفاده از مطالعه دقیقی، این روضه‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد و تغییرات ایجادشده در اثر کارکردهای موجود در روضه را بررسی می‌کند. نتایج مطالعات بیان می‌کند که تغییرات ایجادشده می‌تواند متأثر از عوامل بیرونی گروه باشد. این پژوهش نشان

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه باقرالعلوم؛ رایانامه:

می‌دهد که روزه‌ها تحت تأثیر عوامل بیرونی، دچار تحولاتی در کارکردهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و دینی شده‌اند.

واژگان کلیدی: تحول، کارکرد، روزه، زنانه.

نقش ائمه معصومین علیهم‌السلام در شکل‌گیری هیأت، راهکاری برای تشویق جوانان به شرکت در مراسم مذهبی

عباسعلی اخوان ارمکی^۱

مجتبی اخوان ارمکی^۲

چکیده

حضرت امام حسین علیه‌السلام در دوره‌ای به امامت رسیدند که انحراف، کجروی و بدعت‌های حاکم وقت، اسلام را شکسته و از درون تهی ساخته و ملعبه‌ای در دست معاویه قرار داده بود؛ لذا آن حضرت با شعار زنده کردن سیره رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، سعی کردند، خط بطلانی بر بدعت‌ها، کجروی‌ها و فتنه‌هایی که در جامعه اسلامی به‌وجود آمده بود، بکشند و با شهادت خود و یارانش این مردم در جهالت خفته را بیدار سازند و با نهضت عاشورا، زمینه حرکت را برای همه نسل‌ها و عصرها پدید آوردند. بی‌تردید بعد از حماسه کربلا، امویان سخت در تلاش و تکاپو بودند تا برای حفظ حکومت و موقعیتشان نام امام حسین علیه‌السلام و واقعه شهادت آن حضرت را از صفحه روزگار محو کنند تا در درازمدت قیام عاشورا در اذهان مردم به فراموشی سپرده شود. از آنجاکه امروزه بار دیگر، عده‌ای از مغرضان در گوش جوانان این‌گونه یاوه‌گویی می‌کنند که هیأت‌های مذهبی، در زمان صفویه به‌وجود آمده و مورد تأیید اسلام و امامان بزرگوار

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه کاشان. رایانامه: akhavan1330@yahoo.com.

۲. عضو بنیاد ملی نخبگان، سازمان منابع طبیعی و آبخیزداری کشور. رایانامه: mtakhavan@ut.ac.ir.

نیست، این سؤال مطرح می‌شود که آیا ائمه معصومین علیهم‌السلام در شکل‌گیری هیئات مذهبی نقشی داشته‌اند تا راهکاری برای تشویق جوانان به شرکت در مراسم دینی قرار گیرد؟ در پاسخ به سؤال مذکور، این فرضیه مطرح می‌شود که امامان معصوم علیهم‌السلام در هر موقعیتی سعی می‌کردند مردم را تشویق کنند تا برای زنده نگه داشتن قیام عاشورا، عزاداری کنند و حقیقت قیام کربلا را با برپایی جلسات مذهبی به گوش جهانیان برسانند. در این تحقیق که به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است سعی کرده‌ایم تا با مطالعه آثار این موضوع، حرکت‌های امامان معصوم علیهم‌السلام را برای برپایی مجالس مذهبی بررسی نماییم.

واژگان کلیدی: ائمه معصومین علیهم‌السلام، هیأت، جوانان، مراسم مذهبی.

بازی‌وارسازی عناصر و نقش‌واره‌های تشکیلات هیأت؛ مطالعه موردی: روضه‌های خانگی در دهه اخیر

محمدحسین امیدی^۱

چکیده

بازی‌وارسازی یک مفهوم چتری است که بر همه موضوعات یادگیری، نیروی انسانی، بازاریابی، آموزش و ... اشراف دارد. این حوزه، یک باتری کمک‌کننده و تقویت‌کننده است که می‌تواند سبب حیات‌بخشی و پویایی یک سیستم در ارائه خدمات خود باشد. بازی‌وارسازی، تسهیلگر این موضوع خواهد بود که بتواند به انگیزش، تعلق مخاطب و شرکت‌کننده یک رویداد کمک کند. بازی‌وارسازی باعث ایجاد یک انگیزش درونی است که می‌تواند مسیر رسیدن به مسئله را تسهیل کند و هم‌چنان که برای مخاطب جذابیت دارد، بتواند برای مخاطب هدف خاص خود را محقق کند. اهداف بازی‌وارسازی، انگیزش افراد در راستای تغییر رفتار، گسترش مهارت‌ها و پیاده‌سازی نوآوری است. بازی‌وارسازی، سبب فعال‌سازی بازیکنان در راستای دستیابی به اهداف سازمانی و اهداف عملیات بازی‌وارسازی است. همه این توصیف‌ها، در راستای توسعه تشکیلات گوناگون با ضرب در ادبیات بازی‌وارسازی به‌عنوان علت اساسی بهره‌مندی از این ابزار، مطرح می‌شوند. گفتمان بازی‌وارسازی با وجود نوظهور بودن، از جمله عبارات پرکاربرد و شعارزده در ساختارها و موضوعات

۱. دانشجوی دکتری مدیریت قراردادهای بین‌المللی نفت و گاز. رایانامه: mmhoa1377@gmail.com

گونگون است؛ اما یکی از مهم‌ترین مسائل، ظرفیت، فرصت‌ها و چالش‌های بستر موضوعی در پذیرش این ابزار است. ساختار و تشکیلات هیأت، یکی از متمایزترین و شگفت‌ترین ساختارهای موجود در طول تاریخ بوده است. با شناسایی مهم‌ترین بازیگران این تشکیلات چابک و منعطف، می‌توان هرچه بهتر به شناخت این ساختار نزدیک شد. در این پژوهش، ساختار هیأت را در دو ساحت مورد بررسی قرار داده و در نسبت مفهوم بازی‌وارسازی، آن را مورد ارزیابی قرار می‌دهیم. ساحت اول که مربوط به ساخت عمومی هیأت است از سه بخش اصلی «مدیر و بدنه هیأت»، «سخنران و ستایشگر» و نهایتاً «مخاطب هیأت» تشکیل شده است. در ساحت دوم، در یک مطالعه موردی، ساخت روضه‌ها و محافل خانگی مورد بررسی قرار خواهد گرفت و امکان، فرصت‌ها و تهدیدهای بازی‌وارسازی نقش‌واره‌های موجود در این تشکیلات پویای خانگی را مورد بررسی قرار خواهیم داد. اهمیت و ضرورت این پژوهش در دو گفتار اساسی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در گفتار اول، به بررسی توسعه‌پذیری مفهوم هیأت با استفاده از عناصر و گفتمان‌های نوظهور زمان، هم‌چون بازی‌وارسازی خواهیم پرداخت. یکی از مورد اشاره‌ترین انتقادات و اتهامات نسبت به ساختار هیئات مذهبی، عدم انعطاف و توسعه‌ناپذیری این نوع از تشکیلات و تداخلات مدل‌های سنتی و مدرن هیئات است. یکی از اهمیت‌های پژوهش، بررسی این نسبت در مواجهه با ابزارهای نوین جهانی همچون بازی‌وارسازی است. در این راستا، نیکوست دو مقدمه مورد شناسایی قرار گیرد؛ اول، بازنشاسی مهم‌ترین صیغه‌های گیمیفیکیشن در محورهای تاریخ دینی اسلام و سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام و در مرتبه دوم، بررسی رابطه ابزار بازی‌وارسازی با سبک زندگی غربی و تناسب با مفاهیم دینی-ایرانی اسلامی و اصیل. پس از بررسی این ساحت، می‌توان نتیجه گرفت که آیا مسیری جهت ورود صحیح بازی‌وارسازی به مفهوم هیأت وجود دارد یا خیر. در دومین گفتار، اهمیت شناسی موضوع این پژوهش به بررسی مرزهای ورود و تحرک گفتمان بازی‌وارسازی در خانواده هیأت و ادبیات حسینی خواهیم پرداخت. گاهی، ورود بدون نظارت و برنامه‌ریزی ابزارهای نوین و عدم رعایت مهم‌ترین حدود و ثغور لازم در ساختارهای پایه همچون هیئات مذهبی، همچون تغییرات نابهنجار ابزار

رسانه در میانی اساسی هیئات، منجر به از بین رفتن اهداف اولیه مورد نظر شده است. در این گفتار به بیان مهم‌ترین خطوط قرمز ساختار اصیل هیأت و محافل خانگی در برخورد با ابزار بازی‌وارسازی و پذیرش مهم‌ترین فرصت‌های آن در برابر مهم‌ترین چالش‌های آن خواهیم پرداخت. این پژوهش، به بررسی کارایی ابزار بازی‌وارسازی در دو حوزه اساسی خواهد پرداخت. ساخت اولیه هیئات و محافل خانگی. رابطه منطقی این دو حوزه نسبت به یکدیگر، عموم و خصوص مطلق بوده و در بیان نویسنده، محافل خانگی، عضوی از ساختار اساسی هیأت خواهد بود. گفتار بازی‌وارسازی در طول سه سال گذشته مورد توجه بسیاری از علاقه‌مندان به حوزه آموزش و توسعه فرایندهای اجرایی و راهبردی بوده است. ادبیات حسینی نیز در ابعاد گوناگون، شاهد نقش‌آفرینی پژوهشگران در این حوزه، بوده است و با وجود نیاز به فعالیت بیشتر در این حوزه گفتمان اولیه شکل گرفته و ابزارها و راهبردهای مختلف در حال ضریب گرفتن از این بستر است. با همین مقدمه، در راستای بررسی تقاطع مهارت بازی‌وارسازی و ادبیات حسینی در ابعاد مفاهیم هیأت و محافل خانگی که باتوجه به عدم فعالیت پژوهشی در این حوزه به نحو مطلق، مهم‌ترین نوآوری پژوهش، شناسایی حوزه بکر مذکور و بررسی کارکرد بازی‌وارسازی به‌عنوان یک راهبرد نوین جهانی در یک زیرساخت سنتی همچون هیئات خواهد بود. در طول پژوهش پیش‌رو، در ابتدا به تبیین مقدماتی مفهوم بازی‌وارسازی خواهیم پرداخت. پس از آن حوزه مورد پژوهش در ادبیات حسینی مورد تبیین قرار خواهد گرفت و نهایتاً در دو گفتار اساسی «بازی‌وارسازی نقش‌واره‌های زنان در خانواده» و «بازی‌وارسازی نقش‌واره‌های کودک و نوجوان در خانواده»، به بررسی حوزه مورد مطالعه که روضه‌ها و محافل خانگی است، مهم‌ترین مسائل طرح خواهد شد. نهایتاً در دو بخش نتیجه‌گیری و پیشنهادهای راهبردی، جمع‌بندی صورت گرفته و پژوهش به پایان خواهد رسید.

واژگان کلیدی: گیمیفیکیشن، بازی‌وارسازی، زن، کودک و نوجوان، روضه‌های خانگی، محافل خانگی، هیأت.

سیر تطور و تحول هیأت از قرن اول تا چهارم هجری (آغاز حکومت آل بویه)

مهدی امین فروغی^۱

چکیده

می‌توان گفت نخستین کسانی که هیأت را پایه گذاشتند، بازماندگان کربلا از خاندان ابا عبدالله الحسین علیه السلام بودند. هیأت از همان عصر روز عاشورا، متولد شد. نخستین شکل هیأت پس از واقعه عاشورا، «هیأت کاروانی» بود؛ چرا که سوگواران، همان اسرایی بودند که به ناچار باید حرکت می‌کردند. عنوان هیأت، عنوانی جدید و متأخر است که در سده‌های اخیر به مجالس عزاداری اهل بیت علیهم السلام اطلاق شده است. در گذشته به این مجالس عزاداری، «مآتم» می‌گفتند؛ به معنی محل ماتم و اندوه. از جمله آداب این مجالس، سیاه‌پوشی و سیاه پوشاندن، سرودن مرثیه، خواندن مرثیه با لحن و نوای محزون و نیز عزاداری به صورت جمعی است. هم‌چنین امامان شیعه علیهم السلام شاعران و مداحان را تشویق نموده و به آن‌ها صله می‌دادند. از نیمه دوم قرن چهارم، آل بویه با رویکرد شیعی روی کار آمد و به دستور معزالدوله در سال ۳۵۲ هجری، برای نخستین بار، در دهه اول محرم، عزاداری‌های حسینی به صورت آشکار و همگانی در بغداد برپا شد. بستن مغازه‌ها و تعطیل کردن بازارها، سیاه‌پوش کردن بازارها و

۱. پژوهشگر و رئیس هیئت علمی مرکز مطالعات هنر آیینی. رایانامه: m.aminforoughi48@gmail.com

تشکیل دادن دسته‌های عزاداری، از جمله گزارش‌های تاریخی مربوط به دوره آل‌بویه است که به دست ما رسیده است.

واژگان کلیدی: هیأت، آل‌بویه، مرثیه، ماتم، سیاه‌پوشی.

بررسی عوامل مؤثر بر چگونگی شکل‌گیری هیأت فرهنگ‌ساز با رویکرد پویایی‌شناسی سیستم‌ها (S.D)

محمدعلی انصاری چشمه^۱

علی یعقوبعلی پور کندلجی^۲

چکیده

یکی از نمادهای مردمی که در دوران مدرن به شکل جدی با مسائل متنوعی روبه‌رو گردیده است؛ هیأت است. هیأت از دیرباز در تمدن اسلامی، به خصوص در فرهنگ اسلامی-ایرانی ما، جایگاه بی‌بدیلی داشته است. هیأت به مثابه یک نهاد مردمی، دارای فرهنگ‌سازی ساختاری خاصی نیز است و به بیان دیگر، در تقابل تمدنی مابین تمدن نوین اسلامی و تمدن غربی دارای سازه‌های متمایزی است. با توجه به ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی غربی که جهت و مسیر فرهنگ عالییه هر جامعه‌ای را مشخص می‌نماید. به بیان ساده‌تر، نهاد هیأت، امکان تغییر نهادی روابط اجتماعی مرتبط با خود را ندارد. در نتیجه تکیه‌گاه تغییرات بنیادین ساختاری و روبنایی به لحاظ تمدنی، افزایش کارکرد فرهنگ‌سازی در هیأت بماهو هیأت است. بر همین اساس، این پژوهش، به

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت صنعتی دانشگاه امام صادق علیه السلام. رایانامه: ali.ansari.3051@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری معارف اسلامی و مدیریت صنعتی دانشگاه امام صادق علیه السلام. رایانامه: aliyaghubali@gmail.com

دنبال آن است تا با بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هیأت فرهنگ‌ساز با رویکرد پویایی‌شناسی سیستم‌ها که یکی از روش‌های نوآورانه سیستمی است، به بررسی و تحلیل عوامل تغییر نهادی شکل‌گیری هیأت‌ها در عصر تمدن نوین اسلامی بپردازد. از طرفی انتظار می‌رود با بررسی مدل یک هیأت فرهنگ‌ساز، چالش‌های تکیه‌گاه تمدنی جوامع اسلامی نیز مورد بررسی قرار گرفته و احصا شده و در انتها، در قالب طراحی مدل مذکور، توصیه‌هایی جهت حرکت به سمت تمدن نوین اسلامی ارائه می‌گردد.

واژگان کلیدی: پویایی‌شناسی سیستم، هیأت، هیأت فرهنگ‌ساز، سیر تطور.

فلسفه عزاداری

مهرداد برون^۱

چکیده

در فرهنگ دینی ما، یکی از برنامه‌هایی که نشان‌دهنده پیوند و دوستی شیعه با اولیای دین و امامان معصوم است، «عزاداری» است؛ یعنی یاد رحلت و شهادت آنان را گرمی داشتن، در سوگ آنان ماتم به پا کردن و در عزایشان گریستن. مراسم عزاداری به‌ویژه برای حضرت سیدالشهدا علیه السلام، از افضل قربات است و در طول تاریخ، دارای اثر مفید و ارزشمندی بوده از جمله:

۱- احیا و زنده داشتن نهضت عاشورا موجب زنده نگه‌داشتن و ترویج دائمی مکتب قیام و انقلاب در برابر طاغوت‌هاست و تربیت‌کننده و پرورش‌دهنده روح حماسه و ایثار است.

۲- عزاداری نوعی پیوند محکم عاطفی با مظلوم انقلابگر و اعتراض به ستمگر است و به تعبیر استاد مطهری علیه السلام، (گریه بر شهید، شرکت در حماسه اوست).

۳- عزاداری برای اهل بیت موجب احیای یاد، نام، فرهنگ، مکتب و هدف آنان است؛ به عبارت دیگر در شکل یک پیوند روحی، راه آنان به جامعه الهام گشته و پیوستگی پایداری بین پیروان مکتب و رهبران آن برقرار می‌سازد و دیگر، گذشت قرون و اعصار، نمی‌تواند بین آن‌ها جدایی افکند.

۱. کارشناسی فناوری اطلاعات، دانشگاه جامع اهواز. رایانامه: mehردادboroon95@gmail.com

همین مسئله موجب نفوذناپذیری امت از تأثیرات و انحرافات دشمنان می‌گردد و مکتب را هم‌چنان سالم نگه می‌دارد و تحریفات و اعوجاجات را به حداقل می‌رساند. از همین رو است که استعمارگران برای نابودی ملل اسلامی می‌کوشند تا رابطه آنان را با تاریخ پر افتخار صدر اسلام قطع نمایند و با ایجاد این خلأ، زمینه القای فرهنگ خود را فراهم آورند. این‌ها، از آثار اجتماعی عزاداری است و آثار روانی و تربیتی دیگری نیز دارد.

واژگان کلیدی: مراسم عزاداری، حضرت سیدالشهدا علیه السلام، گریه، فلسفه.

مطالعه تاریخی تعامل هیأت و فضای مجازی در شرایط کروناوی

مهدی تورانلو^۱

محمدصادق نصراللهی^۲

چکیده

از منظر علم ارتباطات، هیأت مذهبی و فضای مجازی را می‌توان دو رسانه بسیار مهم و اثرگذار در جامعه ایران دانست. از یک طرف، هیأت، رسانه‌ای سنتی است که میراث‌دار صدها سال ارتباطات آیینی عمیق ایرانیان در جهت حفظ ارزش‌های اسلامی است؛ از طرف دیگر، فضای مجازی، به‌عنوان رسانه‌ای مدرن - بلکه جدیدترین و متمایزترین رسانه - از چنان ضریب نفوذ فزاینده‌ای برخوردار است که شاید نام‌گذاری عصر حاضر به عصر فضای مجازی، گزافه نباشد. ظهور و بروز بیماری کووید ۱۹ از بهمن ۱۳۹۸ به مدت تقریباً چهار سال، کل ساحات زندگی بشر را تحت الشعاع خویش قرار داد و با توجه به سازوکار نشر این بیماری از طریق تنفس، به‌شدت، نظام ارتباطی و بالتبع نظام اجتماعی، متأثر، بلکه متزلزل شد. در این میان رسانه‌های سنتی از جمله هیأت که مبتنی بر ارتباطات چهره

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق (علیه السلام). (نویسنده مسئول). رایانامه: mahditouranlou@gmail.com.

۲. دانشیار دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق (علیه السلام). رایانامه: m.nasrollahi@isu.ac.ir.

به چهره و بی‌واسطه بود، بیش از پدیده‌های دیگر، در معرض تهدید قرار گرفت. در مقابل، رسانه‌های مدرن جمعی، به‌ویژه اینترنت، به دلیل فرامکان بودن، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته و با اقبالی بی‌نظیر از سوی مردم قرار گرفتند. اگرچه پیوند و تعامل هیأت و فضای مجازی ذیل موضوع دین و رسانه، موضوع جدیدی نیست و در واقعیت نیز، پیش از شیوع کرونا، زمینه‌هایی از هم‌افزایی هیأت و رسانه، به‌طور خاص فضای مجازی، قابل رصد بود؛ اما فراگیری کووید ۱۹ از یک‌سو و جایگاه برتر فضای مجازی، به‌ویژه از جهت تناسب با ارتباطات آیینی از سوی دیگر، سبب ایجاد تحولی جدی در ارتقای پیوند هیأت و فضای مجازی شد. این تحول از چنان عمقی برخوردار بود که هیأت را حتی با فروکش کردن کرونا کماکان تحت‌الشعاع قرار داده است. حضور دائمی دوربین، برجسته شدن مقوله نور، موقعیت، چیدمان مستمعین و ... نمونه‌هایی از این پیوند است. این مطالعه با ماهیتی توصیفی-تحلیلی و با رویکردی تاریخی، به‌دنبال صورت‌بندی سیر تحول و تطور تعامل هیأت و فضای مجازی است و در این جهت، بنا داریم مسیر نقش‌آفرینی فضای مجازی در هیأت‌های مذهبی را روایت کنیم. رویکرد تاریخی از این جهت اهمیت دارد که متفتن به این نکته باشیم که ورود فضای مجازی به هیأت و نقش‌آفرینی آن در ابتدای کرونا، با مقاومت‌های جدی‌ای از سوی برخی هیئات مذهبی مواجه بود؛ از این‌رو تعامل هیأت با فضای مجازی با فراز و نشیب‌های فراوانی همراه بوده و طبیعتاً وضعیت فعلی، ماحصل یک سیر خطی یکنواخت نبوده، بلکه از الگوهای پیچیده‌تر چرخه‌ای و فراگردی تبعیت می‌کند.

واژگان کلیدی: فضای مجازی، هیأت مذهبی، کرونا، دین و رسانه، ارتباطات آیینی، رسانه دینی.

سیر تطور هیات‌های عزاداری در ایران از دوره صفوی تا پایان دوره قاجار

یدالله حاجی‌زاده^۱

چکیده

بعد از آل‌بویه، به واسطه روی کار آمدن حکومت‌های سنی مذهب، آیین سوگواری کم رونق شد، اما دوره صفویه، دوباره یک نقطه عطف محسوب می‌شود. در این دوره، چون تشیع، مذهب رسمی ایران می‌شود، سنت عزاداری رواج یافته و مراسم «روضه‌خوانی» که برگرفته از کتاب معروف ملاحسین کاشفی، یعنی کتاب «روضه الشهدا» است، رونق می‌یابد؛ اما این وضع، تداوم ندارد. با سقوط صفویه و روی کار آمدن نادر شاه، وی که ریشه جنگ‌های ملالت‌بار دو امپراتوری صفوی و عثمانی را در اختلافات مذهبی می‌دانست و تصور می‌کرد سوگواری بر امام حسین علیه السلام نیز، به این اختلافات دامن می‌زند، در سال ۱۱۵۴، در فرمانی، دستور منع عزاداری بر سیدالشهدا علیه السلام را صادر کرد. اما در دوره زندیه، باز، شاهد برپایی مجالس روضه‌خوانی و عزاداری هستیم. در این دوره، گزارش‌هایی از جهانگردان غربی داریم که به توصیف منبر، نوحه، سینه‌زنی و تعزیه‌خوانی پرداخته‌اند. بر همین اساس، برخی از پژوهشگران آغاز تعزیه‌خوانی را از همین دوره دانسته‌اند. در دوره قاجاریه، سنت عزاداری صفوی تداوم پیدا می‌کند، اما با تحولاتی همراه است. در این

۱. استادیار پژوهشگاه فرهنگ و علوم انسانی. رایانامه: Hajjizadeh30@yahoo.com

دوره، به دلایلی مثل یک‌دستی جامعه ایران، صرف هزینه‌های زیاد برای برگزاری مراسم، حمایت همه‌جانبه حکومت و نهادینه شدن عزاداری از دوره‌های قبل، عزاداری‌ها گسترده شده و با تشریفات بسیاری همراه است. در این دوره، شاهد همگانی‌تر شدن عزاداری‌ها هستیم. سینه‌زنی و زنجیرزنی نیز در این دوره مرسوم است. هیأت‌های مذهبی به معنای خاص کلمه از دوران قاجار به بعد شکل گرفته‌اند و این دوره، دوره شکوفایی تعزیه است، به‌ویژه در دوره ناصری، که یکی از عوامل آن فتوای بعضی علما و مراجع از جمله آیت‌الله محمدعلی کرمانشاهی فرزند محمدباقر، وحید بهبهانی و میرزای قمی در جواز برگزاری تعزیه است.

واژگان کلیدی: هیأت، قاجاریه، صفویه، تعزیه، نادر شاه، زندیه.

سیر تحول ابزار و وسایل عزاداری هیأت‌های مذهبی مبتنی بر چرخه عمر محصول

حسن خاتمی^۱

امیرحسین حاجیان^۲

چکیده

هیأت‌های مذهبی یکی از نشانه‌های نهاد دین هستند که فواید فرهنگی آن در گستره تاریخ و تمدن ایران دیده می‌شود. هیأت‌ها از ابزارها و وسایل مختلفی به‌عنوان نمادهای بصری برای عزاداری استفاده می‌کنند که به‌نوعی، یادآور واقعه تاریخی عاشورای ۶۱ هجری قمری هستند. این وسایل، دارای پیشینه و کارکردهایی بوده و بعضاً متأثر از هنرهای رایج در اعصار مختلف بوده‌اند. بیریق و پرچم، از مهم‌ترین وسایل عزاداری هستند که به‌عنوان یک رسانه در انتقال مفاهیم سوگ، سور، شعار، بیانیه و از این دست در شکلی خلاصه، کوتاه و تأثیرگذار و به‌منظور فضاسازی محل‌های برگزاری هیأت مثل حسینیه‌ها و تکایا استفاده می‌شوند. با سیر تحولات صنعتی و بشری، بیریق و پرچم نیز همانند محصولات دیگر، جهت واکنش به تغییرات و پاسخگویی به بازار و تغییرات

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت صنعتی، دانشگاه امام صادق (علیه السلام). رایانامه: khatami.hasan78@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت مالی دانشگاه امام صادق (علیه السلام). رایانامه: A.H.Hajiyani@gmail.com

اجتماعی، دچار دگرگونی شده‌اند. از آنجا که بیرق و پرچم به لحاظ محتوا و قالب و تکنیک‌های تولید، تحولاتی پیدا کرده‌اند، بررسی سیر تحول بیرق و پرچم، می‌تواند بازگوکننده سیر تحول نگرش جامعه به واقعه عاشورا و مقوله هیأت و هم‌چنین تطبیق و پیشروی نهاد هیأت همگام با پیشرفت فناوری باشد. این پژوهش با هدف بررسی سیر تحول بیرق و پرچم مبتنی بر چرخه عمر محصول (Product Life Cycle: PLC) انجام شده و متناسب با هر دوره، مراحل چرخه عمر بیرق و پرچم و عوامل محیطی مؤثر در هر مرحله با بهره‌گیری از ابزار PESTEL مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.

واژگان کلیدی: هیأت، هیأت‌های مذهبی، وسایل عزاداری، بیرق، پرچم، چرخه عمر محصول.

حرم، هیأت و هویت

شکرالله خاکرند^۱

چکیده

یکی از اصلی‌ترین اهداف انبیا که تحقق آن، پیش‌نیاز تحقق اهداف دیگر است، تزکیه و تربیت انسان‌هاست تا از خلال آن، به ساختن خود و جامعه بپردازند؛ به‌گونه‌ای که شرایط اجتماعی همراه و هم‌سوی عزم انسان مهذب در تعالی و تکامل به‌سوی شکل‌گیری هویت و صفات الهی باشد. در این مسیر، انسان‌های کامل و مقدس یعنی انبیا و اولیا، به‌عنوان واسط و راهنما و اسوه پیش روی همه انسان‌ها فرستاده می‌شوند. رفتار الهی و قدسی این برگزیدگان الهی، زمان‌ها و مکان‌ها را قدسی می‌کند و این زمان‌ها و مکان‌ها تقدس و حرمت می‌یابند و به‌واسطه این ویژگی، ظرفیت متمایزی را در ایجاد استعداد و آمادگی انسان مسافر هویت‌جو به‌سوی کمال فراهم می‌کند. حرم‌ها از جمله این موقعیت‌ها هستند. حرم، تنها یک مکان یا زمان نیست، بلکه زمانی اطلاق حرم بر یک مکان یا زمان قرار می‌گیرد که یک اتفاق بهشتی و آسمانی بر محور انسان کامل در آن ظرف زمانی یا مکانی قرار گیرد. هرچه آن فرد یا اتفاق بهشتی‌تر باشد، به مفهوم حرم نزدیک‌تر است. حرم‌ها در شرع مقدس مکان یا زمان امن و آرام یا ترکیبی از هر دو هستند که در آن شرایط برای رشد و پویایی انسان فراهم است. در فرهنگ دینی قطعاتی از بهشت در قالب مسجد، حرم و ... بازسازی

می‌شود تا مردم تجربه‌ای عینی، ملموس و قابل مشاهده از یک زندگی آرمانی مطلوب و یک مدینه فاضله کوچک داشته باشند. حرم به عنوان نمونه آرمان شهر دینی است که آن را می‌توان قطعه‌ای بهشت گونه دانست و اوصاف بهشت را به آن تسری داد؛ جایی که انسان بهشتی همه چیز را تجلی حق تعالی می‌بیند و می‌داند. برقرارکننده و محور این مناسبات، انسان کامل است. از همین روی هر جا که انسان کامل با هجرت و مجاهده‌ای ابراهیم گونه یا تضحیه و شهادتی حسین وار تجلی کند، به حرم تبدیل می‌شود و انسان‌هایی هم چون اهل بیت پیامبر ﷺ که همگی محور این تجلیات در عالم وجود در کامل‌ترین شکل هستند، مصداق بارز حرم می‌شوند و اگر مکان یا زمانی خاص، از ارزش متمایز و قداست ویژه‌ای برخوردار می‌شود، به خاطر این است که ظرف مکانی یا زمانی برای عنایت خاص حق تعالی بر اولیایش شده است. محل تجلی اخلاص و فداکاری آل ابراهیم، بیت‌الله الحرام است و محل تضحیه آل علی یعنی کربلا حرم می‌شود. بر همین روال هیأت که بر مبنای تولی نسبت به آل الله و انسان کامل یعنی اباعبدالله الحسین علیه السلام است، گونه‌ای حرم است که ظرفیت تأثیرات حرم گونه را دارد. حرمت‌ها، حریم‌ها، مناسک و آداب هیأت با لحاظ این موضوع می‌تواند ظرفیت حج گونه و حرم گونه را در موضوع هویت‌سازی برای زائران و عزاداران در هیأت ایجاد کند.

واژگان کلیدی: حرم، قداست، انسان کامل، هویت، هیأت.

عزاداری بر مصائب سیدالشهدا علیه السلام در سیره انبیای الهی علیهم السلام

محسن خلیل آزاد^۱

چکیده

عظمت و بزرگی شهادت امام حسین علیه السلام به قدری است که گریه و عزاداری در طول تاریخ همواره قرین نام مبارک حضرت بوده است. با مطالعه تاریخچه سوگواری و گریه بر مظلومیت سیدالشهدا علیه السلام و براساس روایات، در می‌یابیم که برخی از انبیای بزرگ الهی، هزاران سال قبل از تولد آن حضرت، از جریان کربلا و شهادت مظلومانه ایشان مطلع شده و به عزاداری پرداخته و قاتلین ایشان را لعن و نفرین کرده‌اند. هم‌چنین پیامبران عظیم الشان، امام حسین علیه السلام را اسوه صبر و پایداری در رسانیدن پیام حق و نبرد با باطل می‌دانستند و هر زمان که با مصیبت و رنج بزرگی مواجه می‌شدند، با توسل به حضرت سیدالشهدا علیه السلام، از آن مصیبت عبور می‌کردند. در این پژوهش، تاریخچه عزاداری و گریه بر امام حسین علیه السلام در جریان نبوت و رسالت برخی پیامبران الهی مورد بررسی قرار گرفته و در برخی موارد نیز، سعی شده است که آموزه‌های سودمند آن ناظر به هیئات امروزی و مجالس حسینی استخراج گردد.

۱. کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی. پژوهشگر اندیشکده مطالعات حسینی. رایانامه: m.khalilizad@isu.ac.ir

واژگان کلیدی: امام حسین علیه السلام، انبیا علیهم السلام، گریه، اشک، عزاداری، هیأت.

بررسی جایگاه «خادمی در مجالس حسینی» از منظر قرآن و سیره اهل بیت علیهم‌السلام

سیدسجاد داودی^۱

علی قناتی^۲

چکیده

هیأت، تشکیلاتی مردمی است که بر مبنای رابطه حبی شکل گرفته و با هدف ترویج فرهنگ قرآن و عترت و احیاکننده یاد و نام اهل بیت علیهم‌السلام در دوران کنونی برپا شده است. هیأت دارای ارکان و بخش‌های مختلفی است که در یک تقسیم‌بندی کلی شامل سه رکن امام، زائر و خادم می‌شود. با توجه به منابع شیعی خادم را می‌توان زائری دانست که توفیق مؤانست با جلسه اهل بیت علیهم‌السلام را پیدا کرده است. این تحقیق، درصدد آن است تا مبنای، جایگاه و آداب خادمی در مجالس و هیئات حسینی را با توجه به معارف اصیل اسلامی برگرفته از آیات قرآن کریم و سیره اهل بیت علیهم‌السلام مورد نقد و بررسی قرار دهد. بدین منظور ابتدا آیات و روایات مرتبط با این موضوع گردآوری شده، سپس با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. بنا بر نتایج به دست آمده از

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق علیه‌السلام. رایانامه: s.davoodi@isu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و حقوق دانشگاه امام صادق علیه‌السلام. رایانامه: a.ghanati@isu.ac.ir

مهم‌ترین ویژگی‌های خدام به عنوان یکی از ارکان مهم یک نهاد و سازمان مردمی، بحث تواضع، محبت به امام، احترام به زائر و ندیدن عمل خود است.

واژگان کلیدی: هیأت، امام، خادم، جایگاه خادمی، مجالس اهل بیت علیهم‌السلام.

بازخوانی اقامه و احیای عزا و ماتم بر سیدالشهدا علیه السلام در دوران بعد از عاشورا تا اواخر غیبت صغری

مهدی کهکی^۱

چکیده

در عصر اهل بیت علیهم السلام، شرایط فرهنگی و محیطی هیأت به شکلی که امروزه وجود دارد، فراهم نبوده است. این پژوهش، درصدد آن است که پیشینه عزاداری بر امام حسین علیه السلام را بعد از واقعه عاشورا و در بازه زمانی دوران امامت امام سجاد علیه السلام تا اواخر دوران غیبت صغری، مورد نقد و بررسی قرار دهد. بدین منظور، ابتدا گزارش‌هایی که ارتباط مستقیم یا غیرمستقیم با موضوع بحث دارد، گردآوری شده، سپس با روش توصیفی - تحلیلی مورد نقد و تحلیل قرار گرفته‌اند. بر این اساس در مورد ریشه‌های عزاداری، باید گفت که گریه از اقتضائات نوع بشر است. بنابراین، اگر بنا باشد یک مسئله، محور اصلی هیأت معرفی شود، باید به گریه اشاره نمود، چرا که گریه، نیازمند پشتوانه معرفتی است. نقل‌های تاریخی نشان‌دهنده آن است که سایر موارد هم چون شعر خواندن و مرثیه نیز در کنار آن، جلوه‌گر بوده است.

واژگان کلیدی: هیأت، گریه، عزاداری، مناسک، سیره معصومان علیهم‌السلام، غیبت صغری.

نخستین هیأت، سیر تاریخی هیأت تا قرن چهاردهم

محمد رضا سنگری^۱

چکیده

یکی از نهادهای و تشکلهای دیرپای مذهبی و اجتماعی، هیأت است که سوگواری حسینی در کانون توجه آن قرار دارد و در نگاهی گسترده‌تر، به مدیحه و مرثیه اهل بیت علیهم‌السلام می‌پردازد. امروزه، جز مدیحه و مرثیه، حضور در موقعیت‌های گوناگون سیاسی، اجتماعی و فعالیت‌های مردمی به هیأت، هویت و سازمانی تازه‌ای بخشیده است. با این همه هم‌چنان هیأت، تداعی محرم و سوگواری اباعبدالله الحسین علیه‌السلام و واقعه عاشورا و کربلاست. پرسش محوری این پژوهش آن است که نخستین هیأت در کجا، چگونه و با چه ساختاری و در چه زمانی شکل گرفته و در طول تاریخ چه سیر و سیورورتی داشته است. این مقاله مدعی است که نخستین هیأت در مدینه و پس از بازگشت کاروان اسیران کربلا با هدایت و مدیریت امام سجاد علیه‌السلام و همراهی و همکاری بنی‌هاشم و بنی‌عقیل شکل گرفته است. در ایران نیز، نهضت‌ها و قیام‌های ملهم از عاشورا، ساختاری شبیه به هیأت داشته‌اند؛ اما قرن چهارم و عصر آل بویه و پس‌از آن در جای‌جای ایران، هیأت با ساختاری نزدیک به هیأت امروزی، رواج و تداوم یافته است.

۱. رئیس هیئت علمی اندیشکده هیأت و عضو اندیشکده ادبیات پایداری حوزه هنری.

واژگان کلیدی: هیأت، پیشینه، هیأت مدینه، سیر تاریخی در ایران.

سیر تحول و تطور هیأت از حیث تغییر کارکرد

شیما شاه‌حسینی^۱

چکیده

«ای فرزندانم به شیعیانم سلام مرا برسان و به آنان بگو، پدرم غریب و دور از وطن و در راه خدا شهید شد او را ندبه کنید و بر او گریه و عزاداری نمایید»؛ این جمله‌ای است که بزرگ شهید دشت کربلا در آخرین لحظات، قبل از شهادت خطاب به فرزندش امام زین‌العابدین علیه السلام گفت.

دستور امام بر زمین نماند و از عصر روز عاشورا تا همین امروز، شیعیان شیفته امام حسین علیه السلام، در سالروز شهادت او، چون عزادارانی که تازه عزیزی از دست داده باشند، گریه و زاری می‌کنند. حضرت زینب علیها السلام در کربلا و کوفه و شام، ام سلمه همسر پیامبر صلی الله علیه و آله در مدینه، جابر بن عبدالله انصاری در کربلا و آل بویه در ری، اولین کسانی بودند که سنت عزاداری برای امام را در نقاط مختلف مرسوم کردند، پس از آن‌ها، عزای حسین علیه السلام هر روز و هر سال پر رونق‌تر، فراگیرتر و حزن‌انگیزتر شده و انگار نه انگار که از آن تاریخ ۱۳۳۲ سال خورشیدی گذشته است.

در سرزمین‌های اسلامی و به‌خصوص ایران، اولین باری که عزاداری برای امام سوم شیعیان مرسوم شد، در سال‌گشت حادثه عاشورا در زمان حکومت خاندان آل بویه بود. از آن زمان، تا زمان پهلوی، عزاداری‌ها عمومی بود؛ اما در

۱. کارشناسی ارشد عمران - سنجش از دور. رایانامه: shimash255@yahoo.com

زمان پهلوی، به دلیل مشکلات و ممنوعیت‌ها روضه‌های خانگی شکل گرفت که آغاز هیأت‌های فعلی است. پس از انقلاب، عزاداری‌ها و هیأت‌ها بیشتر شد و بیشتر به یادآوری واقعه عاشورا و عزاداری می‌پرداخت؛ ولی با ظهور بیشتر رسانه‌ها و مسائل سیاسی و مذهبی جامعه، نیاز به روشنگری‌های سیاسی و مذهبی و تاریخی نیز به چشم می‌خورد تا اینکه هیأت‌ها این نیاز را پاسخ گفته و علاوه بر عزاداری به مسائل مختلف سیاسی و مذهبی نیز پرداختند. در این مقاله سعی بر تأثیر هیأت‌ها بر روشنگری جامعه پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: روشنگری، هیأت، مسائل جامعه.

سور و سوگ از آدم تا عزای سیدالشهدا علیه السلام

معصومه شبستری^۱

چکیده

شادی و غم دو ویژگی انسانی هستند که دوشادوش هم و تنیده با یکدیگر، در زندگی آدمی جریان می‌یابند و سور و سوگ را در لایه‌های فردی و جمعی و اجتماعی و دینی وی، سریان می‌دهند. مسئله این پژوهش، بررسی سیال و جریان‌یابنده این پدیده، به شکلی گذرا از دیرباز تاکنون، در بُعد دینی آن در ایران و جهان اسلام است. این پژوهش، به روش تلفیقی متشکل از توصیفی، تاریخی و تحلیلی است. دستاوردهای پژوهش عبارت است از: حرکت هم‌پایه جشن و عزا در زندگی بشر بر روی کره خاکی به شکل موازی یا متقاطع یا متناوب و یا تنیده با هم. دوم آن‌که سور و سوگ از همان آغاز زندگی انسان بر روی زمین در قالب دو روی یک سکه در حیات او بروز و ظهور دارد و دیگر آن‌که بستر پیدایش و جریان‌یابندگی و بالندگی این دو پدیده، بیش از هر چیز ایمان دینی و باورهای اعتقادی و اسطوره‌ای آدمی بوده است که در پویایی درازدامنه از گذشته و از نقطه پیدایش آدم تاکنون و تا پایان تاریخ، در همین بستر و یا دیگر بسترهای اجتماعی و ساحت‌های سیاسی بقا و دوام خواهد داشت و با اخلاقیات و حق‌خواهی فطری انسان در هم‌آمیخته است؛ نکته پایانی آنکه این دو پدیده در اشکال فردی و جمعی و حماسی و انقلابی آن در تمام ادبیات آیینی تبلور یافته

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران. رایانامه:

و بخش بزرگی از شعر و ادبیات عربی و فارسی را تشکیل داده است. سوگ فردی و سوگ بر عزیزان و خانواده و دوستان، سوگواری بر مکان‌ها، جمعیت‌ها و اشخاص و سوگ قومی، ملی و جهانی از انواع عزاداری‌هاست، همان‌گونه که سور و شادی نیز در اشکال فردی، جمعی، قومی، دینی، آیینی، ملی و جهانی جلوه می‌یابند. شناخته‌شده‌ترین سوگ‌ها، سوگ سیاوش در ایران و عزای سیدالشهدا علیه السلام است و معروف‌ترین سورها و جشن‌ها، نوروز، عید فطر و عید قربان است.

واژگان کلیدی: ایران، اسلام، سیاوش، سیدالشهدا علیه السلام، نوروز، عید فطر، عید قربان.

الگوی مداحان تراز گفتمان انقلاب اسلامی از منظر رهبر انقلاب (از ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۷)

سعید طاووسی مسرور^۱

چکیده

در نگاه رهبری، مداحان جایگاه ویژه و بی‌نظیری در اصلاح جامعه دارند. ایشان مداحی را از اختصاصات شیعه دانسته و اهمیت آن را درخور مطالعه و تحقیق برشمرده‌اند. از نکات قابل توجه در بیانات رهبری، توجه دادن مداحان به عقبه و سابقه مداحی در روزگار ائمه اطهار^{علیهم‌السلام} و وظیفه حفظ یک جریان عاطفی متکی به منطق، به پیروی از بزرگانی چون سید حمیری و دعبل خزاعی است. شاهد دیگر، توجه ویژه ایشان به اهمیت مداحی این است که مداحان مانند شاعران، همه‌ساله، دیدار خاص و ثابت با رهبری دارند. در این نوشتار، به استخراج الگوی مداح تراز گفتمان انقلاب اسلامی بر اساس بیانات رهبری در دیدار با مداحان در یک بازه ده‌ساله (۱۳۸۸ - ۱۳۹۷) پرداخته شده است. بدین منظور، با مراجعه به متن بیانات رهبر انقلاب در دیدار با مداحان بر اساس سیر تاریخی، نکات مرتبط با ترسیم الگوی مداح تراز انقلاب اسلامی از بیانات ایشان استخراج شده است. البته انتخاب این بازه ده‌ساله به جهت اهمیت وقایع رخ داده در مسیر جمهوری اسلامی پس از وقایع تلخ ۱۳۸۸ است نه این‌که نکات مربوط به الگوی مداحی، صرفاً در این بازه زمانی بیان شده باشد، چرا که تقویت و اصلاح مداحی، دغدغه

۱. عضو هیئت علمی دانشکده الهیات دانشگاه علامه طباطبائی^{علیه‌السلام}. رایانامه: saeed.tavoosi@atu.ac.ir

همیشگی رهبری بوده است. به جهت این‌که در سال ۱۳۹۸، فضای کشور بار دیگر دچار آشوب و اغتشاش شد و در اواخر آن سال، شرایطی بسیار متفاوت به جهت بیماری کرونا پیش آمد، دیدارهای رهبری با مداحان از ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۲ در این پژوهش لحاظ نشده است. نتایج پژوهش، حاکی از این است که از منظر رهبر انقلاب، مداحی، یک فرصت و یک ظرفیت عظیم است و در تحقق اهداف انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی، بسیار مهم است. مداحان باید خودشان در آسیب‌شناسی مداحی پیش‌قدم شوند و آن را ارتقا دهند. در مداحی، هم فرم و هم محتوا، اصالت دارد. در عرصه فرم، ایشان بر آلوده نشدن مداحی به آهنگ‌های غربی، لهوی و فاسد، تأکید دارند. در عرصه محتوا، کلیدی‌ترین واژه ایشان، معرفت است و سپس اخلاق و معنویت. دیگر وظایف مداحان از منظر رهبری عبارت است از: حفظ وحدت و اتحاد و همدلی چه در سطح کشور و چه در جهان اسلام، آگاهی‌بخشی، بصیرت‌افزایی و امیدافزایی، ورود در مسائل روز، روشننگری سیاسی و مقابله با نفوذ دشمن، ترویج سبک زندگی اسلامی و مقابله با جنگ نرم دشمن علیه کانون خانواده و زن ایرانی مسلمان با تأکید بر مسئله حجاب.

واژگان کلیدی: رهبر انقلاب، مداحی، گفتمان انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی، دیدار رهبری با مداحان.

بررسی تحولات برگزاری مجالس عزای اهل بیت علیهم‌السلام در بازه زمانی غیبت کبری تا اوایل صفویه

مهدی عفتی^۱

چکیده

برگزاری مجالس ماتم و گریه برای عزاداری سیدالشهدا علیه‌السلام از زمان امامت امام سجاد علیه‌السلام رایج بوده و اهل بیت علیهم‌السلام سفارش زیادی به این امر داشته‌اند. در این میان با فراز و فرود دوران حکومت‌های مختلف و شرایط سیاسی و اجتماعی حاکم بر هر عصر و زمانه‌ای، شرایط خاصی جهت برپایی این مجالس به وجود آمده است که از دریچه نگاه تاریخی، قابل بررسی و تحلیل است. نوشتار پیش‌رو، سعی کرده است شرایط برگزاری مجالس عزاداری یا ماتم را از ابتدای دوران غیبت کبری تا اوایل دوره صفویه مورد بررسی و تحلیل قرار دهد. این برهه زمانی، از جهات گوناگونی حائز اهمیت است؛ از جمله اینکه شیعه به امام معصوم علیه‌السلام دسترسی ظاهری نداشته و بایستی علمای شیعه، بسیاری از مسائل را پاسخ می‌دادند. لذا در مرحله اولیه، پژوهشگر نسبت به جمع‌آوری گزارش‌های تاریخی و روایی در این زمینه اقدام نموده و سپس به کمک روش توصیفی - تحلیلی، آن‌ها را مورد بررسی و تحلیل قرار داده است و در انتها،

۱. دانشجوی دکتری مدیریت قراردادهای نفتی دانشگاه امام صادق علیه‌السلام و پژوهشگر اندیشکده مطالعات حسینی. رایانامه: mahdi.effati@isu.ac.ir.

گزاره‌هایی مبنی بر امر «عزاداری بر مصائب اهل بیت (ع)» در هیئات و مجالس
حسینی ارائه داده است.

واژگان کلیدی: هیأت، مسائل مستحدثه، عزاداری، مناسک، غیبت کبری،
صفویه.

سیر تطور و تحول هیأت‌های مذهبی در دوران پهلوی و انقلاب اسلامی

حمید عموعلی^۱

چکیده

هیئات مذهبی که عمدتاً حول محور تعظیم آیین‌ها و مناسبت‌های مذهبی و دینی بالأخص تکریم مقام حضرات معصومین علیهم‌السلام و عزاداری بر امام حسین علیه‌السلام، شکل گرفته و با قدمتی کهن، در این راستا فعالیت داشته‌اند، از محورها و ارکان غیرقابل انکار جوامع شیعی هستند و در حقیقت، بدون در نظر گرفتن و توجه به جایگاه آن‌ها، نمی‌توان از وضعیت اجتماعی این‌گونه جوامع، برآوردی صحیح، منطقی و قابل‌اعتنا به دست آورد. مناسک یا هیأت‌های مذهبی، از پدیده‌های عینی در جامعه به شمار می‌آیند و در واقع، ایجاد، تداوم و تغییر و تحول آن‌ها در همه اعصار زندگی، متناسب با شرایط اجتماعی و رفتار دین‌مداران بوده است؛ به‌گونه‌ای که مراسم عزاداری و ذکر مصائب واردشده بر سالار شهیدان در پهنه تاریخ، از جهات گوناگون دچار دگرگونی شده است. ازجمله دوران تاریخی قابل بررسی که هیأت‌های مذهبی با تحولاتی روبه‌رو بودند و نقش تأثیرگذاری در تحولات جامعه ایفا کرده‌اند، دوران پهلوی و انقلاب اسلامی است. لذا در این پژوهش، به دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که عزاداری بر امام

۱. کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی دانشگاه جامع امام حسین علیه‌السلام. رایانامه:

hamidamooali1378@gmail.com

حسین علی‌کلیله و برگزاری هیأت‌های مذهبی در دوران حکومت پهلوی و دوران انقلاب اسلامی، چگونه بوده است؟ روش این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی است و از لحاظ رویکرد معرفت‌شناختی، توصیفی-تحلیلی است و با توجه به ماهیت داده‌ها از نوع کیفی است. جامعه تحقیق، کتب و مقالات حوزه هیأت‌های مذهبی بود. در هر دو دوره حکومت پهلوی، شاهان پهلوی، ابتدا برای این‌که چهره‌ای مذهبی از خود نشان دهند، در این مجالس شرکت کرده و به‌گونه‌ای همراهی می‌نمودند و خود را پایبند به دین و انجام شعائر دینی نشان می‌دادند؛ اما به تدریج برگزاری مراسم عزاداری در روندی، به پایین‌ترین سطح خود رسید و محدودیت‌ها و ممنوعیت‌هایی برای آن اعمال شد. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، تحولات زیادی از بعد محتوایی و شکلی در جامعه شکل گرفت و اکثر نهادهای اجتماعی، متحول شده و خود را با نظام اسلامی تطبیق دادند. هیأت‌های مذهبی هم از این قاعده مستثنی نبوده و اداره‌کنندگان هیأت‌ها، سعی بر تغییر در محتوا و ساختار هیأت‌های مذهبی داشتند.

واژگان کلیدی: عزاداری، هیأت، پهلوی، انقلاب اسلامی.

سیر تحول کارکرد هیأت‌های دانشجویی از بعد انقلاب اسلامی تاکنون

حمید عموعلی^۱

چکیده

یکی از اشکال جدید هیأت‌های مذهبی که در کنار سایر هیأت‌های موجود در جامعه فعالیت می‌کنند، هیأت‌های مذهبی دانشگاهی هستند که کارکردهای ویژه‌ای در محیط دانشگاه دارند؛ این هیأت‌ها در کنار فرایند رسمی تعلیم و تربیت دانشگاه، در پیشبرد اهداف دانشگاه و جامعه تأثیرگذار هستند. این هیأت‌ها به‌عنوان یکی از پدیده‌های نوظهوری که پس از وقوع انقلاب اسلامی تشکیل شده، شناخته می‌شوند. این پژوهش، به دنبال پاسخ به این سؤال اساسی است که کارکرد هیأت‌های دانشجویی از بعد از انقلاب اسلامی تاکنون، چه بوده و چه تحولاتی داشته است؟ بدین منظور، ابتدا گزارش‌های مرتبط با موضوع گردآوری شده و سپس با روش توصیفی - تحلیلی، مورد نقد و تحلیل قرار گرفته است. بر این اساس، از مهم‌ترین نهادهای که می‌تواند عهده‌دار بحث تربیت در دانشگاه‌ها شود، هیأت‌های دانشجویی هستند که با فعالیت‌هایی هم‌چون تربیت نیرو، توسعه سازمانی، واگذاری نقش‌ها و ایجاد حس مسئولیت‌پذیری در دانشجویان، به تربیت علمی و عملی آنها می‌پردازند.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی در دانشگاه امام حسین (علیه السلام). رایانامه:

hamidamooali1378@gmail.com

واژگان کلیدی: هیأت، هیأت دانشجویی، کارکرد، دانشجو، انقلاب اسلامی.

تغییرات کارکردی هیأت‌های مذهبی در چهار دهه اخیر در شهر اراک

ابوالقاسم فاتحی^۱

حسین دولت‌آبادی فراهانی^۲

چکیده

هیأت‌های مذهبی، پدیده‌هایی هستند که نمایندگان دین و امور دینی به حساب می‌آیند. این هیئات به واسطه ریشه‌های تاریخی، میزان مشارکت اجتماعی چشم‌گیری را به خود اختصاص می‌دهند. از طرفی، دیگر هیأت‌های مذهبی، صرفاً واجد کارکردهای دینی نیستند و فعالیت‌های آن‌ها، آثار و پیامدهای فراوانی را در حوزه‌های مختلف به همراه دارد. از این‌رو، به نظر می‌رسد هیئات مذهبی در مقایسه با سایر نهادهای دینی در جامعه ایران و به تبع آن شهر اراک، نقش برجسته‌تری داشته باشند. با توجه به جایگاه این هیأت‌ها در نظام فرهنگی و رخ دادن تغییرات ارزشی در میان نسل‌های مختلف مشارکت‌کنندگان، مطالعه و بررسی کارکردهای هیئات، می‌تواند برای متصدیان و برنامه‌ریزان مرتبط با آن مفید واقع گردد. نویسندگان در پژوهش حاضر درصدد تبیین تغییرات کارکردی هیأت‌های مذهبی شهر اراک در چهار

۱. استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، تهران. رایانامه: fatehi.ab@gmail.com.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، تهران، ایران. رایانامه: dfarahani1997@gmail.com.

دهه اخیر بوده‌اند. این تحقیق، با بهره‌گیری از روش کیفی و رویکرد تحلیل مضمون صورت گرفته است. از میان اعضای هیأت‌امنا یا مسئولین هیئات مذهبی موردنظر، ۱۵ نفر از طریق شیوه نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. پژوهشگران به منظور گردآوری داده‌های موردنیاز، مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته را به کار برده‌اند. داده‌های گردآوری شده با استفاده از شیوه شبکه مضامین در قالب مضامین سه‌گانه (پایه‌ای، سازمان‌دهنده و فراگیر)، مورد تحلیل واقع شده‌اند. یافته‌های پژوهش از تغییرات رخ داده ذیل چهار محور مناسک، ارزش‌های اجتماعی حاکم بر تعاملات درون‌گروهی، کارکردهای رسانه‌ای و کارکردهای فراآیینی (مذهبی) حکایت دارد. رویارویی عقل و عاطفه، دگردیسی ذائقه مخاطب، معضل توازن حزن و فرح مذهبی، سلوک روادارانه، سلبریتیزه شدن هیأت و کنشگری مردم‌نهاد، از جمله مهم‌ترین یافته‌های تحقیق حاضر است.

واژگان کلیدی: هیأت‌های مذهبی، تغییرات کارکردی، اراک، مناسک دینی، مداحی.

تداومات و ابداعات عزاداری بر سیدالشهدا علیه السلام در دوران صفویه

سجاد فیروزی^۱

چکیده

تحلیل و شناخت مسائل مربوط به هیأت در هر دوره از تاریخ، در بهبود جلسات عزاداری در عصر کنونی کمک شایانی می‌کند. کارکرد اصلی پژوهش پیش‌رو، ارائه گزارش و تحلیل پیشینه عزاداری بر سیدالشهدا علیه السلام در عصر صفویان است. مهم‌ترین محورهایی که در این بازه زمانی به آن پرداخته خواهد شد، نقد و بررسی اقامه عزا در دو جنبه «تداومات اقامه عزا در عصر صفوی» و «ابداعات اقامه عزا در عصر صفوی» با رویکرد تعریف، ساختار و کارکرد مجالس عزا است. بدین منظور، ابتدا گزارش‌هایی که مربوط به مؤلفه‌های هر یک از دو جنبه مذکور است، گردآوری شده و سپس با روش توصیفی-تحلیلی، مورد نقد و تحلیل قرار می‌گیرد. بر این اساس، مواردی همچون دسته‌های عزاداری، اهتمام به شعر و روضه‌خوانی، ارجحیت مناسبات مذهبی بر مناسبات ملی و ... از جمله تداومات اقامه عزا در دوران صفویه و مواردی هم‌چون مردمی‌سازی جلسات عزا، حمایت خاص از شاعران و مرثیه‌خوانان، ایجاد شکل و شمایل در عزاداری و نیز شکل‌گیری تکیه‌ها از جمله ابداعات اقامه عزا در این عصر است. هم‌چنین

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث. رایانامه: s.firoozi@isu.ac.ir

جهت بهبود هیئات و مجالس حسینی در عصر کنونی، به دلالت‌های مثبت و منفی گزاره‌های فوق پرداخته شد.

واژگان کلیدی: عزرا، ماتم، امام حسین علیه السلام، صفویه، ابداعات، تداومات.

واکاوی مناسک شادی در مجالس آیینی از منظر قرآن و

سیره اهل بیت علیهم‌السلام

علی قناتی^۱

سیدسجاد داودی^۲

چکیده

یکی از مباحث مهم در هیئات و مجالس حسینی که خصوصاً در دوران معاصر؛ نیازمند پژوهش‌های علمی و مطالعاتی است، بحث شادی و نحوه ابراز آن در مجالس و محافل حسینی و هیئات است. این بحث، خود نتیجه و تابع بحثی کلان‌تر با موضوع شادی در اسلام و سیره اهل بیت علیهم‌السلام است. با توجه به اشکالات و شبهات فراوان که امروزه بر هیئات و مجالس آیینی وارد می‌شود، مبنی بر تکیه بیش از حد بر جنبه حزن و ماتم و گریه در مقایسه با سرور، فرح و شادی؛ ضرورت تحقیق و مطالعه پیرامون چنین موضوعی؛ بیش از پیش احساس می‌شود. بر این اساس، در این پژوهش، تلاش کردیم نخست با گردآوری موضوعات و مباحث کاربردی، جایگاه شادی و انواع مناسک آن را در مجالس منتسب به اهل بیت علیهم‌السلام و به‌ویژه سیدالشهدا علیه‌السلام را از منظر قرآن و سیره

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و حقوق دانشگاه امام صادق علیه‌السلام (نویسنده مسئول). رایانامه: a.ghanati@isu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق علیه‌السلام. رایانامه: s.davoodi@isu.ac.ir

اهل بیت علیهم‌السلام، با روش توصیفی-تحلیلی مورد نقد و ارزیابی قرار داده و در نهایت نیز، با استناد به دلالت‌های موجود در منابع اسلامی الگویی جهت تحقق امر شادی در مجالس آیینی، ارائه دهیم.

واژگان کلیدی: هیأت، شادی در اسلام، فرح، مناسک اهل بیت علیهم‌السلام.

بررسی تاریخی سنت عزاداری ایام فاطمیه اول در سیره علمای مکتب نجف در پنجاه سال گذشته

علی کیانی^۱

امیرحسین اقطاعی^۲

چکیده

برگزاری مراسم و عزاداری‌ها در احیای شعائر دینی، دارای پیشینه تاریخی خاصی است که از دیرباز در مکاتب قم، مشهد و نجف، علمای این حوزه‌ها در پنج دهه اخیر، بر اساس اسناد موجود، اهتمام ویژه‌ای در برگزاری آن داشته‌اند؛ اما امروزه و با تحول روزافزون ایام و انتقال سنت‌ها و آداب عزاداری از نجف به قم و مشهد و گسترش این آداب در سراسر ایران، خصوصاً پس از انقلاب اسلامی، دچار تغییراتی در محتوا و زمان خود گشته‌اند. این مقاله با رویکرد توصیفی - تحلیلی و مصاحبه با متخصصین، در پی پاسخ به این سؤال است که علت اهتمام مکتب نجف به برگزاری فاطمیه اول (روایت چهل روز) در بازه زمانی هشتم ربیع‌الثانی چیست؟ و از این رهگذر، در پی آسیب‌شناسی انتقال سنت‌های رایج از یک مکتب به مکتب دیگر است. مقاله با تتبع در سنت ایام فاطمیه اول در دو مکتب قم و نجف، به این نتیجه خواهد رسید که قول قطعی در خصوص عزاداری بر اساس روایت اول شهادت حضرت زهرا^{علیها السلام} در هشتم

۱. سطح چهار حوزه علمیه. رایانامه: alikiyani8008@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه آزاد اسلامی. رایانامه: hosein133557@gmail.com

ربیع‌الثانی در عوض برگزاری میلاد امام حسن عسکری علیه السلام صحیح بوده و پیشنهاد می‌گردد که مسئولین مرتبط با این موضوع به اصلاح آن در تقویم رسمی جمهوری اسلامی اقدام نمایند. البته باید اشاره نمود که برای این مورد، مثال‌های متعددی وجود دارد که در این مقاله، به دلیل حجم آن، تنها به یک نمونه اشاره گشته است.

واژگان کلیدی: آداب و سنن عزاداری، شعائر دینی، ایام فاطمیه، مکتب نجف.

از کاروان شهید تا جنگی برای پایان جنگ‌ها؛ مقایسه روند متفاوت هویت حماسی در موسیقی مذهبی و متال غرب: مطالعه موردی موسیقی هیأت‌های مذهبی و گروه ساباتون

مهدی محمدی^۱

محسن فتحی^۲

چکیده

ادبیات حماسی، آشکارتر از هر قالب ادبی دیگر، به تعریف «خود» و «دیگری» هویت می‌پردازد. غالب مفهوم حماسه و هویتی که از آن نمایندگی می‌کند، ریشه در تاریخ دارد. از این‌رو هویت حماسی در تعامل ناگسستنی با تاریخ و مفهوم تاریخی است. در بسیاری از موسیقی‌های حماسی دنیا، استفاده از تاریخ یا مفهوم تاریخی، امری رایج است. پس از انقلاب اسلامی، در سال‌های شور انقلابی و دوران مقابله با تهاجم بعثی‌ها، متأثر از نیاز جامعه، تولیدات موسیقی حماسی متکی بر هویت ایرانی اسلامی، چشم‌گیر بود. با گذر از سال‌های جنگ و به‌خصوص پس از سال‌های اصلاحات در ایران، این نوع

۱. استادیار گروه تاریخ اسلام دانشکده مطالعات اسلامی دانشگاه بین المللی اهل بیت (ع) تهران. رایانامه: M.mohamadi.abu@gmail.com

۲. موسیقیدان، دانشجوی دکتری مکانیک - تخصص فیزیک صوت (اکوستیک)، دانشگاه آزاد اسلامی کرمان. رایانامه: mf.iauk@gmail.com

تولیدات هنری که انتقال‌دهنده هویت حماسی بودند نیز، به شدت کاهش یافت؛ تا جایی که در تولیدات هنری شنیداری سال‌های اخیر، در سبک‌های مختلف موسیقی عامه‌پسند (پاپ)، اعتراضی (رپ) و سنتی، نمی‌توان به اثری اشاره کرد که با استفاده از تاریخ یا مفهوم تاریخی، اراده تقویت و توسعه هویت حماسی داشته باشد. از این رو، تنها تولیدات هنری شنیداری که با استفاده از تاریخ، به مسئله هویت حماسی - خودآگاه یا ناخودآگاه - پرداخته است، موسیقی هیأت‌های مذهبی‌اند. در حالی که با توسعه تخصص هویت تمدنی غرب با جهان اسلام، بسامد بالایی از موسیقی‌های حماسی در سبک‌های مختلف به‌ویژه در قالب متال و هوی‌متال تولیدشده‌اند که غالب آن‌ها، با استفاده از تاریخ و مفهوم تاریخی به تقویت هویت حماسی برای مخاطب غربی پرداخته‌اند. این پژوهش، با اتکا بر اهمیت هویت حماسی و نقشی که هنرهای شنیداری در این مهم دارد، به مقایسه موردی هویت حماسی با مفهوم تاریخی در موسیقی‌های حماسی ایران به‌خصوص موسیقی هیأت‌های مذهبی با موسیقی‌های حماسی غربی در سبک متال و هوی‌متال می‌پردازد.

واژگان کلیدی: موسیقی، هیأت، هویت، حماسه، تاریخ، متال.

جایگاه «طعام» و «اطعام» در هیأت از منظر قرآن و سیره

معصومین علیهم‌السلام

مهدی کهکی^۱

علی پوستینی^۲

چکیده

از جمله مباحث مهم در مراسم و هیئات مذهبی، بحث طعام و تأثیر آن در این جریان است. بحث طعام، از جنبه‌های مختلفی با مراسم مذهبی گره می‌خورد؛ از اطعام عزاداران در ماه محرم گرفته تا پیشینه این عمل در سیره معصومین علیهم‌السلام و حتی نقش حلال و حرام بودن آن در سرنوشت افراد که در کدام‌یک از جبهه‌های حق یا باطل قرار بگیرند. اطعام در هیأت، یک کار راهبردی نیز محسوب می‌شود. در خصوص سنت اطعام عزاداران حسینی باید گفت که این عمل، یکی از تأثیرگذارترین روش‌های تبلیغ در جامعه است. یکی از دلایل ماندگاری جریان امام حسین علیه‌السلام، این است که مردم در آن، خرج می‌کنند؛ چرا که در این امر احساسات بسیار شدید درگیر است. این مطالعه قصد دارد تا مبانی، جایگاه و آداب طعام و اطعام در مجالس و هیئات حسینی را با توجه به معارف اصیل اسلامی، برگرفته از آیات قرآن کریم و سیره معصومان علیهم‌السلام، مورد نقد و بررسی قرار دهد. در این پژوهش، سعی شده است با رویکرد توصیفی-

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث. رایانامه: mahdykahaky@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت بازرگانی. رایانامه: Alipoustini@gmail.com

تحلیلی، متون دینی و میراث روایی ناظر به این موضوع، گردآوری شده و بررسی گردد. بررسی آیات قرآنی و روایات اهل بیت عصمت و طهارت، نکات مهمی از آموزه‌ها و اصول مربوط به انتخاب و مصرف طعام را به ما نشان می‌دهد. نکاتی مانند اهمیت دقت در فرایند تهیه طعام، مراقبت از رفتار و گفتار حین تهیه، لوجه الله بودن اطعام، توجه به اطعام فقرا و مساکین، مردمی بودن اطعام، اکرام میهمان و زائر، اجتماع ایدی، میانه‌روی در انتخاب طعام و برخی آداب دیگر، در این پژوهش بررسی شده است.

واژگان کلیدی: هیأت، طعام، اطعام، قرآن، سیره معصومان ﷺ.

صورت و سیرت هیئات مذهبی در گذر تاریخ از منظر معارف اسلامی

سیدرضا مؤیدی^۱

چکیده

جهت تحلیل و بررسی هر امری، باید ارکان و پایه‌های اصلی آن را شناخت. در این صورت است که به هنگام تزامم، توان تشخیص اولویت‌ها و تقدیم اهم بر مهم، وجود خواهد داشت. در دایره دین، ظاهر و باطن، صورت و سیرت و احکام و اخلاق و عقاید، درهم تنیده هستند و عمیق‌ترین معارف، در ظاهری‌ترین مراتب اعمال بیان شده است. در همین راستا، یکی از مسائل مهم در هیئات و آیین‌های حسینی نیز، توجه به ظاهر و باطن یا همان صورت و سیرت است. مراد از صورت‌ها، همان ظواهر و قالب‌ها هستند و مقصود از سیرت‌ها، همان روح کلی، باطن و حکمت موجود در ورای اعمال و افعال هستند. صورت‌ها، وظیفه دارند سیرت‌ها را انعکاس دهند. این پژوهش، درصدد آن است که با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با استفاده از روش کتابخانه‌ای در گردآوری داده، پس از توصیف مجالس و هیئات مذهبی در یک سیر منسجم تاریخی، تعدادی از مهم‌ترین صورت‌ها و سیرت‌های آن‌ها را، با توجه به معارف اسلامی برگرفته از آیات و روایات، مورد تحلیل و بررسی قرار دهد.

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه شهید بهشتی ع. رایانامه:

srmoayedi1378@gmail.com

واژگان کلیدی: قرآن، سیره معصومین علیهم‌السلام، هیأت، صورت، سیرت، سیر تاریخی.

اثبات قدمت و اصالت مجالس فاطمی به دوره متقدمان (بر اساس دو گزارش از لسان المیزان ابن حجر عسقلانی)

حامد نصرالهی^۱

چکیده

از جمله معتبرترین راه‌های اثبات یک رخداد یا پدیده تاریخی، گزارش آن پدیده از زبان آثار و منابعی است که هیچ نفعی جهت جعل آن نداشته است، بلکه نقل آن نیز به جهاتی علیه آن‌ها، استفاده می‌شود. یکی از این مسائل، قدمت و اصالت مجالس مصائب فاطمی است. در این پژوهش، با استفاده از کتاب رجالی لسان المیزان نوشته ابن حجر عسقلانی به اثبات اصیل بودن برگزاری مجالس فاطمی در عصر حاضر، استناد شده است.

واژگان کلیدی: فاطمیه، لسان المیزان، ابن حجر عسقلانی، اصالت سنجی.

سیر تحولی عزاداری امام حسین علیه السلام در نیم قرن اخیر در استان ایلام

فربیا نوراللهزاده^۱

چکیده

سوگواری و عزاداری برای شهیدان واقعه کربلا، از اولین روزهای پس از عاشورای سال ۶۱ هـ. ق. آغاز شده و هم‌چنان ادامه دارد؛ اما شیوه‌های عزاداری در طول تاریخ، تغییرات فراوانی کرده و بسیاری از آیین‌ها و سنت‌ها، به آن اضافه شده است. هدف این پژوهش، توصیف سیر تحولی عزاداری امام حسین علیه السلام در نیم قرن اخیر، در استان ایلام، از دیدگاه مطلعین کلیدی فرهنگ است. تحقیق حاضر، مطالعه‌ای موردی با رویکرد کیفی است. شیوه اصلی گردآوری اطلاعات به روش اسنادی و روش میدانی قابل تقسیم است. در روش میدانی، با روش مصاحبه عمیق، به مطالعه عزاداری امام حسین علیه السلام در نیم قرن گذشته پرداخته است. مشارکت‌کنندگان تحقیق، مطلعین کلیدی فرهنگ هستند که با حجم نمونه ۱۷ نفر، با روش نمونه‌گیری هدفمند، انتخاب شده‌اند. محقق برای تحلیل داده‌ها، به دلیل موضوع و قلمروی پژوهش، به مقوله‌بندی و دسته‌بندی ساده پرداخته است. در روش اسنادی، با مطالعه کتاب‌ها و مقاله‌ها، عزاداری امام حسین علیه السلام در زمان حاضر را شرح داده است. نتایج نشان می‌دهد که در گذشته، عزاداری به صورت ساده، خالصانه و بدون ریا انجام

می‌شد. عدم شرکت و تخطی از رسوم عزاداری در نزد عموم، قبیح بود و مورد نکوهش قرار می‌گرفت. پذیرایی نیز به صورت ساده و معمولاً از سوی خانواده‌های متمکن انجام می‌شد. در حال حاضر، شرکت در عزاداری به قوت گذشته نیست و متأسفانه در نزد تعدادی از افراد، با ریا و خودنمایی، آمیخته شده است و گاهی، پذیرایی، بیشتر از مراسم عزاداری، نمود و اهمیت می‌یابد.

واژگان کلیدی: عزاداری امام حسین علیه السلام، سینه‌زنی، ماه محرم، پذیرایی، استان ایلام.

بخش دوم:
شناخت و سیر تحول آیین‌های مذهبی و
آداب بومی

شیوه‌های عزاداری هیأت‌های مذهبی استان اصفهان

حسن بابایی^۱

چکیده

عزاداری در استان اصفهان و شیوه‌های هیأت‌داری در اصفهان، تاریخچه‌ای کهن دارد. استان اصفهان یکی از استان‌هایی است که اقوام مختلف با رسوم متنوعی را در خود جای داده است که این گستره اقلیمی و قومی، باعث تنوع در میانی و رسوم دینی و فرهنگی در این استان شده است. مسئله عزاداری محرم، یکی از مهم‌ترین مراسم‌هایی است که در استان اصفهان، به واسطه تنوع قومی و هم‌چنین حضور مهاجرین استان‌های مختلف، با اشکال و روش‌های مختلف برخاسته از سنت‌های متنوع موجود در استان اصفهان، برگزار می‌شود. یکی از مراسم‌های متداول در استان اصفهان، «عَلَم گردانی» یا آیین سنتی عزاداری با قدمت ۱۵۰ ساله به نام «زار خاک» است. فانوس گردانی نیز، یکی دیگر از مراسم‌های عزاداری استان اصفهان است. رسم جغجغه‌زنی و دیگر مراسم‌های متنوع که به تفصیل بیان خواهد شد.

واژگان کلیدی: عزاداری، اصفهان، عاشورا، محرم، سنت، آیین.

۱. عضو شورای پژوهشی اداره کل تبلیغات اسلامی. رایانامه: h.babaii@yahoo.com

بررسی نمایش‌های آیینی و مذهبی در استان لرستان

زهرا خداکریمی فرد^۱

زیبا خداکریمی فرد^۲

چکیده

نمایش‌های آیینی و سنتی و چگونگی اجرای آداب و رسوم در هر منطقه و با هر قومیت متفاوت است. به طوری که می‌توان ادعا نمود با مطالعه آیین‌های نمایشی هر قوم، می‌توان با فرهنگ و تاریخچه آن قوم و منطقه آشنا شد؛ چرا که هر منطقه، خصوصیات خود را از گذشته و تاریخ خود، به ارث خواهد برد. بنابراین، برای حفظ اصالت و فرهنگ و هویت هر قوم، باید در جهت حفظ نمایش‌های آیینی آن برآییم. با استمرار برپایی نمایش‌های آیینی در استان‌های مختلف، می‌توان فرهنگ آن استان را زنده نگه داشت. این مسئله، به حدی مهم است که می‌توان گفت با از بین بردن آیین و فرهنگ یک قوم، می‌توان تمام آن قوم را نابود کرد. به دلیل اهمیت موضوع، ما در این مقاله، آداب و رسوم گوناگون قوم لر با بیشینه پنج هزار سال قدمت اجرای نمایش‌های آیینی مذهبی در استان لرستان از جمله آیین‌های عزاداری و سوگواری گل‌مالی، طوق

۱. دکتری تخصصی علوم و منابع غذایی، معاونت غذا و دارو، دانشگاه علوم پزشکی لرستان. (نویسنده مسئول)، رایانامه: khodakaramizahra@yahoo.com.

۲. کارشناس معاونت غذا و دارو، دانشگاه علوم پزشکی لرستان. رایانامه: zibakhodakarami@yahoo.com.

اشگس، چهل منبر، چَمری زدن و تعزیه را بررسی خواهیم کرد و تمامی جزئیات
آن‌ها را شرح خواهیم داد.

واژگان کلیدی: نمایش‌های آیینی، قوم لر، عزاداری، سوگواری.

تبیین میزان کنش جمعی در اجرای آیین‌های شیعی دوره فاطمیان مصر (۲۹۷ - ۵۶۷ ه. ق)

رقیه رستم پور ملکی^۱

رؤیا مشمولی پيله رود^۲

چکیده

آیین‌های مذهبی جزو مواردی است که از دیرباز در میان مردم رواج داشته و انسان‌ها با هر مذهبی، همواره به دنبال بهانه‌ای برای برگزاری مراسم در زمان و مناسبت‌های مختلف بوده‌اند. شیعیان برای حفظ و ترویج عقایدشان، اقدام به برگزاری آیین‌های ویژه خود می‌کردند. فاطمیان، از دولت‌های شیعی هستند که از ابتدای حکومت‌شان برای اجرای آیین‌های شیعی اهتمام داشته و به اجرای آیین‌هایی مانند عزاداری عاشورا، عید غدیر و میلاد ائمه علیهم‌السلام که مخصوص شیعیان بود، به اشکال مختلف و ویژه اقدام می‌کردند و برخی آداب مربوط به این جشن‌ها را نیز، خودشان به آن اضافه کردند؛ به طوری که در دوره فاطمیان، جشن عید غدیر از یک روز به یک دهه افزایش یافت. همین‌طور مشارکت مردم در مراسم سوگواری یا جشن‌ها، با راهپیمایی و دریافت هدایا، شرکت در گستردن سفره‌ها و رفتن به اماکن زیارتی، مدیحه‌سرایی و نوحه‌خوانی، قرائت

۱. استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء ع، تهران. (نویسنده مسئول). رایانامه: r.rostmapour@alzahra.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران. رایانامه: r.mashmouli@modares.ac.ir

قرآن و عبادت و ...، همه نمونه‌هایی از کنش جمعی، همبستگی و همراهی اکثریت مردم با حکومت و هم‌چنین با یکدیگر برای هر چه بهتر برگزار شدن این مراسم بود. این پژوهش، به دنبال بررسی عوامل و میزان کنش جمعی در اجرای آیین‌های شیعی در دوره فاطمیان مصر (۲۹۷ - ۵۶۷ هـ. ق) با رویکرد توصیفی و با تبیین و تحلیل گزارش‌های تاریخی است.

واژگان کلیدی: آیین‌های شیعی، فاطمیان، عاشورا، عید غدیر، میلاد ائمه علیهم‌السلام.

بررسی تطبیقی آیین‌های مشترک کمتر شناخته شده عزاداری محرم در شهرهای ایران

علی رضایپور^۱

موهبت پیرغیبی^۲

چکیده

مناسک دینی و آن‌چه به اعتقادات مردم باز می‌گردد، همواره قسمت مهمی از فرهنگ یک جامعه را تشکیل می‌دهند. فرهنگ عزاداری محرم در کشور ایران، به‌عنوان یکی از اصول مذهبی شیعیان، هرساله با شور خاصی در قالب مناسک و آیین‌های متنوع عزاداری، در جای‌جای کشور ایران، برگزار می‌گردد. در حال حاضر، در ایران، بیش از شصت گونه آیین عزاداری محرم به صورت زنده در حال اجرا است. بسیاری از این رسوم، به مرور زمان، کمرنگ شده و تنها در برخی از شهرها اجرا می‌شوند. کمبود منابع مکتوب در زمینه عزاداری‌های محلی مربوط به محرم در ایران و عدم توجه جدی برای بررسی و ثبت این رسوم به طور جامع و منسجم، فقر جدی آگاهی در این موضوع را سبب شده است و لزوم تحقیق میدانی و مراجعه به فرهنگ شفاهی را ایجاد می‌نماید. برگزاری مراسم عزاداری ماه محرم در نقاط مختلف ایران، متفاوت و مخصوص خود آن منطقه است؛ اما در این میان، برخی از رسوم کمتر شناخته شده، تنها با تفاوت‌هایی در

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد ایران‌شناسی. رایانامه: alirezapour@ut.ac.ir.

۲. کارشناسی ارشد ایران‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی. رایانامه: pmohebat@yahoo.com.

نام و نحوه اجرا، به صورت مشترک در چند نقطه اجرا می‌شوند. در پژوهش حاضر، سعی بر آن است پس از بررسی عزاداری‌های عاشورایی در مناطق مختلف، با کنار هم قرار دادن و جمع‌بندی آن دسته از رسوم کمتر شناخته شده مشابهی که با اسامی متفاوت، در شهرها و روستاها کاربرد دارند، به شرح پراکندگی آن‌ها و ایجاد محتوایی جامع و منسجم از آن‌ها پرداخته شود. ثبت و ضبط مناسبی که برخی از آن‌ها، ریشه در فرهنگ چند صدساله ایران دارند، پیش از منسوخ شدن آن‌ها و نیز، ایجاد زیرساخت‌هایی برای جهت‌دهی به گردشگری مذهبی، بخشی از اهداف پژوهش پیش روست. این تحقیق، به شیوه توصیفی-تحلیلی و با استفاده از روش تحقیقات کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده است.

واژگان کلیدی: محرم، مراسم، عزاداری، عاشورا، ایران.

سیر تاریخی عزاداری در منطقه فراهان

حبیب زمانی محبوب^۱

چکیده

منطقه فراهان، در حال حاضر، جزو استان مرکزی محسوب می‌شود؛ ولی پیش‌تر، گاهی تابع همدان، اصفهان و قم شمرده می‌شد. بر اساس گزارش‌های تاریخی، مردم این منطقه همواره شیعه اثنی عشری بوده‌اند؛ با این حال، اطلاعات تاریخی در مورد عزاداری اهل بیت علیهم‌السلام در منطقه فراهان اندک است. شکل کلی و آیین‌های عزاداری‌ها، به همان شیوه‌ای است که از دوره صفوی و به خصوص عصر قاجار، در ایران رونق یافت؛ یعنی تعزیه‌خوانی، علم‌گردانی و کتل‌گردانی، زنجیرزنی و روضه‌خوانی.

مراسم تعزیه‌خوانی (شبیه‌خوانی)، از دوره قاجار خاصه ناصرالدین شاه تاکنون، در فراهان رواج دارد. معمولاً در سراسر روستاها و بخش‌های گوناگون منطقه فراهان، از اول تا دهم محرم، تعزیه‌خوانی رواج داشته و می‌توان آن را رایج‌ترین مراسم عزاداری اهل بیت علیهم‌السلام و خاصه امام حسین علیه‌السلام در این منطقه دانست.

در منطقه فراهان، هر روستا و حتی هر محله در دهستان‌های بزرگ یک علم یا کتل مخصوص خود داشته است که با پارچه‌های مخصوص تزیین می‌شد.

۱. دانشیار پژوهشگاه امام صادق علیه‌السلام. رایانامه: zamani1358@gmail.com

علم‌گردانی معمولاً در روز عاشورا برگزار می‌شود. در برخی مناطق مانند هزاوه (زادگاه امیرکبیر)، مراسم علم‌گردانی، در هر روز دهه محرم برگزار می‌شود.

برخی مراسم‌ها مانند نخل‌گردانی، مراسم بیل و کلنگ (که در شب سیزدهم ماه محرم به صورت نمادین برای دفن پیکر شهدای کربلا، سینه‌زان حرکت می‌کردند)، در برخی شهرها مانند آشتیان، در عصر قاجار و پهلوی به صورت محدود برگزار می‌شد که اکنون، دیگر رواج ندارد. مراسم خشونت‌باری مانند قمه‌زنی، گل‌آلود کردن لباس و بدن نیز، چندان در این مناطق، رایج نبوده است و گزارش‌های تاریخی چندان در این باره نداریم.

واژگان کلیدی: منطقه فراهان، عزاداری، تعزیه‌خوانی، علم‌گردانی، صفویه، قاجاریه.

تعزیه همدان و درگزین در دوره صفوی از نگاه اولیاء چلبی سیاح معروف عثمانی

حبیب شرفی صفا^۱

چکیده

نواحی همدان و شهر درگزین در شمال استان همدان، در دوره صفوی، از نواحی مهم در عرصه سیاسی و فرهنگی بوده است. در این دوره، حملات عثمانی به غرب ایران در چند نوبت به تصرف همدان و نواحی آن منجر شده و سیاحان معروف عثمانی نظیر اولیاء چلبی (۱۰۲۰-۱۰۹۳ ق / ۱۶۱۱-۱۶۸۲ م)، این لشکرکشی‌ها را روایت کرده‌اند و نیز در مواردی خود در این مناطق حضور یافته‌اند. حتی برخی از پادشاهان عثمانی، نظیر سلطان سلیمان قانونی نیز در جریان لشکرکشی‌های خود به غرب ایران، در سال ۹۴۰ و ۹۴۱ قمری، به این ناحیه آمده‌اند. حال، روایت‌های باقی‌مانده از این سیاحان در قالب تصاویر و نگاشته‌ها، حکایت از اهمیت سیاسی و فرهنگی همدان و نواحی آن دارد. در این میان، توصیفات فرهنگی این سیاحان از مناطق همدان نیز در نوع خود کم‌نظیر هستند که مهم‌ترین آن‌ها روایت تعزیه درگزین توسط اولیاء چلبی است که در دوره صفوی به غرب ایران و همدان آمده است.

مقاله حاضر در تلاش است تا با نگاهی به این روایت‌ها، تعزیه همدان و درگزین را در ادوار تاریخی بررسی نموده و به برخی تحولات آن در این محلات، بپردازد. یافته‌های پژوهش حاضر، نشان می‌دهد که همدان و شهر درگزین، از نخستین

۱. دکتر تاریخ ایران دوره اسلامی دانشگاه خوارزمی، تهران. رایانامه: sharafihabib@yahoo.com.

مراکز تعزیه در ایران بوده که بسیاری از تعزیه‌خوانان این محلات، نقش اساسی در گسترش این سنت تاریخی در ایران و حتی خارج از مرزهای ایران داشته‌اند.

واژگان کلیدی: عثمانی، صفویه، همدان، درگزین، تعزیه.

نوآوری فرهنگی در آیین‌های دینی

محمد مجید شهبازی پورا^۱

چکیده

فرهنگ پدیده‌ای است که در ذات خود، نوآور است و در عین حال که ارزش‌ها، باور داشت‌ها و آیین‌های سنتی را در دل خود حفظ می‌نماید، همواره خودش را با اقتضائات زمانه تطبیق می‌دهد. نوآوری فرهنگی، عمدتاً حاصل دو رویه است: نخست، آنجایی که تولید، عرضه و مصرف یک کالای فرهنگی منجر به تغییر نگرش‌ها یا رفتار مصرف‌کننده می‌گردد؛ دیگر آن که ممکن است این تغییر رفتاری یا نگرشی، بر اثر ارائه یک خدمت فرهنگی جدید و نوآورانه باشد. چند سالی می‌شود که برخی از هیأت‌های حسینی، مراسم مناسبتی خود را در مجتمع‌های فرهنگی بزرگ و یا برخی مراکز نظامی برگزار می‌کنند. این در حالی است که تقریباً اکثر این هیئات، جلسات هفتگی یا تک‌مناسبتی خود را در پایگاه‌های ثابتی که دارند، برگزار می‌کنند. طبعاً برگزاری مراسم مذهبی در این پادگان‌ها و مجتمع‌های فرهنگی بزرگ وابسته به مراکز نظامی، مزایا و معایبی دارد. فراهم بودن امکانات رفاهی برای شرکت‌کنندگان، مانند فضای پارکینگ وسیع، فضای بازی کودکان و محیط گسترده برای پذیرایی از عزاداران بیشتر، از مهم‌ترین مزایای این‌گونه اماکن است. به‌خصوص پس از دوران همه‌گیری ویروس کرونا و ضرورت رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی، بر مزیت برگزاری مراسم در این‌گونه اماکن، افزود. در چنین وضعیتی، ضروری است با استفاده از

۱. دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری فرهنگی. رایانامه: majid.shahbazi5770@gmail.com

تعاریف علمی، نوآوری فرهنگی درباره هیأت‌های مذهبی را بررسی نمود؛ اما از سوی مقابل، در ادبیات دینی نیز نوآوری را به دو صورت می‌توان تفسیر کرد: ابداع و بدعت. مقاله حاضر، بنا دارد با بررسی نوآوری فرهنگی در چارچوب ادبیات دینی و بررسی سیر تطور هیأت‌های مذهبی به‌عنوان نمونه مورد مطالعه، تعریف صحیحی از نوآوری فرهنگی مبتنی بر بوم فرهنگی ایرانی-اسلامی ارائه دهد.

واژگان کلیدی: نوآوری، نوآوری فرهنگی، فرهنگ، آیین، هیأت.

نمادگرایی حکمی تصاویر نسخه‌های کتب خطی دوره (صفویه تا قاجاریه) با تأکید بر مضامین دینی و تعزیه

رضا صفری^۱

حمیده جعفری^۲

عاطفه محمد سلیمی^۳

چکیده

تعزیه در اشاعه و انتقال بسیاری از آواها و نغمات بومی و ملی و اعتقادات مذهبی نقشی به‌مراتب گسترده و حیاتی داشته است و هنرمندان صادق و عاشق، نقش‌آفرینان مهمی در پیدایش نمادها، شمایل‌ها در کتب خطی و پرده‌های تعزیه بودند. این پژوهش، با هدف دستیابی به تاریخ پیدایش شکل‌گیری نماد در قالب حکمی در نگارگری کتب خطی در راستای سوره‌های دینی و تعزیه و شخصیت‌پردازی مذهبی در هنر ایران است. بررسی آثار شاخص هنری و متون داستانی حکمی و دینی برجای مانده از ادوار صفویه تا قاجاریه، با استناد به مطالعات تاریخی، در مجموع، با دسته‌بندی موضوعات مطرح شده،

۱. مدرس دانشگاه آزاد تهران جنوب، دکترای فلسفه هنر. دانشگاه آزاد تهران جنوب. رایانامه: rezasa1387@yahoo.com

۲. عضو هیئت علمی دانشکده هنر و معماری. دانشگاه آزاد تهران جنوب. رایانامه: h_jafari@azad.ac.ir

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر دانشگاه آزاد تهران جنوب. رایانامه: atefehmohammadsalimi@gmail.com

اشتراکات هویتی، ملی و دینی فرهنگ ایرانی را بیان می‌کند. روش به کار گرفته شده در این پژوهش، روش توصیفی-تحلیلی بر مبنای مطالعه کتابخانه‌ای و الکترونیکی است. این پژوهش، با در نظر گرفتن آثار به‌جای مانده از هنر نگارگری دوره صفویه تا قاجاریه و با تکیه بر مبانی آیینی و دینی در بعد فرهنگی و مذهبی به شکل‌گیری مجموعه‌ای از عناصر فرهنگی، هنری، حکمی، مذهبی و ادبی منجر شده که با وجود تحولات ایجادشده، زنجیره‌ای غنی و مستحکم را پدید آورد که در طول سال‌ها به حیات خویش ادامه داد. موضوع اصلی این پژوهش، بررسی نگارگری کتب خطی بر اساس نمادگرایی حکمی در قالب مضامین دینی است. دستاورد این پژوهش، نشان می‌دهد که در عصر کنونی و جامعه جوان امروزی ما، به جرئت می‌توان ثابت کرد که اصالت و فرهنگ ایرانی، همسو و همراه با فرائض دینی و راه و روش اسلامی است و این دو، مغایرتی با یکدیگر ندارند. این تحقیق، نشان می‌دهد که نمادگرایی حکمی در نگارگری کتب خطی، یک مکتب ملی و مذهبی است و موضوعات آن، شامل سوژه‌های مذهبی و رزمی و بومی است که بیشتر از نوع قصه‌های قرآن، داستان‌های پیامبران و زندگی ائمه بوده است که ایثار و عبودیت و خلوص را به تصویر کشیده‌اند. در این ارتباط، هنرمندان اصیل ایرانی، هنر خود را در قالب موضوعاتی از قبیل فاجعه کربلا، صحرای محشر، بهشت و دوزخ، ضامن آهو شرح زندگی حضرت علی علیه السلام و ... به تصویر کشیدند و همه این آثار، نشان‌دهنده ارتباط عمیق هنر ایرانی - اسلامی با آموزه‌های دینی و مذهب شیعه است.

واژگان کلیدی: نمادگرایی حکمی، نگارگری کتب خطی، دین، تشیع، تعزیه، هویت ایرانی.

تغییر الگوواره‌های تصویری نگاره‌ها و نقاشی‌های دوران صفویه تا قاجاریه (با تأکید بر مضامین دینی و تعزیه)

رضا صفری^۱

پیمان علیزاده اسکویی^۲

زهره تیموری^۳

چکیده

نگارگری یکی از هنرهای اصیل ایرانی است که از دیرباز، با جنبه‌های معنوی در ارتباط بوده است. هدف این پژوهش، نشان دادن تغییرات الگوواره‌های تصاویر مذهبی نسخ خطی، در بازه زمانی مشخص شده است؛ چرا که این هنر، به‌عنوان برگ زرین تاریخ، هویت، فرهنگ و تمدن دوران اسلامی محسوب می‌شود و بهترین ابزار نمایش و درک هر چه بهتر مفاهیم دینی و عرفانی است. روش پژوهش حاضر، روش توصیفی-تحلیلی است و اطلاعات به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. به عنوان یافته‌های این پژوهش، ضمن

۱. امدرس دانشگاه آزاد تهران جنوب، دکترای فلسفه هنر. دانشگاه آزاد تهران جنوب. رایانامه: rezasa1387@yahoo.com

۲. گروه آموزشی هنر، دانشکده هنر و معماری-دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب-تهران، ایران. رایانامه: peymanalizadehoskuie@yahoo.com

۳. گروه آموزشی هنر، دانشجوی کارشناسی ارشد تصویرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب، تهران، ایران. رایانامه: zahrateymoורי68@gmail.com

تعریف ویژگی‌های نگاره‌های دینی و مذهبی (تصاویر تعزیه) در دوره صفویه و قاجاریه، به بررسی و تحلیل تغییرات الگوواره‌های تصویری این نگاره‌ها، مفاهیم و کارکردهای اجتماعی، با توجه به ادوار تاریخی مختلف و سبک‌های گوناگون از نگارگری تا فرنگی‌سازی، هم‌چنین تأثیر غرب بر چگونگی خلق آثار و با تأکید بر این‌که مذهب تشیع، به‌عنوان مذهب رسمی ایران از عصر صفوی شناخته شده است، از دوره صفوی تا قاجار پرداخته می‌شود. مسئله اصلی این پژوهش، چگونگی تأثیر این عوامل بر تغییرات نگارگری ایرانی به‌ویژه نگاره‌هایی با مضامین دینی است. نتایج حاصل از انجام این تحقیق، نشان داد که نگارگری علاوه بر تقویت نگاه، ویژگی‌های خاص هنرمندان، جهان اجتماعی و فرهنگی جامعه و وضعیت مذهبی مخاطبان این آثار و حاکمان زمان خود را نیز منعکس می‌کند که خود از عوامل مهم تأثیرگذار بر سبک و شیوه اجرای این آثار است. هم‌چنین همه تغییرات دلالت بر ارتباط عمیق هنر ایرانی- اسلامی با آموزه‌های دینی و مذهب تشیع دارد.

واژگان کلیدی: تشیع، دین، تعزیه، نگارگری، الگوواره.

مروری بر سیر تحول کانون‌های برگزاری مراسم مذهبی از تکیه دولت تا حسینیه ارشاد

سعید طاووسی مسرور^۱

چکیده

یکی از روش‌های مطالعه سیر تطور هیأت و آیین‌های مذهبی، بررسی مکان‌ها، بناها، نمادها و مطالعه تغییر و تحولات آن‌هاست. هیأت در قالب امروزین، ریشه در تشکیلات صنفی دارد و از دل اصناف جوشیده است که قدیمی‌ترین هیأت، در معنای موردنظر نیز، هیأت صنف بزاز در دوره ناصری است. وجود مساجد متعدد در بازارها در قیاس با تعداد کمتر حسینیه‌ها نیز، نشان‌دهنده آن است که مسجد، کانون اصلی برگزاری مراسم مذهبی و به‌ویژه، عزاداری بوده است. برای مثال، مسجد میرزا موسی که قدمت ساخت آن به دوره فتحعلی شاه قاجار باز می‌گردد، محل برگزاری هیأت صنف بزاز بوده است. باید توجه داشت که جنبه تشکیلاتی بودن هیأت پررنگ است و با وجود گستردگی، نقش هر فرد در آن مشخص است؛ همین مسئله، یعنی تقسیم‌کار تخصصی، یکی از تفاوت‌های هیأت‌های عصر مدرن با عزاداری‌های مرسوم پیشین است. از دیگر اماکن عزاداری، تکیه‌ها هستند. ساخت تکیه دولت، تحول مهمی در تاریخ اماکن عزاداری به شمار می‌رود. تکیه دولت، از جهتی مهم‌ترین تکیه است و بایستی در مقایسه آن با تکایای فجری تجریش و نیاوران گفت که این تکیه، بنا

۱. عضو هیئت علمی دانشکده الهیات دانشگاه علامه طباطبائی (ره). رایانامه: saeed.tavoosi@atu.ac.ir.

بوده مکانی کاملاً عمومی با کارکرد عزاداری باشد؛ برخلاف، مثلاً تکیه تجریش که محله محور بوده و در طول سال، بازار است و صرفاً در ایام محرم، به عزاداری اختصاص می‌یابد. مهدیه تهران از جهاتی شبیه تکیه دولت است، زیرا در فضای تکیه‌های محلی، تشکیلات صنفی و حسینی‌ها نمی‌گنجد و قابل تحلیل نیست؛ بلکه یک فضای عمومی است و اغراض استفاده از آن نیز، ترویج مذهب، مبارزه با بهائیت، مقابله با شراب‌خواری و ... تا فعالیت‌های انقلابی بوده است. این در حالی است که در اماکن مورد بحث قبلی، چنین ظرفیتی و به این شکل وجود نداشت. سیر ایجاد تکایا و حسینی‌ها، در نهایت به حسینیه ارشاد ختم می‌شود که مکانی کاملاً مدرن است و حتی شخصی غیر روحانی مانند علی شریعتی در آن به سخنرانی می‌پردازد.

واژگان کلیدی: هیأت صنف بزاز، مسجد میرزا موسی، تکیه دولت، مهدیه تهران، حسینیه ارشاد.

دسته‌های عزاداری در شهر زهان خراسان جنوبی

علی‌اکبر عباسی^۱

چکیده

بر اساس اسناد موجود خصوصاً موقوفه‌هایی از عهد صفوی تا قاجار، عزاداری اباعبدالحسین علیه السلام، به اشکال مختلف در شهر کوچک زهان از توابع قائنات در خراسان جنوبی مرسوم بوده است. در عهد قاجار، هر محله، دسته و علم عزاداری جداگانه داشته و همگی، شب‌های ششم تا یازدهم محرم در مسجد جامع جمع می‌شده‌اند. انجام عزاداری توسط هیئات مذهبی با ایجاد دسته‌های عزاداری اوج می‌گرفته و الآن هم شور و حال عزاداران در محرم و صفر، با برپایی دسته‌های سینه‌زنی و زنجیرزنی شدت می‌یابد. با وجود کوچک بودن زهان، به دلیل اشتهاش به دارالمؤمنین و نیز وجود مدرسه علمیه قدیمی با قدمت، دسته‌های عزاداری همواره فعال بوده‌اند. در شب ششم محرم در کنار نوحه‌خوانی، زنجیر و سینه‌زنی، مراسم شبیه «حارث و طفلان مسلم بن عقیل» در مسجد فاطمه‌الزهرا علیها السلام برگزار می‌شده و هنوز هم برگزار می‌شود که قبل از زلزله سال ۱۳۷۶ خورشیدی، در مسجد جامع زهان برگزار می‌شد. شب هفت محرم، معروف‌ترین دم دسته‌های عزاداری، «هفت محرم شده ما بی‌خبر» است که همواره از قدیم بر روی آن حساسیت و هیجان زیادی بوده است. عزاداران (زنجیرزنان و سینه‌زنان)، با خواندن آن بر اهمیت انجام

۱. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه اصفهان. رایانامه: aa.abbasi@ltr.ui.ac.ir

عزاداری در شب‌های پیش رو تأکید می‌کنند. شب هشت محرم، عمدتاً، دسته‌ها، نوحه‌هایی را می‌خوانند که مربوط به حضرت علی‌اکبر علیه السلام، فرزند امام حسین علیه السلام است و در شب تاسوعا، عمده آن، مربوط به حضرت ابوالفضل علیه السلام است. اوج شکوه و عظمت دسته‌ها در شب و روز عاشورا، مربوط به سیدالشهدا علیه السلام است. روزهای هفتم، هشتم، نهم، دهم و یازدهم، هیئات عزاداری که شامل دست‌های سینه‌زنی و زنجیرزنی هستند به تمام محلات رفته علاوه بر خیابان‌ها، در منازل مشخص شده، علاوه بر نوحه‌خوانی و سینه‌زنی و زنجیرزنی، به روضه سخنان، گوش فرا می‌دهند. مراسم شبیه روز عاشورا، قبل از اذان ظهر به پایان می‌رسد تا نماز اول وقت، به جماعت خوانده شود.

واژگان کلیدی: زُهان، اباعبدالله علیه السلام، سینه‌زنی، زنجیرزنی، مراسم شبیه.

مطالعه مردم‌شناسی سیر تحول و کارکردهای مراسم عزاداری و تعزیه روز عاشورا (مطالعه موردی روستای دره بید)

احمد عباسی دره‌بیدی^۱

چکیده

آیین‌های سوگواری ماه محرم در ایران پدیده مذهبی ساده‌ای نیست و در طول زمان دارای کیفیتی شده است که خصایص یک نمود زنده و فعال فرهنگی و اجتماعی را آشکار می‌سازد و قابل بررسی از جوانب مختلف است که مطالعه میدانی این آیین‌ها و آشنایی با تحول و کارکردهای آن به‌عنوان یک میراث ملی و مذهبی سودمند است. به همین دلیل هدف پژوهش حاضر درک و بررسی سیر تحول و کارکردهای مراسم عزاداری و تعزیه روز عاشورا در جامعه ایران به‌عنوان میراثی فرهنگی در زمان کنونی و تحلیل مردم‌شناختی کارکردهای اجتماعی آن با تأکید بر مراسم عزاداری و تعزیه روز عاشورا در روستای دره بید^۲ است. روش پژوهش کیفی و مبتنی بر شیوه میدانی با تکنیک مشاهده و مصاحبه است که از اسناد و مدارک مرتبط نیز استفاده شده است. یافته‌های پژوهش در سه دسته کلی «ترتیب و کیفیت برگزاری مراسم عزاداری

۱. کارشناس ارشد شیعه‌شناسی گرایش جامعه‌شناسی دانشگاه اصفهان.
رایانامه: a.abbasi.d2020@gmail.com.

۲. از توابع بخش کرون علیا در شهرستان تیران و کرون استان اصفهان.

و تعزیه روز عاشورا»، «سنت‌های محرم و روز عاشورا» و «کارکردهای مراسم روز عاشورا و تعزیه آن» جمع‌بندی شده و نشان می‌دهد که افراد با شرکت در این مراسم، هویت جمعی و تشخیص اجتماعی یافته و فردیت آن‌ها در خدمت وجدان جمعی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: مردم‌نگاری، محرم، مراسم عزاداری، تعزیه، روستای دره بید، شهرستان تیران، استان اصفهان.

آیین‌های عاشورایی در قفقاز جنوبی از دوره تزار تا عصر حاضر

حسن عبدی^۱

مرتضی شیرودی^۲

چکیده

حیات دینی شیعیان قفقاز به‌عنوان بخشی از جهان اسلام، با تاریخ و تجربه فرهنگی و تمدنی مشترک با فلات ایران‌زمین، در ۲۰۰ سال اخیر، فراز و نشیب‌های زیادی را تجربه کرده و همواره در معرض تهدیدات گوناگون دشمنان اسلام و شیعه بوده است. در گذر این دو سده، تکریم آیین‌ها و شعائر دینی بالأخص برگزاری مراسم عزاداری و سوگواری سید و سالار شهیدان حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام و یاران با وفای آن حضرت، در شهرها و روستاهای این منطقه، سپری مطمئن برای مراقبت از باورها و اعتقادات ناب شیعه بوده است. با نهادینه شدن آیین‌های عاشورایی در فرهنگ بومی منطقه با ارزش‌های والایی که دارد، به‌عنوان یک عنصر مهم و مکتب فرهنگ‌ساز، تأثیر عمیقی بر جامعه شیعیان قفقاز داشته است. باهدف تبیین ابهامات و پیچیدگی‌های مسائل شیعیان در قفقاز و پر کردن خلأ تحقیقاتی در این زمینه، تلاش کرده‌ایم تا چگونگی تکریم آیین‌های عاشورایی در این منطقه را به روش کیفی، با رویکرد

۱. دانشجوی دکتری تاریخ معاصر جهان اسلام، (نویسنده مسئول). رایانامه: hesen.ebdi@gmail.com.

۲. دانشیار علوم سیاسی پژوهشگاه امام صادق علیه السلام، رایانامه: dshirody@yahoo.com.

توصیفی-تحلیلی و بر اساس منابع کتابخانه‌ای، تبیین کنیم. فرض ما در این نوشتار، این است که قفقاز جنوبی، میراث‌دار امین فرهنگ عاشورایی ایران اسلامی بوده است. با بررسی و مطالعه منابع مختلف، به این نتیجه رسیدیم که گونه‌های عزاداری شیعیان قفقاز جنوبی، مشابهت‌های زیادی با عزاداری‌های کشور عزیزمان، ایران اسلامی داشته است و در پویایی حیات شیعیان، نقش مؤثری ایفا کرده است.

واژگان کلیدی: آیین‌های عاشورایی، قفقاز، شیعیان، روسیه تزاری.

بررسی و تحلیل آیین عزاداری کربزنی در مناطق مختلف ایران

مهدی عفتی^۱

محمد مهدی محمدزاده^۲

چکیده

شیعیان ایران از دیرباز، آیین‌های مختلفی جهت سوگواری سیدالشهدا علیه السلام داشته‌اند که هر کدام از فرهنگ و بوم خاص منطقه، نشأت گرفته است و بسیاری از آن‌ها، برای سایر مناطق ناشناخته است. کربزنی یا کربزنی، آیینی است که در مناطق شمالی کشور و استان یزد رواج داشته و آداب و رسوم منحصر به خود را دارد. کرب در لغت، به معنای غم و غصه است و در اصطلاح، استوانه‌ای چوبی به وزن ۴۰۰ تا ۶۰۰ گرم است که به دو نیم تقسیم شده و هر نیمه، به وسیله تسمه‌ای چرمی در کف دست، جا می‌گیرد. کربداران ضمن هماهنگی و هم‌نوایی با هم، نمادی از همدلی و اتحاد از خود نشان می‌دهند و ناله کرب آنان، بیانگر ناله جمادات و زمین و زمان بر حسین علیه السلام و یارانش است. پژوهش پیش‌رو، به بررسی تاریخچه این آیین عزاداری که بنا بر تحقیقات، مربوط

۱. دانشجوی دکتری مدیریت قراردادهای نفت و گاز دانشگاه امام صادق علیه السلام و پژوهشگر اندیشکده مطالعات حسینی، رایانامه: mahdi.effati@isu.ac.ir.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و حقوق، رایانامه: m.m.mohamadzade2000@gmail.com.

به چند روز پس از شهادت امام حسین علیه السلام در دارالخلافة یزید بوده، پرداخته و سپس به بررسی آداب و رسوم خاص این سنت در مناطق مختلف کشور می‌پردازد. روش پژوهش به صورت توصیفی- تحلیلی در کنار برداشت میدانی می‌باشد.

واژگان کلیدی: کربزنی، کرپزنی، آیین عزاداری، کربداران، کربزنان.

تاسوعا و عاشورا و آداب و مناسک آن در هیئات و مجالس حسینی از منظر قرآن و سیره معصومان علیهم‌السلام

مهدی کهکی^۱

چکیده

از جمله مباحث مهم در خصوص واقعه کربلا، مسائل مربوط به دو روز تاسوعا و عاشورا است. مواردی هم چون معنا و مفهوم این دو واژه، تاریخچه آن‌ها، آداب و مناسک آن در سیره اهل بیت علیهم‌السلام، نیازمند بازخوانی و تدقیق بیشتر است. لذا این مطالعه، قصد دارد تا مبانی، جایگاه و آداب روز تاسوعا و عاشورا در مجالس و هیئات حسینی را با توجه به معارف اصیل اسلامی برگرفته از آیات قرآن کریم و سیره معصومان علیهم‌السلام، مورد نقد و بررسی قرار دهد. بدین منظور، ابتدا آیات و روایات مرتبط با بحث، جمع‌آوری شده، سپس با روش توصیفی - تحلیلی، مورد نقد و تحلیل قرار گرفته است. بر این اساس، تاسوعا و عاشورا، دو روز مهم در تاریخ واقعه کربلا هستند و اهمیت آن‌ها، به دلیل وقایع مهمی است که در این دو روز، اتفاق افتاده است. معنای تاسوعا هم برخلاف معنای متبادر، وسعت یافتن و در مورد عاشورا نیز به اوج رسیدن معاشرت و همراهی با امام معصوم علیه‌السلام است.

واژگان کلیدی: عاشورا، تاسوعا، هیأت، آداب، مناسک، سیره معصومان ﷺ.

نگاهی به آیین‌های مذهبی و نمایشی ایران و تطبیق مجلس تعزیه متوکل عباسی با پیاده‌روی اربعین و تبلور کرامت حسینی در متون تعزیه ایران با تکیه بر مجلس پسر فروشی

اسماعیل مجلی^۱

چکیده

نسخه‌های تعزیه ایران، علاوه بر این‌که دربرگیرنده ماجرای تاریخی زندگی گهربار امام حسین علیه السلام در آن‌ها تبلور یافته است، بخش اعظمی از آن‌ها، دربرگیرنده کرامات حسینی است که حتی در برخی موارد، در اشعاری از بیان نقش امام حسین علیه السلام نیز، این مهم مطرح می‌شود. کراماتی که دربرگیرنده زندگی گیتیانه و هم‌چنین دوران پس از شهادت ایشان است. امام حسین علیه السلام در حیات معمولی خویش که کمتر از ۶ دهه است، کرامات بسیاری از خود نشان داده و در حیات پس از شهادت نیز به‌عنوان یک منجی ظهور می‌یابد؛ ایشان به‌عنوان یک خریدار، غلامی را می‌خرد و آزاد می‌کند، به خواب عزاداران می‌آید، زائران خویش را نجات می‌دهد و ... که همه این‌ها در اشعار نسخ تعزیه گنجانده شده و به‌عنوان یک نمایش در ایران، اجرا می‌شود. در این مقاله، به تبلور کرامات

۱. کارشناس ارشد ادبیات نمایشی، تعزیه خوان و پژوهشگر تعزیه، رایانامه: sohib_s251@yahoo.com.

حسینی و نقش این کرامات در متون تعزیه پرداخته خواهد شد و تأکید بر مجالسی هم‌چون پسر فروشی و متوکل عباسی است.

واژگان کلیدی: امام حسین علیه السلام، تعزیه، نسخه، عاشورا، نمایش

نقش زنان در ادبیات نمایشی دوره قاجار و تأثیر ایشان در شکل‌گیری و نگهداری هنر شبیه‌خوانی در قرن ۱۹ میلادی

اسماعیل مجلی^۱

احمد جولایی^۲

چکیده

هنر شبیه‌خوانی، هنری بود که در قرن نوزدهم میلادی، به عنوان تنها هنر نمایشی ایران، بر اساس نقشه راه و متن نمایشی تنظیم می‌شد. گستره این هنر، به حدی بود که بخش قابل توجهی از زندگی مردم را در بر می‌گرفت. با توجه به این‌که در قرن ۱۹ میلادی، جامعه سنتی ایران، یک جامعه مردسالار و قائل به چند همسری را در خود شاهد بود، با این حال زنان آن دوران، در شکل‌گیری هنر شبیه‌خوانی نقش بسزایی را ایفا نمودند. از آن‌جا که هنر شبیه‌خوانی، آینه‌ای تمام‌نما از زندگی ایرانیان در دوره قاجار بود و بسیاری از تیپ‌های عمومی، مشاغل، رخدادهای اجتماعی، تغییر و تحولات در زندگی ایرانیان و ... در نسخه‌های تعزیه، موجب شکل‌گیری و ایجاد برخی از مجالس شد، در این میان، زنان، تأثیر بسزایی در این امر داشتند. در این مقاله، با بررسی وضعیت اجتماعی زنان در عهد قاجار و همچنین متون و نسخه‌های تعزیه‌ای که با محوریت زنان تولید شد، به جایگاه زنان قاجاری در ادبیات نمایشی مذهبی و

۱. کارشناس ارشد ادبیات نمایشی، تعزیه‌خوان و پژوهشگر تعزیه، رایانامه: sohib_s251@yahoo.com.

۲. کارشناس ارشد ادبیات نمایشی، تعزیه‌خوان و پژوهشگر تعزیه.

نسخ تعزیه، به همراه حضور زنان حتی به عنوان تماشاگر تعزیه و نقشی که در پیشبرد و نگهداری این هنر داشتند، پرداخته خواهد شد.

واژگان کلیدی: تعزیه، نسخه، زنان قاجاری.

بروز وضعیت اجتماعی ایرانیان در قرن ۱۹ میلادی در ادبیات نمایشی مذهبی و نسخه‌های تعزیه

اسماعیل مجلی^۱

چکیده

نسخه‌های تعزیه، نخستین نمونه از ادبیات نمایشی ایران به حساب می‌آیند؛ زیرا نخستین متون نمایشی توسط آخوند زاده و میرزا آقا تبریزی، زمانی عرضه شد که هنر شبیه‌خوانی، کاملاً همه‌گیر شده بود و نسخه‌های تعزیه، در دسترس عموم قرار گرفته بود. این متون، دقیقاً حاصل یک رنسانس ادبی در دوران قاجار به حساب می‌آیند که با خارج شدن موسیقی از حصار تحریم مذهبی، اشعار تعزیه با موسیقی همگام و اجرا می‌شد. علی‌رغم این‌که محتوای متون تعزیه، بر اساس واقعیات تاریخی شکل گرفته بود، اما وضعیت اجتماعی ایرانیان در دوران قاجار و قرن نوزدهم نیز در ادبیات نمایشی مذهبی که همان متون تعزیه باشند، بروز کرده بود. در این مقاله، با بررسی این وضعیت، به این موضوع پی خواهیم برد که هنر شبیه‌خوانی، آیین‌های تمام‌نما از زندگی ایرانیان در دوره قاجار بود و بسیاری از تیپ‌های عمومی، مشاغل، رخدادهای اجتماعی، تغییر و تحولات در زندگی ایرانیان و ... در نسخه‌های تعزیه، موجب شکل‌گیری و ایجاد برخی از مجالس شد و ادبیات نمایشی

۱. کارشناس ارشد ادبیات نمایشی، تعزیه‌خوان و پژوهشگر تعزیه، مؤلف کتاب شبیه‌نامه. رایانامه: sohib_s251@yahoo.com.

مذهبی ایران، به عنوان یک رسانه عمومی در اختیار عموم قرار گرفت، به نحوی که هرچه را که می‌خواستند برای مردم تبیین کنند، از هنر تعزیه‌خوانی، بهره‌برداری می‌شد.

واژگان کلیدی: تعزیه، نسخه، قرن ۱۹، ایرانیان.

نگاهی به مراسم سوگواری امام حسین علیه السلام در روستای مزرعه‌امام از توابع شهرستان نائین

مجتبی محمدی مزرعه‌شاهی^۱

مهناز کریمی مزرعه‌شاه^۲

چکیده

روستای مزرعه‌امام، یکی از روستاهای کهن و باستانی شهرستان نائین محسوب می‌شود. این روستا که در نزدیکی شهرستان نائین واقع شده است، از نظر آداب و رسوم، مراسم سوگواری، گویش، کشاورزی، بازی‌های محلی و ... دارای قدمتی دیرینه است. یکی از آداب و رسوم رایج در روستای مزرعه‌امام، برپایی مراسم سوگواری سرور و سالار شهیدان حضرت اباعبدالله‌الحسین علیه السلام و یاران باوفای ایشان است که یکی از بزرگ‌ترین مراسم‌های دینی و مذهبی اهالی روستای مزرعه‌امام به شمار می‌رود. عزاداری در مزرعه‌امام، از شب اول محرم آغاز و تا پایان ماه صفر ادامه می‌یابد. اوج این مراسم، در روزهای ششم تا دهم محرم است. مرکز اصلی عزاداری، حسینیه مزرعه‌امام است. مراسم سنتی سوگواری که از گذشته تاکنون در روستا اجرا می‌شود، شامل سینه‌زنی،

۱. استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (دانشکده علوم قرآنی میبد). رایانامه: .mojtaba63mohammadi@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی (دانشگاه آزاد اسلامی یزد) و مدرس دانشگاه. رایانامه: .karimim1368@gmail.com

تعزیه، زنجیرزنی، دهل‌زنی، عَلم‌گردانی، نخل‌برداری، جوش‌گیری و ... است. در این مقاله، به بررسی مراسم سوگواری امام حسین علیه السلام در روستای مزرعه‌امام پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: نائین، مزرعه‌امام، مراسم سوگواری، امام حسین علیه السلام.

مراسم آیینی سنگ‌زنی در روستای مزرعه‌امام از توابع شهرستان نائین

مجتبی محمدی مزرعه‌شاهی^۱

مهناز کریمی مزرعه‌شاه^۲

چکیده

روستای مزرعه‌امام یکی از روستاهای کهن و باستانی شهرستان نائین محسوب می‌شود. این روستا که در نزدیکی شهرستان نائین واقع شده است، از نظر آداب و رسوم، مراسم سوگواری، گویش، کشاورزی، بازی‌های محلی و... دارای قدمتی دیرینه است. یکی از آداب و رسوم رایج در روستای مزرعه‌امام، برپایی مراسم سوگواری سرور و سالار شهیدان حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام و یاران باوفای ایشان است که یکی از بزرگترین مراسم‌های دینی و مذهبی اهالی روستای مزرعه‌امام به شمار می‌رود. عزاداری در مزرعه‌امام از شب اول محرم آغاز و تا پایان ماه صفر ادامه می‌یابد. اوج این مراسم در روزهای ششم تا دهم محرم است. مرکز اصلی عزاداری، حسینیه مزرعه‌امام است. یکی از مراسم‌های سنتی سوگواری که از گذشته تاکنون در روستا اجرا می‌شود،

۱. استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (دانشکده علوم قرآنی میبد). رایانامه: mojtaba63mohammadi@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی (دانشگاه آزاد اسلامی یزد) و مدرس دانشگاه. رایانامه: karimim1368@gmail.com

مراسم سنگ‌زنی است که دارای آداب مخصوص به خود است. این مراسم شامل مراحل، اشعار، ابزار، واقعه‌خوان، صحنه، همسرایان و ... است. در این مقاله، به بررسی مراسم آیینی سنگ‌زنی در روستای مزرعه‌امام پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: نایین، مزرعه‌امام، مراسم سنگ‌زنی.

بررسی و تحلیل آیین پیاده‌روی اربعین

مجید مهدی‌لوا^۱

چکیده

واقعه شهادت امام حسین علیه السلام برای شیعیان بسیار دردناک و تأسفا‌انگیز بود و تا مدت‌ها، به سوگواری می‌پرداختند. این امر، از سوی ائمه علیهم السلام پس از آن حضرت، بسیار مورد تأکید واقع شد و روایات متعددی در تعظیم عزاداری بر این واقعه از سوی ایشان وارد شده است؛ تا حدی که این عمل از شعائر دین اسلام محسوب می‌شود. در جستار نسبت به یک پدیده، این نکته باید مورد توجه قرار گیرد که آن پدیده، فارغ از هر نوع جانبداری مطالعه شود تا در روند مطالعه، بتوان انگیزه اصلی، مبانی وقوع، علل بقا و تداوم آن پدیده را دریافت. در همین راستا، برای فهم صحیح از یک کنش، عمل، رخداد و ...، باید اصول هرمنوتیک و پدیدارشناسی آن، به دقت، لحاظ گردد. این پژوهش، تلاش دارد سیر پیاده‌روی اربعین را به عنوان یکی از گونه‌های عزاداری بر امام حسین علیه السلام، از دو بعد مورد بررسی قرار دهد؛ در بعد اول و نگاه غیر آیینی، چنین پدیده‌ای در جهت تحکیم نظم اجتماعی، بسیار مؤثر است و در درون خود، پتانسیلی قابل توجه دارد که در کاهش بسیاری از معضلات اجتماعی جوامع و در فضای پسا صنعتی و مدرنیته که با بحران‌های آنومیک (بی‌هنجاری) و بحران‌های هویتی، مواجه است، تأثیر بسزایی دارد. در بعد دوم و ذیل یک نگاه آیینی، می‌توان این‌گونه دید که پیاده‌روی اربعین، در جهت رفع اختلافات قومی قبیله‌ای میان پیروان

۱. کارشناسی ارشد شیعه‌شناسی. رایانامه: mahdiloo890@gmail.com

ادیان و فرق متعدد که غالباً بستری برای وقوع منازعات و سلب آرامش و توسعه است، کارکردی مثبت داشته باشد.

واژگان کلیدی: اربعین، آیین، پدیدار.

«نقل برداری» یا «نخل گردانی»: بازخوانی هم‌نشتی اسطوره‌های ایرانی-اسلامی در سنت نقل گردانی (برداری)

سید محمود میرحسینی^۱

چکیده

فارغ از کیفیت ارتباط الفاظ با معانی، الفاظ، پل دسترسی ما به معنای مورد اراده است. گاهی غلط‌های مصطلح، چنان اثرگذارند که کل معنای نهفته در ورای یک پدیده را به قتلگاه می‌برند و اندک‌اندک، از جان آن معنا کاسته و راه تحریف را هموار می‌کنند. این عویصه، زمانی بیشتر جلوه‌گر می‌شود که با عینک مدرن و پست‌مدرن، به سنت و رسوم توجه شود. آیین‌های سنتی، نقش مهمی در شکل‌گیری هویت اجتماعی دارند، این آیین‌ها، به عنوان بخشی از فرهنگ و تاریخ جامعه، از طریق ارائه ارزش‌ها، باورها، رسم‌ها، سنت‌ها و هنرها، به شکل‌گیری هویت اجتماعی کمک می‌کنند. سرآمد آیین‌ها، در سوگ نمایان است که در ایران و جهان تشیع، با عزای ابی عبدالله الحسین علیه السلام، به اوج خود می‌رسد. آیین عزاداری‌های محرم و واقعه عاشورا در ایران، دارای تنوع و تکرار خیره‌کننده‌ای است. آیین «طشت‌گذاری» در آذربایجان، «خیمه‌سوزان» در شهر طاقانک، آیین «گل‌مالی یا خَه‌زه مالی» در لرستان، «بیل‌زنی» در بیرجند،

۱. کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه امام صادق علیه السلام. رایانامه:

«طبق‌کشی» در قزوین، دسته‌های زنجیرزنی و سینه‌زنی، طبل و دُهل، تعزیه‌خوانی و ...، بخشی از نثر این آیین‌ها را شامل می‌شود. از جمله باشکوه‌ترین و فراگیرترین این آیین‌ها، مراسم نقل‌برداری یا نقل‌گردانی در استان‌های کویری ایران خصوصاً استان یزد است که این مراسم بیشتر در رسانه‌ها با عنوان «نخل» برداری ذکر می‌شود. مراسم نقل‌برداری، در ساده‌ترین نگاه، تشییع نمادین پیکر سالار شهیدان در عصر عاشورا است که به صورت تابوتی چوبی ساخته می‌شود. این سازه چوبی عظیم که پوششی سیاه دارد، با عناصری هم‌چون انواع شال‌های رنگارنگ، آئینه و پارچه‌های سبز و مشکی و ... آراسته شده است. هر کدام از عناصر به کار برده شده در نقل، بر اساس باورهایی شکل گرفته است که ریشه در حادثه یا شخصی خاص در جریان کربلا دارند. در این مقاله، بر آنیم تا با شواهد و قرائن زبان‌شناختی، سنت‌شناختی و اسطوره‌شناسانه، ارجح بودن استعمال «نخل» را بر «نخل» اثبات کرده و در ادامه دلایل، نتایج و پیامدهای ناشی از این سنخ بی‌توجهی و سهل‌انگاری را در آیین‌های سنتی متذکر شویم.

واژگان کلیدی: نخل‌گردانی، نقل‌گردانی، آیین، هویت اجتماعی، زبان‌شناسی، اسطوره‌شناسی.

نقش تعزیه در تحوّل و اِعلاّی موسیقی مَلّی ایران (از حُضیض مجالس عشرت تا اوج معنویّت و تقدّس)

مسلم نادعلی‌زاده^۱

چکیده

مطالعه تاریخ موسیقی نشان می‌دهد که ساز و آواز از زمان‌های دور، بیشتر در خدمت بزم شاهان و مجالس طرب و گناه بوده است. گزارش‌هایی که از دربار ساسانیان و حضور نوازندگانی چون باربد و نکبسا در تاریخ ثبت شده، نشان‌دهنده آن است که هنر موسیقی در خدمت صاحبان قدرت و ثروت بوده است و پس از اسلام نیز، شاهد حضور خوانندگان و نوازندگان فراوان در دربار خلفای اموی و عباسی و سایر سلسله‌های کوچک و بزرگ حکومتی هستیم. آمیخته شدن آواز و موسیقی با مجالس طرب و گناه و باده‌خواری و شهوت‌رانی، موجب گردید تا در روایات بسیار و به تبع آن، فتاوای فقهای شیعه، «غنا» حرام اعلام شود و مورد نهی شدید قرار گیرد. این چگونگی تا قرن‌ها، ادامه پیدا کرد و غالبیت استفاده از موسیقی در مجالس گناه، امکان معرّفی صورت‌های حلال آن را از میان برد تا آن‌گاه که تعزیه (شبه‌خوانی)، به تسخیر ساز و آواز پرداخت و به یک‌بار، این هنر پُرچادبه را به خدمت ترویج معارف دینی و نمایش مذهبی در آورد. در این مقاله، ضمن بررسی سیر تاریخی تحوّل موسیقی (غنا) از حضور

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بین‌المللی اهل‌بیت^{علیهم‌السلام}، تهران. رایانامه: nadalizadeh@abu.ac.ir

در مجالس عیش دربار تا شبیه‌خوانی و تعزیه، به نقش این آیین مذهبی در تغییر ماهیت موسیقی، از حرام به حلال، پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: تعزیه (شبیه‌خوانی)، غنا (موسیقی)، هنر مذهبی، ادبیات نمایشی، آیین‌های عزاداری.

جغرافیای تاریخی تعزیه (شبیهِ خوانی) در ایران

مسلم نادعلی‌زاده^۱

چکیده

تعزیه (شبیهِ خوانی)، مهم‌ترین میراث ادبیات نمایشی در ایران است که از حدود سیصد سال پیش در نقاط مختلف ایران، به سبک‌های گوناگون اجرا شده است. تاریخ پیدایش تعزیه، به درستی معلوم نیست؛ ولی از طُرُق مختلف، می‌توان این آغاز را تا اندازه‌ای مشخص کرد. بررسی آرای فقهی، سفرنامه‌ها، تذکره‌ها، موطن شبیه‌خوانان برجسته در دوره قاجار و نیز بررسی نُسَخِ خَطّی موجود و شاعران مجالس تعزیه، می‌تواند در پی‌بردن به منشأ یا منشأهای شبیه‌خوانی در ایران، راهگشا باشد. اصطلاح جغرافیای تاریخی، به ارتباط میان جغرافیا و حوادث تاریخی و تأثیر و تأثر متقابل این دو می‌پردازد. در موضوع این کرسی، مقصود از جغرافیای تاریخی، بررسی پراکندگی مراکز شبیه‌خوانی در ایران، بر اساس اسناد موجود است. برای یافتن مراکز پیدایش شبیه‌خوانی در ایران، باید منابع موجود را بررسی کرد. در بررسی سفرنامه‌ها، در می‌یابیم که نخستین گزارش‌هایی که می‌تواند از اجرای مراسم شبیه‌خوانی آگاهی دهد، مربوط به کارستن نیبور در ۱۱۷۹ ه. ق. است. نیبور از اجرای مراسم تعزیه‌خوانی در جزیره خارک خبر می‌دهد که با مشارکت و حضور اهالی شیعه و اهل تسنن این منطقه، برگزار می‌شده است. اجرای تعزیه در یکی از جنوبی‌ترین مناطق

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی اهل‌بیت^ع تهران. رایانامه: nadalizadeh@abu.ac.ir

ایران نشان می‌دهد که زمان قابل‌توجهی از پیدایش این هنر گذشته است تا اجرای آن به حواشی کشور نیز، راه یابد. در سفرنامه‌های پیش از نیور، گزارش مطمئتی از اجرای تعزیه نداریم و صرفاً می‌توان از این گزارش‌ها، اجرای نوعی نمایش صامت را استنباط کرد. در گزارش‌های بعد از نیور و عمدتاً در دوره قاجار، اجرای تعزیه در شهرهایی مانند شیراز، رشت، شاهرود و ... نیز ثبت شده است.

از لحاظ فقهی، نخستین فتوای موجود، مربوط به کتاب مقام‌الفضل، تألیف آقا محمدعلی کرمانشاهی، در آخرین دهه از قرن دوازدهم است. این فتوا که پاسخی است به استفتای جمعی از شیعیان که نظر معظّم له را در خصوص اجرای تعزیه در مناطق مختلف پرسیده بودند، نشان می‌دهد که شبیه‌خوانی، حداقل نیم قرن پیش از آن پدید آمده است؛ مضاف بر آن که مطابق ادّعای فاضل دربندی در اکسیر العبادات فی اسرار الشّهادات، وحید بهبهانی (پدر آقا محمدعلی کرمانشاهی) در مجالس تعزیه (بهبهان و قزوین)، حضور می‌یافته است.

از حیث پراکندگی جغرافیایی موطن شبیه‌خوانان در ایران و نیز شاعران تعزیه، به این نتایج می‌رسیم که بر اساس اعلانات تکیه دولت و نیز خاطرات رجال دربار قاجار، عمده شبیه‌خوانان در تکیه دولت، مربوط به مناطق زیر بودند:

ساوه و توابع آن مانند زرنديه، کاشان، قزوین، طالقان، تفرش، مازندران، تهران و توابع (تجریش، کن، برغان، ساوجبلاغ و ...)، دامغان، خراسان، کرمان، قم، همدان و اصفهان.

حضور تعزیه‌سرایان در مناطق مختلف ایران در دوره زندیه و قاجار، نشان‌دهنده گستردگی این هنر در شهرها و روستاهاست؛ برای مثال: فنایی خوانساری (خوانسار)، کربلایی نصرآ... ناطق (نامشخص)، میرزا لطفعلی محمّد خوری (خور)، میرزا محمّد مازندرانی، میرزا محمّدتقی نوری و محمّدعلی فاخر (مازندران)، سیّد محمّدتقی شبیه‌ساز (دامغان)، محمّدعلی خان جمی (بوشهر)، حسینعلی قضایی (میناب)، سیّدذاکر و صولت دهکردی (شهرکرد)،

قهرمان خان قهری (ملایر)، ملّا علی‌بابای مهران (طالقان)، میرزا محمّدتقی معین البکا (شیراز یا اصفهان)، سیّدحسین تعزیه‌ساز (همدان)، میرزا اسماعیل سمسار و میرزا محمّدباقر معین البکا (تهران)، سیّدمحمّد روحانی انجم (توابع اراک) و ... و نیز شمار فراوانی از شبیه‌خوانان و تعزیه‌سرایان مناطق تُرک‌زبان (میرزا محسن مجتهد (اردبیل)، میرزا محمّدتقی قُمّری، میر سلام ... موسوی (مراغه)، محمّدحسن بیگ افشار (خرقان همدان)، ملّا اسد ... آمره‌ای (کمیشان)، ملّا احمد درجزینی، ملّا مصطفی حزین (زنجان) و...).

واژگان کلیدی: ایران، ادبیّات نمایشی، جغرافیای تاریخی، تعزیه (شبیه‌خوانی).

بازخوانی آیین شبیه‌خوانی در رویکردی پدیدارشناسانه

فاطمه نمازی^۱

چکیده

آیین شبیه‌خوانی عاشورایی، از جمله نمایش‌هایی آیینی به‌شمار می‌آید که تلاش دارد تا واقعه‌ای مصیبت‌بار در تاریخ دینی را به تصویر کشیده و درس‌هایی عبرت‌آموز در قالب آموزش‌های نمایشی را به ارمغان بیاورد؛ چرا که هنر نمایش و سینما، از شیواترین و تأثیرگذارترین زبان‌های رایج و معاصر در آموزش، از جمله آموزش‌های دینی است.

به‌رغم رویکرد جدید و معاصر به هنر نمایش و سینما، ریشه آیین شبیه‌خوانی را می‌توان در مفاهیم فرهنگی و سنتی انسان، حتی از دوران کهن دانست؛ آیین‌هایی که از مبانی کهن‌الگویی و نزاع‌های کیهانی پیرامون تضاد و نزاع‌های سپاه خیر و شر، به‌شمار آورد. حضور پررنگ چنین نمایش‌هایی آیینی در میان آیین‌های فرهنگی و دینی ملل، به‌خوبی بر این امر گواهی می‌کند که نزاع میان خیر و شر، باوری انسانی و ریشه‌ای کهن‌الگویی دارد و فهم ساختار آن، صرفاً از طریق فهم ساختار فطری انسان میسر است. برای رسیدن به چنین ساختاری، بهره‌گیری از مطالعات روان‌شناسانه و مردم‌شناسانه، ضرورتی غیرقابل‌انکار است. نتیجه چنین رویکردی را می‌توان، ارائه تحلیلی جدید و معاصر از آیینی درون دینی هم‌چون شبیه‌خوانی دانست.

۱. دکتر شیعه‌شناسی دانشگاه ادیان و مذاهب. رایانامه: namazi959@gmail.com

واژگان کلیدی: پدیدارشناسی آیین شبیه‌خوانی، نمایش‌های آیینی، آیین‌های عاشورا.

عاشورا، آیین نوزایی شیعه

فاطمه نمازی^۱

علیرضا صیاد نژاد^۲

چکیده

همواره در باورهای شیعی عاشورا، به‌عنوان محور و زمانی مقدس، برای بقا، رشد و گسترش مذهب تشیع به‌شمار آمده است، باوری که غالباً با بیانی درون‌دینی و الهیاتی، مورد تبیین و تفصیل قرار گرفته است و همواره رهبران و سخنرانان دینی، اقدام به بیان اهمیت و جایگاه محوری آیین‌های عاشورایی پرداخته‌اند. به‌رغم این اهمیت و جایگاه، امروزه گاه شاهد آن هستیم که ارتباط و فهم انسان معاصر، با چنین تبیین‌ها و رویکردهای تبلیغی پیرامون آن، صورت عمیقی به خود نگرفته و تا حدی غیرعلمی تلقی می‌شود.

بر این اساس، بهره‌گیری از رویکردهای معاصر دین‌پژوهی از جمله پدیدارشناسی دینی و ارائه ساختارهای مردم‌شناسانه، می‌تواند یاری‌رسان برای ارائه تصویری قابل‌فهم‌تر از باورهای و آیین‌های شیعی، به‌خصوص عاشورا باشد. مقاله حاضر، با بهره‌گیری از رویکرد پدیدارشناسی الیاده - دین‌پژوه رومانیایی - که متکی به جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی دینی است، تلاش دارد تا با تطبیق و مقایسه آیین‌های عاشورایی با آیین‌های نوزایی سایر

۱. دکتری شیعه‌شناسی دانشگاه ادیان و مذاهب. رایانامه: namazi959@gmail.com.

۲. دکتری دین‌پژوهی دانشگاه ادیان و مذاهب (نویسنده مسئول). رایانامه: sayad@gmail.com.

ادیان و فرهنگ ملل، ساختاری منسجم و مرتبط ارائه نماید. آیین‌های نوزایی ملل و ادیان مختلف جهان را می‌توان بر اساس سه عنصر اصلی، مورد بررسی و مطالعه قرار داد: ۱. زمان برگزاری ۲. مکان برگزاری و ۳. نمادها و آیین‌های رایج.

واژگان کلیدی: پدیدارشناسی دینی، آیین‌های نوزایی، پدیدارشناسی شیعی، عاشورا.

پدیدارشناسی آیین علم‌گردانی در آیین‌های عاشورایی

فاطمه نمازی^۱

مجید مهدی لو^۲

چکیده

بدون تردید، آیین‌های عزاداری عاشورایی را می‌توان اصلی و محوری‌ترین آیین‌های مذهب شیعه دانست؛ آیین‌هایی که همواره شیعه بر آن تأکید داشته و بقا و حیات خود را، متکی به آن می‌داند. چنین آیین‌هایی، در عین تنوع‌های منطقه‌ای و گستره‌های جغرافیایی زیاد، غالباً از نمادها و آیین‌های نسبتاً مشترکی بهره می‌گیرند که حضور نماد علم و آیین علم‌گردانی، از محوری‌ترین آن‌هاست.

اگرچه تاکنون مطالعات و پژوهش‌های بسیاری پیرامون نماد مقدس «علم» منتشر شده است، اما کمتر شاهد بهره‌گیری از رویکرد پدیدارشناسی دینی در این پژوهش‌ها هستیم. رویکرد پدیدارشناسی دینی، با تکیه بر مبانی روان‌شناسی و مردم‌شناسی‌های دینی، تلاش دارد تا ریشه آیین‌های رایج فرهنگی و دینی را در کهن‌الگوهای روانی و مبانی فطری انسان، جستجو نموده

۱. دکتری شیعه‌شناسی دانشگاه ادیان و مذاهب. (نویسنده مسئول). رایانامه:

namazi959@gmail.com

۲. کارشناسی ارشد شیعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی. رایانامه: mahdiloo890@gmail.com

و دلیل ضرورت و تداوم حضور نمادهای مقدس دینی و مذهبی را بازخوانی نماید.

نماد علم و آیین علم‌گردانی، اگرچه به ظاهر آیین شیعی و مخصوص مراسم عزاداری و اعلام عزا و مصیبت به‌شمار می‌آید، اما مطالعه پیرامون آن ما، را به این نکته راهنمایی خواهد نمود که بیش از آن‌که این نماد برای اعلام مصیبت باشد، نمادی برای هدایت و نمایان کردن راه‌های آسمان و نقش اهل بیت علیهم‌السلام - به خصوص امام حسین علیه‌السلام - در رسانیدن انسان به زندگی الهی است؛ رویکرد و باوری که برای نماد علم در سایر ادیان و فرهنگ‌های انسانی دیگر نیز قابل مشاهده است.

بهره‌گیری از رویکرد پژوهشی پدیدارشناسی دینی در بازخوانی آیین علم‌گردانی، این امکان را برای انسان معاصر و حتی مؤمنین شیعی، فراهم خواهد نمود تا درکی عمیق‌تر و فهمی منسجم‌تر از باورهای فرهنگی و آیین‌های مذهبی خود حاصل نموده و امکان تفهیم و گفتگو با انسان‌های غیر مؤمن را نیز به‌دست آورند.

واژگان کلیدی: پدیدارشناسی آیین علم‌گردانی، نماد علم، پدیدارشناسی شیعی، آیین‌های عاشورا.

کارکرد آیین از دیدگاه ویکتور ترنر و هجویری

هادی وکیلی^۱

محمد انصاری راد^۲

صنم مروتی^۳

چکیده

ویکتور ترنر، دین‌شناس برجسته بریتانیایی قرن بیستم که به‌خاطر داشتن ذهن جستجوگر و ایده‌پرداز و پژوهش‌های میدانی‌اش، موفق شد انسان‌شناسی دین را از قلمروی علوم اجتماعی خارج کند و با مسائل زنده انسانی درآمیزد. او که سال‌ها در میان قبایل بدوی زامبیا زندگی می‌کرد، تجربیات خود را از زندگی و آیین‌های آن‌ها، بر اساس نظریه‌های ابتکاری درباره دین و ماهیت آن ارائه کرد. دیدگاه او درباره نمادها و قدرت دین در تغییر موقعیت‌های اجتماعی و تحلیل عمیق و روان‌شناختی او در این زمینه، توجه بسیاری از محققان پس از خود را به خود جلب کرد. در بین اندیشمندان مسلمان، ابوالحسن جلابی هجویری، عارف و محقق دینی قرن پنجم خراسان،

۱. دانشیار پژوهشکده فلسفه، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی تهران. رایانامه: drhvakili@gmail.com

۲. مدرس و مشاور مطالعات قرآن و حدیث (حوزه تربیت پژوهی)، دانشگاه پیام نور تهران جنوب. تهران، ایران. رایانامه: Dr.ansarirad@gmail.com

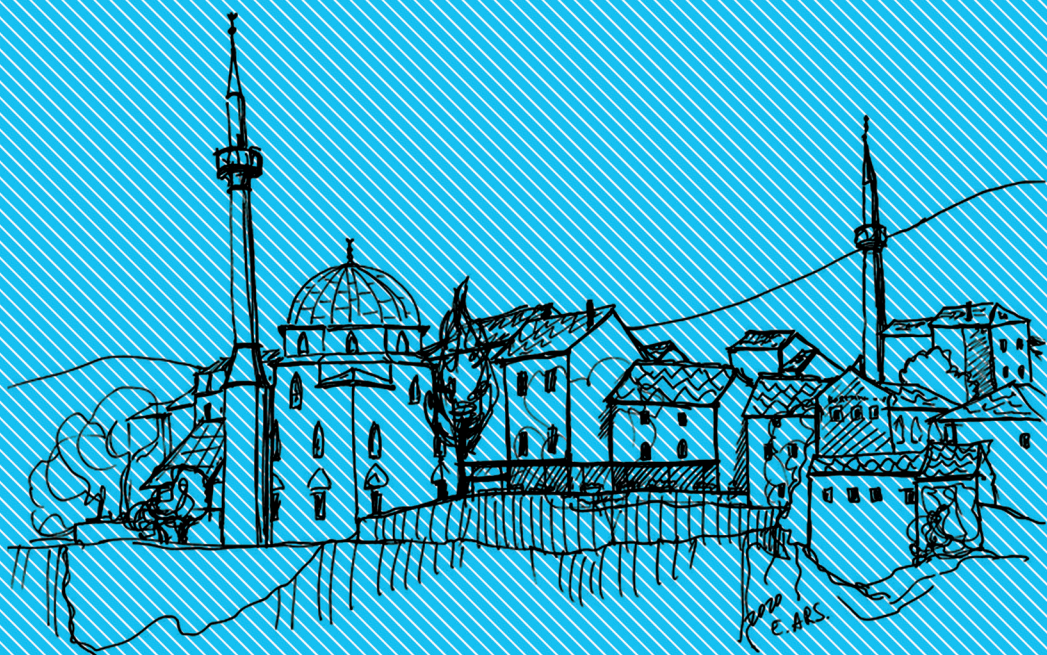
۳. دانشجوی دکتری تصوف و عرفان اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سمنان. رایانامه: sanammorovati@semnan.ac.ir

به‌ویژه پیرامون آیین‌های مذهبی چون حج و سماع صوفیانه در کتاب مشهورش، کشف‌المحجوب مباحثی را ارائه نموده است. این تحقیق، بر مبنای روش توصیفی - تحلیلی در پی بررسی تطبیقی کارکرد آیین از منظر ویکتور ترنر و هجویری است. از جمله مهم‌ترین نتایج آن، می‌توان به این اشاره کرد که باوجود تفاوت در دیدگاه دو اندیشمند، می‌توان گفت که مناسک، از یک سو، شرایطی را فراهم می‌کند که موجب حفظ عقاید و باورهای دینی و نیز انسجام جامعه می‌شود و از دیگر سو، زمینه تحول فرد و ایجاد لحظه مقدس را برای او فراهم می‌آورد.

واژگان کلیدی: دین، آیین، مناسک، ترنر، هجویری.

بخش سوم: جایگاه و تأثیر سیاسی و اجتماعی هیأت

امکان‌سنجی تحقق خط‌مشی‌های سیاسی و اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران از طریق مجالس هیئات مذهبی؛ بررسی سیر تحول از سال ۱۳۸۰ الی ۱۴۰۲

ابوالفضل احسان‌فرا^۱

چکیده

در همه کشورهای جهان، خط‌مشی‌های سیاسی و اجتماعی یک کشور، متأثر از ارزش‌های حاکم بر آن کشور و متناسب با فرهنگ بومی آن است. هیئات مذهبی از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی ایران، نقش بسزایی در ایجاد و ترویج گفتمان‌های سیاسی و اجتماعی برگرفته از ارزش‌های دین اسلام و مذهب تشیع داشته‌اند. پژوهش حاضر، با هدف امکان‌سنجی تحقق خط‌مشی‌های سیاسی و اجتماعی از طریق مجالس هیئات مذهبی تدوین شده است. برای انجام این پژوهش، از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است و با بررسی سیر تحول هیئات مذهبی از سال ۱۳۸۰ الی ۱۴۰۲، سیر تحول اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها، در نسبت با خط‌مشی‌های سیاسی و اجتماعی کشور، مورد تحلیل قرار گرفت. یافته‌های پژوهش، بیانگر سیر تصاعدی تحقق خط‌مشی‌های سیاسی و اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران، به تناسب رشد محتوایی و کارکردی هیئات مذهبی مخصوصاً در دهه گذشته است.

۱. دانشجوی دکتری رشته تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری دانشگاه تهران. رایانامه: a.ehsanfar@ut.ac.ir.

واژگان کلیدی: هیئات مذهبی، خط‌مشی‌های سیاسی و اجتماعی، ارزش‌ها،
گفتمان‌سازی.

بررسی اسنادی رویکرد حکومت‌های ایران به موضوع برگزاری مناسک مذهبی (اواخر قاجار تا اواسط پهلوی دوم)

نعیمه امامی اشلق^۱

چکیده

فرهنگ ملی مردم یک سرزمین فرهنگی، نشانگر هویت تاریخی، اجتماعی و دینی آن مردم است و مناسک مذهبی، از جمله مناسک سوگ و عزا نیز، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های هویتی مردم، ریشه در این فرهنگ دارد. برگزاری مراسم مذهبی در ایران، قدمتی طولانی دارد و نحوه مواجهه دولت‌ها و عکس‌العمل مردم در دوره‌های مختلف، با مقوله دین و برگزاری مراسم‌هایی از این نوع، متفاوت بوده است. دولت‌ها، گاهی دین را عاملی برای تقویت و تداوم حکومت خود دانسته و گاهی آن را در تقابل جدی با حکومت خود پنداشته‌اند. در ایران، دوره رضاخان نیز، برگزاری این مناسک با رویکرد تهدید یا فرصت، دستخوش خودکامگی حکام وقت شده و در زمان‌های مختلف، منطبق با منفعت‌طلبی شاه، برگزار یا منع شده است. در این دوره و در دوره پهلوی دوم، اقداماتی در دستور کار دولت قرار گرفت که در تقابل مستقیم با اعتقادات و هویت دینی مردم ایران بود؛ هویتی که یکی از مهم‌ترین عوامل ایجاد وحدت ملی به‌خصوص حول محور شهادت امام حسین علیه السلام و مبارزه با ظلم بود. تأثیر

۱. کارشناسی ارشد مردم‌شناسی. رایانامه: Ne.telma@yahoo.com

ماه محرم در ایجاد و تقویت جنبش‌های اجتماعی و سیاسی و اصرار مردم مؤمن برای زنده نگه‌داشتن مراسم عزاداری، منجر به بروز نوعی آگاهی اجتماعی در بین عامه مردم و شکل‌گیری پایه‌های اصلی قیام امام خمینی علیه‌السلام و پیروزی انقلاب اسلامی شد. نظر به اهمیت و جایگاه و نقش مناسک مذهبی در زندگی مردم ایران، به‌ویژه نقش مناسک مذهبی در تقویت هویت دینی فردی و اجتماعی که به بروز بیداری اسلامی منجر شد، این پژوهش، با رویکرد مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای، به بررسی نامه‌ها و اسناد حکومتی موجود در گنجینه اسناد ملی ایران با موضوع سیر تحول نحوه مواجهه حکومت‌ها با برگزاری مناسک مذهبی، به‌ویژه هیأت‌های عزاداری در ایام محرم و صفر پرداخته است.

واژگان کلیدی: هویت دینی، مناسک مذهبی، هیأت، عزاداری، اسناد تاریخی.

بررسی ضرورت ایجاد فرهنگ آیین حسینی از لایه‌های سطحی تا عمیق و تبیین چرایی شکل‌گیری آن در بعد اجتماعی: کاربرست یک پژوهش کیفی

محمدعلی انصاری چشمه^۱

امیرحسین حاجیان حسین‌آبادی^۲

علی یعقوبعلی پور کندلجی^۳

چکیده

اسلام دینی است که بر اساس آموزه‌های آن، فرهنگ و جامعه، از اهمیت بالایی برخوردارند. از این رو، ایجاد فرهنگ اسلامی در جامعه، امری ضروری است. یکی از مهم‌ترین آیین‌های اسلامی، آیین حسینی است که می‌تواند نقش مهمی در ایجاد فرهنگ اسلامی در جامعه ایفا کند. این مقاله، با هدف بررسی ضرورت ایجاد فرهنگ آیین حسینی از لایه‌های سطحی تا عمیق و تبیین چرایی شکل‌گیری آن در بعد اجتماعی، با روش پژوهش کیفی انجام شده است. روش

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت صنعتی دانشگاه امام صادق علیه السلام. رایانامه: ali.ansari.3051@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت مالی دانشگاه امام صادق علیه السلام. رایانامه: a.h.hajyan@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری معارف اسلامی و مدیریت صنعتی دانشگاه امام صادق علیه السلام. رایانامه: aliyaghubali@gmail.com

جمع‌آوری داده‌ها، مصاحبه با استادان و کارشناسان حوزه آیین حسینی و جامعه‌شناسی دین با تأکید بر نگاه تاریخی بوده است. یافته‌های این پژوهش، نشان می‌دهد که آیین حسینی، دارای ظرفیت‌های بالایی برای ایجاد فرهنگ اسلامی در جامعه در آینده تاریخی منبعث از آن است. این آیین، می‌تواند در لایه سطحی، زمینه‌ساز آشنایی افراد با مفاهیم و مضامین اسلامی شود. در لایه عمیق‌تر، می‌تواند موجب تعمیق باورهای دینی و اخلاقی افراد شود. همچنین، می‌تواند در لایه اجتماعی، زمینه‌ساز ایجاد همدلی و همبستگی اجتماعی شود. در مجموع، می‌توان گفت که آیین حسینی، می‌تواند نقش مهمی در ایجاد فرهنگ اسلامی در بیشینه تاریخی یک جامعه ایفا کند. برای تحقق این امر، لازم است که فرهنگ آیین حسینی از لایه‌های سطحی تا عمیق، به‌طور صحیح، تبیین و نهادینه شود.

واژگان کلیدی: فرهنگ آیین حسینی، ضرورت، لایه‌های سطحی، لایه‌های عمیق، بعد اجتماعی، پژوهش کیفی.

بررسی جایگاه تاریخی مسئولیت اجتماعی در هیأت‌های اهل بیت

حسین آماده^۱

چکیده

اصحاب ائمه^{علیهم‌السلام}، هیأت را شکل داده‌اند. از امتیازات مسلمانان و به‌ویژه شیعیان نسبت به دیگر ملت‌ها و آیین‌ها، اجتماعات دینی در آرایش هیأت‌های اهل بیت^{علیهم‌السلام} است. هیأت‌ها در طول تاریخ، به‌عنوان یک نهاد اجتماعی توانسته‌اند با ارائه کارکردهای گوناگون، قابلیت مذهب و نهادهای مذهبی را در جامعه به نمایش بگذارند. در مقاله حاضر، با روش توصیفی-تحلیلی مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای سامان‌یافته، عمده کارکرد هیأت‌های مذهبی در حوزه مسئولیت اجتماعی آن‌ها در جامعه اسلامی احصاء شده است. اهتمام به امور مسلمین، از جمله امور سیاسی، امور اجتماعی و برطرف کردن گرفتاری‌های مسلمین از کارکردهای مهم هیأت‌های مذهبی است. در نهایت، با مقایسه وضعیت کنونی هیأت‌های مذهبی، پیشنهادهایی جهت بازگشت هیأت‌های مذهبی به کارکرد و وظیفه تاریخی و اجتماعی خود مطرح گردیده است.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت دولتی دانشگاه امام صادق^{علیه‌السلام} رایانامه:

واژگان کلیدی: هیأت‌های مذهبی، اهل بیت ، مسئولیت اجتماعی، تکافل اجتماعی.

مواجهه هیات‌ها و آیین‌های دینی با روند رسانه‌ای شدن

عبداله بیجرانلو^۱

چکیده

گسترش هر یک از اشکال جدید ارتباطی، بر ارتباطات در حوزه‌های گوناگون اجتماعی، از جمله ارتباطات دینی، تأثیرگذار بوده است. در نگاه نخست، ممکن است به نظر برسد که گسترش رسانه‌های جمعی و اجتماعی و تشدید رسانه‌ای شدن، ارتباطات آیینی، هیأت‌ها را در معرض تهدید قرار داده است. این تحقیق، در پی پاسخگویی به این پرسش است که تشدید روند رسانه‌ای شدن در طول حدود دو دهه گذشته، چه ابعاد و پیامدهایی بر ارتباطات هیأت داشته است؟

به منظور پاسخگویی به پرسش مذکور، ضمن مروری بر روند رسانه‌ای شدن، آثار و پیامدهای آن برای هیأت تبیین شده است. در کانون بحث از فعالیت‌های هیأت، آیین و ارتباطات آیینی قرار دارد که به ویژگی‌های آیین و کارکردهای ارتباطات آیینی در هیأت پرداخته شده است.

در این مقاله، استدلال شده است که گسترش بهره‌گیری از رسانه‌ها و ابزارهای رسانه‌ای گوناگون اعم از رسانه‌های جمعی، به ویژه تلویزیون و رسانه‌های اجتماعی (وب ۲)، در طول حدود ۲ دهه گذشته در ایران، گرچه منجر به بروز برخی پدیده‌های رسانه‌ای مانند گرایش به فرهنگ شهرت و سلبریتی‌گرایی در میان برخی فعالان هیأت‌ها شده است، اما وجوه آیینی هیأت‌ها تضعیف

^۱ دانشیار ارتباطات اجتماعی دانشگاه تهران، bikaranlou@ut.ac.ir.

نشده‌اند و ارتباطات اجتماعی هیأت هم‌چنان پویا است. مقاله، بر این است که ارتباطات آیینی، در مرکز فعالیت هیأت قرار داشته و به نوعی، ذات فعالیت هیأت با ارتباطات آیینی پیوند یافته است و ظهور رسانه‌های گوناگون، گرچه بر برخی وجوه و سازوکارهای ارتباطی هیأت با مخاطبان تأثیرگذار بوده و فرصت‌ها و چالش‌هایی ارتباطی ایجاد کرده است، اما ویژگی‌های اساسی هویت هیأت، محفوظ مانده است. هم‌چنین راهبردهایی با هدف بهره‌گیری ترکیبی از ارتباطات آیینی و انتقالی به منظور حفظ پویایی ارتباطات اجتماعی هیأت ارائه شده است.

واژگان کلیدی: هیأت، ارتباطات اجتماعی، رسانه، آیین.

سیر تطورات تاریخی آیین سوگواری امام حسین علیه السلام به مثابه حوزه عمومی در جامعه ایرانی

میثم بیگدلی^۱

چکیده

آیین سوگواری امام حسین علیه السلام، همواره در تاریخ تحولات اجتماعی و سیاسی جامعه اسلامی، نقش بسزایی را به عنوان جبهه‌ای مردمی ایفا کرده است و این امر، ناشی از ظرفیت عظیمی است که در نهضت عاشورا نهفته است. بر این اساس، این فرضیه به ذهن متبادر می‌شود که آیین سوگواری امام حسین علیه السلام، در برخی از برهه‌های تاریخی، به مثابه حوزه عمومی عمل نموده است. هر چند مفهوم حوزه عمومی را از اندیشه یورگن هابرماس بهره گرفته‌ایم، لکن این مفهوم را بر طبق مبانی توحیدی و فرهنگ شیعی، بازطراحی نموده‌ایم. بنابراین، در این پژوهش، مبتنی بر روش اسنادی به مطالعه سیر تطورات تاریخی آیین سوگواری به مثابه حوزه عمومی در جامعه ایرانی پرداخته‌ایم.

بر طبق نتایج این پژوهش، آیین سوگواری در دوره صفویه، نتوانست به مثابه حوزه عمومی عمل کند. از جمله دلایل این مدعا، عبارتند از: حمایت حاکمان صفوی از تشیع، حضور علما در حاکمیت، عدم تضاد بنیادین بین مردم و حاکمیت، ثبات نسبی داخلی و محتوای عاری از رویکرد اجتماعی و سیاسی آیین

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. رایانامه:

meisambigdeli@rihu.ac.ir

سوگواری. دوره قاجاریه را نیز بایستی به دو دوره ما قبل مشروطه و ما بعد مشروطه، تقسیم نمود. در دوره اول، به دلایل حمایت مالی شاهان و صاحب‌منصبان، برگزاری تعزیه به دست مردم عادی نه علما، کارکرد سرگرمی‌ساز برای عده‌ای، دخالت مستقیم شاه و ...، آیین سوگواری نمی‌توانست به مثابه حوزه عمومی عمل کند؛ اما در دوران مشروطه، آیین سوگواری توانست به مثابه حوزه عمومی عمل کند و با شکل‌گیری افکار عمومی، بر دولت تأثیرگذار باشد و تغییراتی را ایجاد کند. در نهایت، دوران انقلاب اسلامی ایران را می‌توان نمونه بارزی از آیین سوگواری به مثابه حوزه عمومی قدسی دانست. در این برهه، افراد جامعه با شکل‌گیری افکار عمومی انقلابی مبتنی بر ارزش‌های الهی، تبدیل به یک امت واحده گشته و به انقلاب در ساختار سیاسی و اجتماعی دست یافتند.

واژگان کلیدی: آیین سوگواری، حوزه عمومی، افکار عمومی، تحولات اجتماعی.

تحلیل جامعه‌شناختی تکوین و تطور روضه‌های خانگی در دوره پهلوی اول

صابر جعفری کافی آباد^۱

چکیده

بر اساس اسناد تاریخی، در برابر فرم غالب عزاداری، یعنی تعزیه که فرمی عوامانه و مربوط به طبقات پایین محسوب می‌شده است، یک فرم ویژه، یعنی روضه‌های خانگی به وجود آمد که ابتدا، مختص خاندان‌های اعیانی بود. در دوره قاجار، عزاداری دوگانه است: عزاداری علمایی-نخبگانی و عزاداری عوامانه؛ چرا که مردم، معمولاً مخاطب روضه‌های خانگی نبودند و محتوای عرضه‌شده در این روضه‌ها نیز، بسیار علمایی بوده و برای اکثر مردم، چندان قابل فهم نبوده است. به همین جهت، روضه‌های خانگی در این دوره، آن‌چنان شلوغ نیست. با تحولات اساسی در ساختار اجتماعی ایران و تجربه تقسیم کار مدرن به صورت تدریجی و هم‌چنین، میل جمعیت روستایی‌نشین به شهرنشینی، مردم، به مرور از هویت‌های قومی خود منفک شده و در شهرها، استقرار یافتند. بازار نیز در این دوره، دچار تغییراتی ماهوی شد. در خلال این تغییر و تحولات بود که هیأت‌های مذهبی، برای اصناف بازاری و مهاجران، در حکم ظرفیتی برای هویت‌یابی مجدد، رخ نشان داد. در نتیجه، هیأت‌ها و روضه‌های خانگی با چنین

۱. عضو هیئت علمی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی (ره). رایانامه: saberjafari65@gmail.com

کارکردی، توسعه یافتند. برخی رخدادهای دیگر نیز، در گسترش روضه‌های خانگی مؤثر بوده است؛ برای مثال، می‌توان به شیوع بیماری‌هایی چون وبا و ممنوعیت برگزاری مراسم مذهبی در دوره پهلوی اول که روی دیگر این فرمان حکومتی، توسعه روضه‌های خانگی، توسط قشر مذهبی جامعه بود، اشاره نمود. در چنین شرایطی بود که روضه‌های خانگی از انحصار اشراف خارج شده و با استقبال مردم روبه‌رو شد.

واژگان کلیدی: فرم عزاداری، روضه‌های خانگی، دوران قاجار، دوران پهلوی، ساختار اجتماعی، هویت.

رهیافتی به زیرساخت‌ها و بن‌مایه‌های هیأت‌های مذهبی در عهد معصومان علیهم‌السلام

علی جلائیان اکبرنیا^۱

چکیده

هیأت مذهبی، تشکلی است با محوریت عزاداری ائمه به ویژه حضرت سید الشهدا علیه‌السلام، با تمام خصوصیات یک گروه اجتماعی کامل که دارای هدف، ساختار و نظام تقسیم‌کار و تفکیک نقش‌های دقیق و درونی شده است. هدف و جهت‌گیری اساسی هیأت، توحید و دست‌یابی به تمدن اسلامی است؛ یعنی تشکیل حکومت صالحانی که منجر به حکومت امام زمان علیه‌السلام خواهد شد. این نوشته، بر آن است تا با مطالعه‌ای کتابخانه‌ای و با تحلیل تاریخ و سیره پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و امامان معصوم علیهم‌السلام، به بن‌مایه‌های هیأت‌های مذهبی، دست یابد. زیرساخت و بن‌مایه‌های گروه‌های اجتماعی و هیأت‌های مذهبی، از صدر نخست اسلام ریخته شده و از سیره و گفتار معصومان علیهم‌السلام، قابل اصطیاد است. نخستین حرکت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در مدینه، ساختن پایگاه ثابت فعالیت‌های اجتماعی در قالب مسجد بود و سپس، برقراری ساختار اجتماعی میان‌فردی در قالب اخوت و برادری میان مسلمانان. پیمان مدینه نیز، به عنوان ساختار مدیریت اجتماعی، قراردادی درباره روابط و مناسبات میان مسلمانان و یهودیان است که در اولین سال ورود پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به مدینه، منعقد شد؛ اموری چون تعیین

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه علوم اسلامی رضوی. رایانامه: jala120@yahoo.com

جانشین از اولین سال اعلام رسمی و علنی نبوت و ایجاد رابطه ولایی، هم چنین مبارزه با خطوط انحرافی نفاق و تخریب مسجد ضرار به دستور پیامبر ﷺ و ایجاد ساختار وکالت در زمان امامان معصوم ﷺ، همه نشان از وجود اموری چون هدف مشخص، نظام مدیریتی، دستورالعمل اجرایی، منشور همکاری و تحقق همیاری و رابطه ناگسستگی و ایجاد پایگاه اجتماعی در سیره معصومان ﷺ دارد که همه، بن‌مایه و هسته‌های نخستین تشکیل هیأت فعال، کارآمد و تأثیرگذار در اجتماع، سیاست و اجرای عدالت است. بر این اساس، می‌توان ادعا کرد هیأت‌های تأثیرگذار امروزی، تکامل یافته هسته‌های اولیه تشکیلاتی در زمان پیامبر اکرم ﷺ و امامان معصوم ﷺ هستند که زمینه ایجاد ارتباطات وسیع و سازمان یافته میان مؤمنان را فراهم ساخته و فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آنان را در بستر هیأت، به وجود آورده است.

واژگان کلیدی: هیأت، مسجد، نظام مدیریتی، پایگاه، تشکیلات، عدالت محوری.

نقش آیین‌ها و هیأت‌های مذهبی در ایجاد و تقویت همبستگی اجتماعی در نظام سیاسی شیعی

سیدرضا حسینی^۱

چکیده

آیین‌ها و هیأت‌های مذهبی، یکی از نهادهای مهم و اساسی در جامعه شیعی است که قدمتی طولانی داشته و علاوه بر کارکردهای مذهبی و معنوی، دارای کارکردهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و ... نیز است. یکی از نقش‌های مهمی که آیین‌ها و هیأت‌های مذهبی در نظام سیاسی شیعی ایفا کردند، ایجاد و تقویت همبستگی اجتماعی در جوامع شیعی بوده است؛ به گونه‌ای که این عنصر، نقش بسزایی در بسیاری از تحولات سیاسی - اجتماعی در نظام سیاسی شیعی داشته است. در این پژوهش، سعی شده است تا این نقش و کارکرد آیین‌ها و هیأت‌های مذهبی در نظام سیاسی شیعی، مورد بررسی قرار گیرد. سؤال اصلی پژوهش، عبارت است از این که نقش آیین‌ها و هیأت‌های مذهبی در ایجاد و تقویت همبستگی اجتماعی در نظام سیاسی شیعی چیست؟ برای یافتن پاسخ، روش مورد استفاده در این پژوهش، کیفی و از نوع مطالعات تاریخی و اسنادی بوده و برای گردآوری داده‌ها، به منابع و اسناد موجود مرتبط مراجعه شده است. نتیجه این پژوهش، نشان از آن دارد که هیأت‌ها و آیین‌های مذهبی از طریق برانگیختن عواطف و احساسات افراد،

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و علوم سیاسی. رایانامه: s.r.h.lhhh@gmail.com

بازنمایی ارزش‌های دینی و مذهبی، ایجاد و تقویت بسیج اجتماعی، برجسته‌سازی تعالیم دینی و ارزشی منطبق با شرایط و مقتضیات روز، جلوگیری از تحریف در تعالیم دینی و احیای سنت‌های دیرینه اجتماعی به ایجاد و افزایش همبستگی اجتماعی کمک زیادی می‌کنند. هم‌چنین این نکته نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد که همبستگی اجتماعی، نقش بسیار زیادی در رسیدن نظام سیاسی شیعی به اهداف متعالی خود دارد؛ زیرا تحقق بسیاری از کارویژه‌های اساسی نظام سیاسی شیعی، بدون وجود پایگاه همبسته اجتماعی قدرتمند، امکان‌پذیر نخواهد بود.

واژگان کلیدی: همبستگی اجتماعی، آیین، هیأت‌های مذهبی، نظام سیاسی، نظام سیاسی شیعی.

نقش هیأت‌های مذهبی در تحولات سیاسی تاریخ معاصر ایران

سید جواد حسینی^۱

چکیده

هیأت‌های مذهبی در جامعه معاصر ایران، یکی از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی بودند که با درون‌مایه مذهبی تلاش داشتند تا اثرگذاری فراتر از نقش دینی داشته و ابعاد دیگری از روابط اجتماعی را نیز تنظیم کنند؛ نقش‌هایی چون افزایش معرفت دینی، پیوند و ارتباطات مذهبی، تمرین تشکیلاتی، افزایش آگاهی و نگرش سیاسی، تکافل اجتماعی، همیاری اقتصادی و تنظیم‌گری فرهنگی را می‌توان از جمله کارکردهای نهاد هیأت در جامعه معاصر ایران دانست؛ به عبارت دیگر هر چند سابقه مجالس اهل بیت علیهم‌السلام و ذکر مصائب این خاندان، ریشه‌ای تاریخی در تراث شیعه دارد، اما تبدیل شدن مجالس عزاداری به یک نهاد اجتماعی با کارکردهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، آموزشی و دینی، یکی از مهم‌ترین تحولات نهادی در تاریخ اجتماعی ایران است. در کنار این تحول اجتماعی، شاخص‌ترین بعد کارکردی نهاد هیأت در جامعه و تاریخ ایران معاصر، اثرگذاری و نقش‌آفرینی در حیات و تحولات سیاسی جامعه معاصر ایران است؛ به نوعی می‌توان همه نقش‌های پیش‌گفته را در کارکرد سیاسی و نقش‌آفرینی آن خلاصه کرد؛ به عبارت دیگر هیأت‌های مذهبی برای یک هدف سیاسی خلق نشده‌اند، اما شاخص‌ترین اثرگذاری آنان، شکل‌دهی و

۱. هیئت علمی گروه جامعه‌شناسی سیاسی دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق علیه‌السلام. رایانامه: s.j.hosseini66@gmail.com

نقش‌آفرینی در تحولات سیاسی بوده است. تولید ادبیات و گفتمان از یک سو و از سوی دیگر، تربیت افراد معتقد به مبانی، از مهم‌ترین گزاره‌هایی است که منجر به شکل‌گیری جنبش‌های اجتماعی و اثرگذاری در بسیج سیاسی یک جامعه می‌شود. این دو کارکرد، منجر به نقش‌آفرینی حداکثری نهاد هیأت در تحولات سیاسی جامعه معاصر ایران شده است. در تاریخ معاصر ایران، در برهه‌ها و بازه‌های تاریخی متعددی، هیأت‌های مذهبی، نقش و کارکردی تعیین‌کننده و اثرگذار داشته‌اند؛ در تحولاتی نظیر دوره استبداد رضاخانی، جنبش ۱۵ خرداد سال ۴۲ و شکل‌گیری هیأت‌های مؤتلفه در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی و در تحولات ابتدای انقلاب، کمیته‌های انقلاب اسلامی، دفاع مقدس و در امتداد آن، نقش‌آفرینی در وقایع و بحران‌های سیاسی دهه‌های هفتاد و هشتاد و نود جمهوری اسلامی نیز، نقش این نهاد اجتماعی، تعیین‌کننده بوده است. از این رو، بازخوانی نقش این نهاد در تحولات سیاسی ایران معاصر، به‌ویژه بازه جمهوری اسلامی ایران، مهم و قابلیت پژوهش دارد.

واژگان کلیدی: هیأت‌های مذهبی، تحولات سیاسی، تاریخ معاصر، ایران.

درنگی در سیر تطوّر سنت عزاداری به نهاد هیأت

محمد مجید دائی دائی^۱

چکیده

هیأت واقعاً چیست؟ آیا هیأت، همان جلسه عزاداری و مداحی است؟ اگر هیأت، دست به فعالیت‌های اقتصادی یا اجتماعی بزند، این فعالیت‌ها، خارج از هیأت و فوق‌برنامه است یا جزئی از ذات هیأت است؟ اگر قرار است «هیأت، هیأت بماند»، آیا می‌بایست فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و حتی سیاسی هیأت را کم‌رنگ کنیم؟ در متن پیش‌رو، کوشش شده است تا با نگاهی ژرف و نو، میان نگاه حداقلی به هیأت (و مترادف‌سازی آن با عزاداری سیدالشهدا^{علیه السلام}) و نگاه حداکثری به هیأت (و گسترش آن در حد مؤسسات و بنیادهای چندمنظوره)، ارتباط منطقی برقرار شود.

واژگان کلیدی: نهاد، هیأت، عزاداری.

۱. طلبه درس خارج، دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری فرهنگی، مدیر مؤسسه روایت حق. رایانامه: Hajmmdd@yahoo.com

سیر تطورات خدمات اجتماعی هیئات مذهبی؛ مورد مطالعه: هیأت ثارالله زنجان در دهه اخیر

حسین رضائی^۱

چکیده

هیأت‌های مذهبی: از قدیمی‌ترین نهادهای مردمی و اجتماعی بوده که حول محور حبّ اهل بیت عصمت و طهارت و تعظیم شعائر دینی به خصوص بزرگداشت ایام شهادت سید و سالار شهیدان حضرت اباعبدالله‌الحسین علیه السلام فعالیت می‌نمایند. این فعالیت‌ها، در دسته‌بندی‌های مختلفی تعریف شده و با گذشت زمان، گستردگی خدمات هیئات، ظهور و بروز قابل توجهی داشته است. یک دسته از فعالیت‌ها، شامل خدمات اجتماعی بوده که هیأت‌ها بنا به اقتضای زمانه خود و نیازهای مستمعین ارائه می‌دهند. این خدمات، در بستر هیأت از کوچک‌ترین فعالیت‌ها با دایره تأثیرگذاری اندک مانند توزیع نذری و ...، آغاز شده و تا فعالیت‌هایی مثل برپایی مواكب در خارج از منطقه و کشور را شامل می‌شود. در این پژوهش، به بررسی سیر تطورات خدمات اجتماعی هیأت ثارالله زنجان پرداخته و خدمات مختلف هیأت، احصا شده است. پژوهشگر در این متن، بر آن است تا سیر فرآیندی خدمات اجتماعی هیأت مذکور را در یک دهه اخیر، احصا کرده و چالش‌ها، اقتضائات و اهداف ارائه خدمات اجتماعی هیأت، به مثابه یک پایگاه مردمی را تقریر نماید.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد فرهنگ و ارتباطات. رایانامه: ho3einrez79@gmail.com

واژگان کلیدی: خدمات اجتماعی، هیأت مذهبی، پایگاه مردمی.

نقش مجالس روزه زنانه در مشارکت سیاسی زنان عصر قاجار

رضا رمضان نرگسی^۱

چکیده

زنان ایرانی در شهرهای بزرگ در دوره قاجار به عللی از جمله رواج گسترده مکتب‌خانه‌های زنانه و مجالس روزه از آگاهی بالایی برخوردار بودند و همواره در امور سیاسی و اجتماعی، هم‌چون تحریم تنباکو، تحصن‌ها و ...، حضور و مشارکت جدی داشتند. در بین عوامل موجود برای تشویق زن ایرانی برای شرکت در تحولات سیاسی و اجتماعی، مجالس روزه، بیشترین و پررنگ‌ترین نقش را داشته است. گزارش‌های تاریخی حاکی از آن است که زنان دوره قاجار برای حضور در مجالس روزه، محدودیتی نداشتند. بر مبنای بررسی‌های صورت گرفته، اولاً مشارکت سیاسی زنان ایران در شهرهای بزرگ در دوره قاجار، نوعی مشارکت توده‌ای و بسیج‌وار بوده است، ثانیاً، زنان ایرانی خصوصاً در شهرهای بزرگ، به هیچ وجه، بی‌سواد یا منزوی نبودند و ثالثاً، زنان ایرانی در عین مترقی بودن، محجبه بوده و تحت تأثیر مدرنیسم غربی، حجاب را کنار نگذاشته بودند. از جمله کارکردهای مجالس روزه در عصر قاجار می‌توان به سرمشق گرفتن از الگوهای صدر اسلام در میان زنان اشاره نمود. کارکرد دیگر، آگاهی نسبت به

۱. عضو هیئت علمی گروه تاریخ و اندیشه معاصر مؤسسه امام خمینی (ره). رایانامه: rezaramazan@yahoo.com

نقش اجتماعی خود است؛ یعنی زنان به‌جز نقش همسری و مادری در این مجالس، به نقش اجتماعی خود واقف می‌شدند. از دیگر کارکردها نیز، می‌توان تقویت انسجام اجتماعی و ارائه گروه‌های مرجع مناسب برای زنان و کارکردهای تعلیمی را نام برد.

واژگان کلیدی: مجالس روضه زنانه، دوره قاجار، زنان، اجتماع، سیاست.

سیر تحول و تطور جایگاه اجتماعی مراسم سوگ و سرور و نسبت هیأت با تحولات سیاسی-اجتماعی

محمدامین رنجبر^۱

چکیده

سیر تحول و تطور جایگاه اجتماعی مراسم سوگ و سرور و نسبت هیأت با تحولات سیاسی و اجتماعی، از بعد زمانی به صدر اسلام و تشکیل هیأت توسط رسول اکرم ﷺ، به بهانه یادبود شهدای غزوه احد باز می‌گردد که مسئله پی‌ریزی هیأت، از آنجا نشئت گرفته و از نسلی به نسل دیگر انتقال و گسترش پیدا کرده و همواره با پیشرفت‌هایی عظیم و انحطاطی خفیف مواجه بوده است. در این پژوهش، به کیفیت هیأت در صدر اسلام و نیز در تاریخ کهن ایرانیان، با توجه به تحولات سیاسی و اجتماعی، به پردازش اطلاعات می‌پردازیم تا در جهت شناخت هیأت اصیل اسلامی، «چگونگی، شکل‌گیری، پایه‌گذاری، گسترش، اهداف، ثمرات» و نقش هیأت در سیاست و اجتماع، از صدر اسلام تا تاریخ نیاکان و معاصرمان، به اطلاعاتی چند، دست پیدا کنیم. پژوهش به دست آمده با استناد به کتب و منابع و روایات حدوداً دست اولی به دست آمده است که اطلاعاتی ارزنده را درباره نحوه پیدایش و نوع زمان، مکان و تحولات هیأت در واکنش به تحولات سیاسی و اجتماعی به نمایش می‌گذارد. تاریخ اسلام نشان

۱. مقطع یازدهم دبیرستان رشته ادبیات و علوم انسانی،
رایانامه: ranjbarbarmohammadamin70@gmail.com.

می‌دهد که اولین هیأت از نوع (خانگی) با حضور مستمع و عزاداران را پیامبر اکرم ﷺ در جهت یادبود شهدای غزوه احد، بنیان نهادند و به تأثیر آن نیز، در زمان رحلت ایشان، شهادت امیرالمؤمنین علیه السلام و شهادت امام حسن علیه السلام، دسته‌های عزاداری هیأت‌گونه‌ای جریان داشتند تا این‌که با شهادت امام حسین علیه السلام، با گسترش در فرهنگ اسلامی، همواره و مداوم به اوج - جریانات - خود رسید. در دوران ائمه هدی علیهم السلام نیز، در نتیجه ضعف و انحطاط حکومت اموی و نیز در حاکمیت عباسی، لکن با وجود مخالفت‌های - سیاسی - توسط برخی حاکمان، این نهضت «هیأت» همواره حفظ گردید تا این‌که در دوره مغول، فلسفه هیئات عزاداری از سیاسی به مذهبی تغییر پیدا کرد. لازم به ذکر است که پی‌ریزی این هیئات در ایران، ابتدا در خراسان، توسط امام رضا علیه السلام بنیان نهاده شد، که پس از آن حکومت‌های ایرانی از قبیل: (آل بویه، صفویان، زندیه، قاجار، جمهوری اسلامی) شکوفا گردیده و در زمان سلجوقیان و پهلوی، با مخالفت‌هایی روبه‌رو گردیده است؛ اما اکنون هیئات با سبک‌هایی نوین در جلوه‌های (هنری، ادبی، آوایی، بصری، صفحه‌آرایی، رسانه‌ای، سیاسی و اجتماعی) خودنمایی می‌کنند و به مرور زمان، در حال ترقی و پیشرفت هستند که در این پژوهش، به‌طور مفصل بدان خواهیم پرداخت.

واژگان کلیدی: چگونگی شکل‌گیری، پایه‌گذاری، گسترش، اهداف و ثمرات هیئات.

گذشته و آینده نقش آفرینی هیأت در مناسبات اجتماعی-سیاسی

علی صفائی^۱

محمد پورباقری^۲

چکیده

امامت از ارکان حیات شیعه است و به هر نحوی که مصداق یافته است، رشدی راهبردی برای جامعه شیعی به ارمغان آورده است. در خصوص امام حسین علیه السلام، از مصادیق بارز اشاعه فرهنگ شیعی، توجه به عزا و مصائب آن حضرت است که در قالب هیئات، نقشی مهم در امتداد حیات شیعی جوامع ایفا کرده است. در صورت فقدان فرهنگ حسینی و محصولات آن در طول تاریخ شیعه، نابودی شیعه را می‌توان امری حتمی دانست. در سده‌های اخیر، هیئات نقشی مهم در پیشبرد مقاصد مذهبی در فضای سیاسی-اجتماعی جوامع، از جمله ایران داشته‌اند؛ از مشروطه گرفته تا انقلاب اسلامی، دفاع مقدس و دفاع از حرم، کنش‌ها و بحران‌های سیاسی-اجتماعی نظیر تحریم تنباکو و فراگیری کرونا، هیئات مذهبی با برخوردار بودن از پشتوانه‌های علمی، هم‌چون ظرفیت منبر و علما، پشتوانه‌های مردمی، هم‌چون تأمین مالی غیردولتی،

۱. کارشناسی الهیات؛ فقه و مبانی حقوق. رایانامه: k.rajabi2014@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق علیه السلام. رایانامه: Porbaghery1010@outlook.com

پشتوانه‌های ادبی، هم چون شعر و نیز با بهره‌گیری از هنرهایی همچون مداحی و در کنار تعزیه، اطعام، زیارت و مواردی از این قبیل، توانسته‌اند فرهنگ ناب شیعه را روز به روز پخته‌تر و برای دستیابی به جلوات متعالی‌تر جریان حسینی در تاریخ، آماده‌تر کنند. پس می‌توان با مطالعه روند رشد هیئات، مقدمات را برای یافتن جایگاه حقیقی آن‌ها در مناسبات اجتماعی، عرضه کرد و نسبت به گسترش فرهنگ حسینی اقدام نمود. ظرفیت بالقوه و بالفعل موجود در هیئات مذهبی، نظیر توانایی بر بسیج عمومی مردم در کنش‌های اجتماعی که جنبه سیاسی داشته و دارند، مانند تحریم تنباکو، به کرسی نشاندن مشروطیت، گسیل نیروها به جبهه‌های جنگ و پشتیبانی آن‌ها، دعوت به حضور در انتخابات عصر حاضر و بودن در صحنه‌های گوناگون سیاسی برای خنثی‌سازی فتنه‌های داخلی و خارجی، انتقال معارف حسینی و تحکیم بنیه ایمانی مردم در کنار بیان مبانی انقلاب اسلامی را می‌توان از جمله نقش‌آفرینی‌های هیئات مذهبی نام برد. پژوهش حاضر، در تلاش است تا نحوه نقش‌آفرینی‌های هیئات مذهبی در امور اجتماعی- سیاسی و اعتلای مذهب در آن را مورد بررسی قرار دهد. در پاسخ به سؤال چگونگی نقش‌آفرینی هیئات در وقایع سیاسی و اجتماعی، از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده است. چنین انتظار می‌رود که پس از پایان پژوهش، نقش هیئات مذهبی و مؤلفه‌های ایفای نقش آن‌ها، کشف و تبیین گردد.

واژگان کلیدی: مشروطه، انقلاب اسلامی، دفاع مقدس، حسینی، فرهنگ.

سیر تحولات هیئات مذهبی در انقلاب اسلامی در مواجهه با رسانه

محمدحسین عابدخراسانی^۱

چکیده

در عصر جدید، نهاد هیأت فراتر از یک منسک دینی ظاهر شده است. با دگردیسی میان نهادهای اجتماعی و بازتعریف روابط آنان، هیئات نیز به دنبال بازتعریف جایگاه خود هستند. در این میان ارتباط موسع هیئات با رسانه چشم‌نوازی می‌کند. پدیده رسانه‌ای شدن هیأت، به راحتی می‌تواند نقش هیئات را از کارکرد اصلی خود که احیای امر اهل بیت است، خارج کند. از این رو لزوم بازتعریف هیأت و نسبت آن با رسانه، بیش از پیش اهمیت پیدا می‌کند. برای فهم صحیح نسبت هیأت و رسانه، در گام اول، باید تاریخ تحولات هیأت بررسی شود. سپس با استفاده از فهم تحلیل‌مدارانه از تاریخ تحولات، مبتنی بر نظریات، برای تصمیم‌گیری در خصوص مسائل حال و آینده هیئات اقدام شود. در این مقاله به عنوان گام اول، تاریخ تحولات هیئات مذهبی را در انقلاب اسلامی بررسی کنیم و به این سؤال پاسخ دهیم که «سیر تحولات هیأت‌های مذهبی در انقلاب اسلامی چه بوده است؟». روش پژوهش، کیفی و از نوع توصیفی - تحلیلی است. در این مقاله، داده‌ها با استفاده از روش کتابخانه‌ای

۱. دانشجوی کارشناسی‌ارشد پیوسته معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، تهران.

و اسنادی جمع‌آوری شده‌اند. از میان منابع منتخب، مصاحبه دکتر حسام‌الدین آشنا پیرامون تحولات هیأت به‌عنوان متن محوری انتخاب شد. سپس با استفاده از روش تحلیل مضمون، قالب مضامین آن استخراج گردید. در انتها نیز به‌صورت نظام‌مند تحلیلی از تاریخ تحولات هیأت در دوران معاصر بیان گردید. در این مقاله متوجه شدیم که هیأت به‌عنوان رسانه تشیع در بستر تحولات اجتماعی متولد شد. در بستر تطورات رسانه‌ای متأثر گردید. به‌مرور زمان، تنوع و قالب‌های مختلف برگزاری جلسات آن افزایش پیدا نمود. در این مسیر، همیشه با رسانه در ارتباط بوده و مدام این دو بر هم تأثیر و تأثر داشته‌اند. این تأثیرات تا آنجا پیش رفته است که حیات ماهیت هیأت در خطر جدی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: هیأت، رسانه، انقلاب اسلامی، تحولات هیأت در دوران معاصر، مناسک و رسانه.

نقش هیأت‌های مذهبی در همبستگی فرهنگی جامعه اسلامی ایرانی

شهلا عطاءاللهی^۱

چکیده

هر جامعه‌ای دارای نظام معنایی، فرهنگی و مذهبی است که تداوم همبستگی اجتماعی و تاریخی آن در گذر زمان، بحران‌ها را تضمین می‌کند. به عبارت دیگر تداوم هر جامعه‌ای اعم از جوامع ابتدایی و یا توسعه‌یافته، در گرو تداوم آن نظام معنایی است و در صورتی که نظام معنایی جامعه‌ای دچار بحران و فروپاشی گردد، خطر سقوط، ضعف و اضمحلال، آن جامعه را تهدید می‌کند. در همین چارچوب، هیأت‌ها و مناسک مذهب، دارای کارکردهای مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، پویایی و انسجام اجتماعی جامعه هستند. با توجه به بحران‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی که در جامعه جهانی شکل گرفته و پاسخی هم به این بحران‌ها داده نمی‌شود، جامعه اسلامی - ایرانی، نیازمند اشکالی از همبستگی اجتماعی برای خروج از این بحران است. به لحاظ روش‌شناسی، از نوع مطالعات کاربردی و از روش مطالعه مروری استفاده شده است. در همین راستا، این پژوهش، بر آن است تا با بررسی نقش هیأت‌های مذهبی، همبستگی فرهنگی جامعه اسلامی - ایرانی را ارزیابی و بررسی نماید.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق. رایانامه: s.ataee1391@gmail.com

واژگان کلیدی: هیأت‌های مذهبی، همبستگی فرهنگی، جامعه اسلامی ایرانی.

دسته‌های عزاداری درگذر تاریخ و کارکرد سیاسی اجتماعی آن

اصغر فروغی ابری^۱

چکیده

با توجه به توصیه مؤکد ائمه طاهرين علیهم‌السلام در برگزاری مراسم سوگواری عاشورا در طی قرون، شیعیان و محبان اهل بیت علیهم‌السلام، همت ویژه‌ای برای اجرای آن از خود نشان می‌دادند و از تمام ظرفیت و ابزار و ادوات خود بهره می‌گرفتند و یکی از آن شیوه‌ها، راه‌اندازی دسته‌های عزاداری بود. با نگاه اجمالی به تاریخچه این مراسم به‌خوبی در می‌یابیم که خاندان امام حسین علیه‌السلام، اولین گروهی بودند که دسته عزاداری به راه انداختند که از کربلا به کوفه و شام و مدینه جریان داشت؛ به طوری که شام ضد علی علیه‌السلام، مجبور به برگزاری مراسم سوگواری عاشورا شد و این، سنتی پایدار و مؤثر بود که توأبین در آغاز حرکت خود با چهار هزار نیروی زبده از کوفه به کربلا رفته و عزاداری کردند و این آغازی شد که در هرکجا شیعیان حضور داشتند، هر ساله با فرارسیدن ماه محرم، آن را برگزار می‌کردند. در ایران، آل‌بویه، بزرگ‌ترین دسته‌های عزاداری را که شامل نیروهای مسلح و سایر مردم بود، برگزار کردند. این مراسم، تا قبل از صفویه، کماکان ادامه داشت و با تشکیل دولت صفوی، ابعاد گسترده‌تری پیدا کرد و آحاد مردم در کوی و برزن، این مراسم را برگزار می‌کردند که به‌رغم محدودیت‌هایی که نادر

۱. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه اصفهان. رایانامه: a.foroughi@ltr.ui.ac.ir

برای آن ایجاد کرد، در طول دوره قاجار به اوج خود رسید و نقش زیادی در تحولات سیاسی و اجتماعی و اقتصادی ایران ایفا کرد و چنان مردم ایران با این مراسم خو گرفته بودند که نقشه‌های رژیم پهلوی در القای آن تأثیری نکرد و پیروزی انقلاب اسلامی، از دستاوردهای مهم این مراسم بود. ما در این مقاله، ضمن بررسی سیر تاریخی دسته‌های عزاداری، به کارکرد سیاسی اجتماعی آن در تحولات تاریخ ایران می‌پردازیم.

واژگان کلیدی: دسته‌های عزاداری، محرم، عاشورا، صفویه.

ظرفیت‌سنجی هیئات مذهبی به مثابه بستر احیای «امر به معروف و نهی از منکر» در اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

حمید فعلی^۱

چکیده

هیئات مذهبی به‌عنوان یک نهاد اصیل و ریشه‌دار در تاریخ جامعه ایرانی، اثرگذاری‌هایی تاریخی نسبت به قیام علیه باطل و مبارزه با ظلم داشته است تا جایی که یکی از مؤثرترین ظرفیت‌های اجتماعی مبارزه با رژیم طاغوت در فرایند پیروزی انقلاب اسلامی را می‌توان در هیئات مذهبی مردمی یافت. ریشه این ظرفیت هیئات مذهبی را می‌توان کاملاً متأثر از هدف قیام امام حسین علیه السلام، به عنوان امر به معروف و نهی از منکر دانست. از سوی دیگر، پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بازتاب دو فریضه مزبور در اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ظرفیت‌های جدیدی را برای هیئات مذهبی ایجاد کرده است. سؤال اصلی این پژوهش، در این نقطه عطف شکل می‌گیرد که ظرفیت‌های بالقوه این نهاد مردمی، در پرتو اصل مزبور در زیست‌بوم نظام جمهوری اسلامی ایران چیست؟ یافته‌های این پژوهش، نشان می‌دهد باتوجه به اصل هشتم قانون اساسی هیئات مذهبی با استفاده از آموزه‌های دینی و انگیزه‌های درون‌زای مردمی، می‌توانند نقشی فعال‌تر از وضعیت کنونی در احیای امر به

۱. دانشجوی دکتری حقوق عمومی. رایانامه: hamidfeli110@gmail.com.

معروف و نهی از منکر در ابعاد مختلف مردم نسبت به دولت و مردم نسبت به مردم، ایفا کنند و بخشی از اهداف قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در مردمی‌سازی حکمرانی را محقق سازند.

واژگان کلیدی: هیئات مذهبی، امر به معروف و نهی از منکر، اصل هشتم قانون اساسی، حکمرانی مردمی.

نقش هیئات مذهبی در بسیج اجتماعی: مطالعه موردی ترور سپهد قاسم سلیمانی

محمد فیاض فاروجی^۱

چکیده

خاورمیانه بعد از فروپاشی عثمانی، دستخوش تغییرات بنیادینی شده که محور منافع ملی، این منطقه را به سمت دول غربی چرخانده است. از این رو دولت‌های منطقه سعی داشته‌اند تا با تمسک به روش‌های مختلف در برابر این بحران‌ها، سر خم نکنند، ولی عمدتاً شکست خورده‌اند. جمهوری اسلامی نیز در طول تجربه زیسته خود، با بحران‌های گوناگونی دست و پنجه نرم کرده است، ولی عمدتاً بر آن‌ها فائق آمده است. جمهوری اسلامی و جامعه مدنی مذهبی، در موقعیت‌های حساس چون انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی، فتنه ۸۸ و ترور سردار سلیمانی، سعی کرده است تا با بسیج مردمی، از طریق نهادهای دینی چون هیئات مذهبی، بر این بحران‌ها غلبه کند. لذا در این نگاشت، بر آن هستیم تا با روش جمع‌آوری اسنادی و روش تحلیل کیفی، به این سؤال پردازیم که بعد از ترور سردار سلیمانی، نقش هیئات مذهبی در بسیج اجتماعی چگونه بوده است؟ از نظر نگارنده، نقش هیئات مذهبی در تقویت شعارها و سازماندهی مردمی، پررنگ بوده است و این سبب شده است تا

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و علوم سیاسی. رایانامه: m.faroojy@isu.ac.ir

شعار اصلی بسیج مردمی، بعد از ترور سردار سلیمانی یعنی انتقام سخت، تقویت شود.

واژگان کلیدی: هیأت‌های مذهبی، سردار قاسم سلیمانی، بسیج مردمی، چارلز تیلی.

کارکرد هیئات مذهبی در تحولات سیاسی-اجتماعی

علی قناتی^۱

چکیده

امروزه دشمن می‌خواهد دین‌گریزی و اسلام‌هراسی کند و از طریق جنگ نرم و تهاجم فرهنگی و سیاسی وارد شده است و در طول تاریخ بر روی این موضوع برنامه‌ریزی کرده است. هیئات مذهبی، به عنوان یکی از سازمان‌های قدیمی و خاستگاه مردمی، توانسته تا در فرایند بسیج انقلابی، نقش‌های متعددی را به عهده بگیرد. نقش و کارکردهای مختلف هیأت‌های مذهبی، در روند شکل‌گیری و پیروزی انقلاب اسلامی، مبین آن است که این هیئات به عنوان یکی از شبکه‌های سازمان‌دهی در کنار سایر سازمان‌ها، دارای نقش و کارکردهای مهم و متنوعی بوده‌اند. به عبارتی، ظرفیتی که در هیأت‌های مذهبی وجود دارد، در کمتر بستر دیگری می‌توان یافت. از این ظرفیت نهفته، می‌بایست برای ترویج میانی دینی و ارزش‌ها استفاده کرد. در این مقاله، سعی بر این شده است تا با نگاهی سیاسی-اجتماعی، به کارکرد هیئات مذهبی در تحولات ایران در طول این سال‌ها بپردازد.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و حقوق دانشگاه امام صادق علیه السلام. رایانامه: ali.qanati2000@gmail.com

واژگان کلیدی: هیأت مذهبی، سیاسی، اجتماعی، ایران، دین.

هیأت و سیاست در بستر تاریخ

سید محمد صادق کاظمی^۱

چکیده

لازمه بررسی هیأت به مثابه یک پدیده دینی که در بستر اجتماع شکل گرفته است، جستجوی ریشه‌های آن در منابع روایی است. روایات، نشان‌دهنده آن است که بهترین محفل و بستری که می‌شد مطالب اساسی را در آن انتقال داد، محفل عزا و روضه بود. مجلس عزاداری بر سیدالشهدا علیه السلام، همان جایی بود که مستقیماً رنگ و بوی حکومتی به خود نمی‌گرفت؛ بنابراین، اهل بیت علیهم السلام با سهولت بیشتری می‌توانستند به اقدامات سیاسی و بیان معارف ناب شیعه بپردازند. از این رو باید گفت که هیأت در طول تاریخ، به مرور سیاسی نشد، بلکه از ابتدا توسط ائمه اطهار علیهم السلام سیاسی تأسیس شد و در واقع، آن حضرات، دشوارترین و حساس‌ترین مسائل سیاسی را در روضه بیان می‌فرمودند. به تعبیر امروزی، یک آمیختگی بین هنر و رسانه بود که اولاً به دل می‌نشست و ثانیاً، چندان توسط دشمنان اهل بیت علیهم السلام قابل رهگیری نبود. این سیر، با امام سجاد علیه السلام و پس از واقعه عاشورا آغاز می‌شود. مرحله بعدی شکل‌گیری هیأت را می‌توان در دوران امام صادق علیه السلام، دانست. در این مرحله، مجالس گسترده‌تر شد و امام صادق علیه السلام افراد دیگری را نیز به محفل عزا دعوت کرده و از شعرا می‌خواستند برای ایشان روضه بخوانند. کارکرد سیاسی هیأت در دوران امام

۱. عضو هیئت علمی دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق علیه السلام. رایانامه:

kazemi.sm@gmail.com

رضا علیه السلام، به خوبی خود را نشان می‌دهد و می‌توان این دوران را، مرحله بعدی شکل‌گیری هیأت دانست. وجه تمایز این مرحله آن بود که امام رضا علیه السلام به واسطه روضه، مهم‌ترین نکات سیاسی را به صورت صریح بیان نموده و به نوعی، خفقان حاکم تا آن زمان را شکستند. اسناد تاریخی، گویای آن است که کارکرد سیاسی هیأت تا عصر امروز نیز، ادامه یافت. بررسی نسبت هیأت و سیاست در تاریخ معاصر، حاکی از آن است که هیأت، همواره بستری برای فعالیت‌های مهم سیاسی و انقلابی، به شمار آمده است.

واژگان کلیدی: هیأت، سیاست، اجتماع، تقیه، حکومت، تاریخ.

نگاهی جامعه‌شناختی به تحولات پیرامون عاملیت زنان در هیأت‌های مذهبی از آستانه انقلاب اسلامی تاکنون

نسیم کاهیرده^۱

عفت دماوندی^۲

چکیده

حضور در فضای مناسکی، عامل مهم جامعه‌پذیری زنان است و هیأت‌ها از جمله پایدارترین مکان‌هایی هستند که این فضا را ایجاد می‌کنند. در پژوهش حاضر، تحولاتی که از سال‌های منتهی به انقلاب اسلامی تاکنون پیرامون عاملیت^۳ زنان در هیأت‌های مذهبی رخ داده، مورد مطالعه قرار گرفته است. - روش کار کیفی و جمع‌آوری داده‌ها با استفاده از دو روش اسنادی و میدانی انجام شده است: اسنادی مانند گزارش‌های مربوط به پیمایش‌های ملی، نتایج پژوهش‌های پیشینی، فیلم، صوت و عکس‌های مرتبط و نیز استفاده از تاریخ شفاهی و مصاحبه با افرادی که در بازه زمانی مذکور زیسته‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان، می‌دهد که طی سال‌های منتهی به انقلاب اسلامی، مساجد، حسینیه‌ها و هیئات که کانون‌های تغذیه و هدایت فکری انقلابیون تبدیل شده بود، از شرایط مناسب برای فعالیت مستقیم زنان (به جز موارد استثنا) برخوردار نبودند و آن‌ها از طریق، مردهای خانواده یا آشنایان به صورت غیرمستقیم از

۱. کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، پژوهشگر اندیشکده هیأت، (نویسنده مسئول)، رایانامه: nasim.kahirdeh@gmail.com

۲. عضو انجمن انسان‌شناسی و فرهنگ، رایانامه: damavandi.effat@yahoo.com

۳. Agency.

فعالیت‌های انقلابی مطلع می‌شدند و در جلسات قرآن‌خانگی، این اطلاعات را با یکدیگر ردوبدل می‌کردند؛ اما به مرور، با شدت یافتن جریان انقلاب، زن‌ها هم به‌عنوان عاملانی تأثیرگذار، وارد صحنه مبارزات شدند؛ هیأت‌های انقلابی-سیاسی، از مهم‌ترین کانون‌های جذب زنان بود. جنگ تحمیلی، مقطعی مهم برای ظهور عاملیت قدرتمند زن‌ها در هیأت‌ها بود. آن‌ها در کنار جمع‌آوری کمک‌های مردمی، عاملان تقویت ایدئولوژی انقلابی و انگیزه مقاومت در پشت جبهه بودند؛ اما در دهه ۷۰ طیفی از نو اندیشان دینی، عاملان مهم تغییر و تحولات در فضای مناسبی بودند که به تشکیل هیأت‌های زنانه جدید غیرسنتی در شهرهای بزرگ مثل تهران منجر شد. تا پایان دهه ۹۰ تحول خاصی در عاملیت زنان در هیأت‌های عمومی مشاهده نشد. اما در سال جاری در واکنش به جنبش «زن، زندگی، آزادی» که راهبرد برجسته نمودن حضور زنان در عرصه عمومی قوت گرفت، عاملیت زنان در هیأت‌ها پررنگ شد و برای اولین بار، ایده ضرورت تشکیل هیأت‌های زنان در فضای عمومی جامعه مطرح شد که تحولی مهم پیرامون عاملیت زنانه محسوب می‌شود.

واژگان کلیدی: مناسب، هیأت، زنان، عاملیت، تحول.

سیر تطور اجتماعی-سیاسی هیئات مذهبی در ایران؛ از حکومت آل بویه تا جمهوری اسلامی

محمد مهدی محمدزاده دوغی کلا^۱

مهدی عفتی^۲

علی عباسپور^۳

چکیده

اساس تشکیل و قوام شریعت‌های الهی بر مبنای محبت و جذب به حقایق دینی است. سوگواری و شادی جمعی پیش از ظهور اسلام هم در میان ملل و قومیت‌های مختلف رایج بوده و در تاریخ ادیان الهی نیز در سیره انبیا پیشین و پیروان آن‌ها، قابل مشاهده است. دین اسلام نیز توجه ویژه‌ای به احوالات مسلمین بالأخص سرور و اندوه داشته و به شیعیان سفارش شده تا در شادی اهل بیت علیهم‌السلام شاد و در زمان ماتمشان ناراحت و محزون باشند.

در این میان، جایگاه دینی-مذهبی هیئات در طول تاریخ شیعه، به عنوان بزرگ‌ترین نهاد مردمی در برپایی مجالس بکاء و سرور، بر کسی پوشیده نیست؛

۱. دانشجوی معارف اسلامی و حقوق دانشگاه امام صادق علیه‌السلام. رایانامه: m.m.mohamadzade2000@gmail.com.

۲. دانشجوی دکتری معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق علیه‌السلام و پژوهشگر اندیشکده مطالعات حسینی. رایانامه: mahdi.effati@isu.ac.ir.

۳. دانشجوی معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام. رایانامه: Aliab78810@gmail.com.

اما آن چه ما را به نگارش این پژوهش سوق داد؛ مسئله محصور شدن تکلیف و وظیفه هیئات مذهبی در صرف برگزاری مراسم‌های شادی و حزن و یا گسترش نقش اجتماعی آنان در طول تاریخ بوده است؟

روش مورد استفاده در این پژوهش، کیفی و از نوع مطالعات کتابخانه‌ای با مراجعه به کتب تاریخی و آیینی و بهره‌گیری از نظریات دکتربین تاریخ اسلام است. آنچه از تفحص در طی این پژوهش حاصل شده، نقش پررنگ اجتماع‌های مردمی در قالب هیئات مذهبی در فرهنگ، هنر، اقتصاد، سیاست، تربیت و ... در جامعه در طول تاریخ شیعی است. هیئات مذهبی، همواره نقش تأثیرگذاری در تعیین سیر اجتماعی-سیاسی تاریخ داشته‌اند.

واژگان کلیدی: هیئات مذهبی، مسئولیت سیاسی-اجتماعی، عزاداری، حکومت، تشیع.

از تسامح تا مبارزه با دولت سعودی؛ نگاهی به شرایط برگزاری آیین‌های مذهبی در میان شیعیان عربستان

سید خلیل مرتضوی^۱

چکیده

شیعیان به‌عنوان بزرگ‌ترین اقلیت مذهبی ساکن در عربستان سعودی، از دوران اولین تلاش‌های آل سعود برای تأسیس حکومت در شبه‌جزیره عربستان در سال ۱۷۴۴ میلادی، همواره مورد تبعیض قرار گرفته‌اند. پژوهش حاضر، با تکیه بر آغاز سومین تلاش‌های آل سعود در سال ۱۹۰۲ م. برای تشکیل حکومت در شبه جزیره عربستان که منجر به تأسیس پادشاهی سعودی از سوی عبدالعزیز بن عبدالرحمن در سال ۱۹۳۲ م. شد، به دنبال بررسی رویکرد شیعیان این کشور در برپایی آیین‌های عزاداری خود، در سایه فشارها و اصلاحات حکومت است. این پژوهش که با روش توصیفی تحلیلی و تکیه بر مصاحبه و منابع کتابخانه‌ای نگاشته شده است، به دنبال پاسخ به این پرسش است که «شیعیان عربستان برای برپایی آیین‌های عزاداری خود، در مواجهه با دولت خودکامه سعودی چگونه رفتار می‌کنند؟»؛ هرچند برپایی آیین‌های عزاداری شیعیان عربستان، سابقه طولانی دارد و در تاریخ نود ساله پادشاهی سعودی نمی‌گنجد، اما همین زمان اندک، در تاریخ این پادشاهی، سرشار از تجربیات

۱. کارشناسی ارشد معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق علیه السلام. رایانامه:

sk.mortazavi@isu.ac.ir

متعدد مبارزه و مسامحه شیعیان با دولت سعودی برای برپایی آیین‌های مذهبی است.

واژگان کلیدی: آیین عزاداری، عربستان سعودی، شیعیان عربستان.

تبیین نقش هیأت‌های مذهبی در تحولات سیاسی و مذهبی و اجتماعی و فرهنگی کرمان

اصغر منتظرالقائم^۱

بهنام نصراصفهانی^۲

احمد یعقوبی^۳

چکیده

تاریخ عزاداری امام حسین علیه السلام، از هنگام عبور اسرای اهل بیت علیهم السلام از کنار اجساد شهدای کربلا آغاز می‌گردد. نخستین عزاداری دسته‌جمعی، در کنار مرقد امام حسین علیه السلام به وسیله توابین شروع شد. سوگواری برای شهدای کربلا در میان ایرانیان به خواندن مقتل از سوی دعیل خُزاعی در حضور امام رضا علیه السلام بازمی‌گردد. ولی عزاداری به شکل گسترده در میان ایرانیان به عصر آل بویه باز می‌گردد. در این دوره احمد معزالدوله فرمان داد تا بازارها تعطیل و سیاه‌بندان شود و دسته‌های عزاداری برای حسین بن علی علیه السلام در روز عاشورا به صورت دسته‌ای نوحه‌خوانی کنند. در عصر صفوی دسته‌های عزاداری گسترش یافت. در دوران پهلوی اول ابتدا رضاخان همگام با مردم در عزاداری

۱. استاد گروه تاریخ دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول). رایانامه: montazer@ltr.ui.ac.ir.

۲. دانشجوی دکتری تاریخ اسلام گروه تاریخ دانشگاه اصفهان.
رایانامه: nasrbehnam1373@ltr.ui.ac.ir.

۳. استادیار دانشگاه فرهنگیان کرمان. رایانامه: ayaghoubi51@yahoo.com.

شرکت می‌کرد و به توسعه دسته‌های مذهبی پرداخت، اما پس از مدتی به ضدیت با عزاداری پرداخت و محدودیت شدیدی برای عزاداری‌ها ایجاد کرد. پس از سال ۱۳۲۰ شمسی، عزاداری‌ها مجدداً به راه افتاد. در عصر انقلاب اسلامی نیز سوگواری شهدای کربلا، یکی از عوامل شتاب‌دهنده انقلاب گردید و در هر محله و کوی و برزن یک هیأت مذهبی در تکیه یا مسجد یا حسینیه برپا می‌گردید. مجالس عزاداری و راه‌پیمایی روز تاسوعا و عاشورای سال ۱۳۵۷ شمسی، به اعتراضات گسترده علیه رژیم پهلوی و بیعت با امام خمینی علیه السلام منجر شد.

فرهنگ عزاداری برای شهدای کربلا و هیأت‌های مذهبی، بر دگرگونی‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، تأثیر فراوان داشته‌اند. از سوی دیگر یکی از ولایات بزرگ ایران، کرمان بود که در دگرگونی‌های تاریخی و فرهنگی ایران، نقش به‌سزایی داشته است. این شهر از دوران صفویه، دارای دسته‌های عزاداری و مراسم عاشورا بوده است. این هیأت‌های مذهبی، به لحاظ کمیت، رشد قابل‌ملاحظه‌ای در کرمان در عصر قاجار و انقلاب اسلامی داشتند. از جمله هیأت‌های عزاداری، هیأت شهدای بیت الله الحرام است که در سال ۱۳۶۶ شمسی، بعد از واقعه کشتار زائران ایرانی در مراسم برائت از مشرکین تأسیس شد و امروزه، یکی از فعال‌ترین هیأت‌های مذهبی شهر کرمان است که در همه ایام و مناسبت‌های مذهبی، چه ایام شهادت و چه تولد ائمه معصومین علیهم السلام برنامه خاص مذهبی دارد. فعالیت این هیأت‌ها، در ابعاد اجتماعی و فرهنگی و سیاسی است. این مقاله با روش و مصاحبه و اسنادی و توصیفی-تحلیلی، به تبیین جایگاه و نقش هیأت‌های مذهبی در تغییرات اجتماعی و فرهنگی و سیاسی کرمان خواهد پرداخت.

واژگان کلیدی: تحولات سیاسی، تحولات اجتماعی و فرهنگی، کرمان، امام حسین علیه السلام، هیأت مذهبی.

سیر تطور هیأت‌های زنانه و نسبت آن با تحولات سیاسی اجتماعی

زهرا سادات نجم‌آبادی^۱

محدثه اخوان قدس قزوینی^۲

چکیده

مجالس دینی در تشیع، علاوه بر جایگاه و مکان و مکان و الا در منظومه دین، همواره دارای رسالت و کارکردهای فراوانی بوده و در تحولات اجتماعی، نقش بسزایی ایفا کرده است. یکی از سنخ‌های برپایی مجالس دینی در تشیع، برپایی محافل در خانه‌ها است. این محافل، گاه صرفاً با حضور و مشارکت زنان برپا می‌شود که به آن‌ها، «محافل روضه خانگی زنانه» اطلاق می‌گردد. از آن‌جا که هیأت‌های زنانه در کنار تعظیم شعائر و انتقال معارف دینی، در طول تاریخ تشیع، محیطی برای انسجام‌بخشی اجتماعی، حل مسائل بومی، محلی و چاره‌اندیشی برای آسیب‌های اجتماعی بوده است، تبیین سیر تطور آن و نسبتی که با تحولات سیاسی اجتماعی دارد، اهمیت می‌یابد. از این رو، پژوهش حاضر که از نوع توصیفی تحلیلی بوده و با روش استناد کتابخانه‌ای نگاشته شده است؛

۱. دانشجوی دکتری فقه و مبنای حقوق اسلامی دانشگاه امام صادق (علیه السلام). رایانامه: z.najmabadi@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات زنان دانشگاه باقرالعلوم (علیه السلام). رایانامه: z.najm@isu.ac.ir

تاریخچه هیأت‌های زنانه و نقش عزاداری‌های ایشان در صدر اسلام، پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تحولات پس از آن را مورد واکاوی قرار می‌دهد.

واژگان کلیدی: سیر تطور، هیأت‌های زنانه، روضه‌های خانگی، تحولات سیاسی، تحولات اجتماعی.

سیر تاریخی هیأت به مثابه نماد دینداری؛ قبل و بعد از انقلاب اسلامی

محمد نیکزاد^۱

چکیده

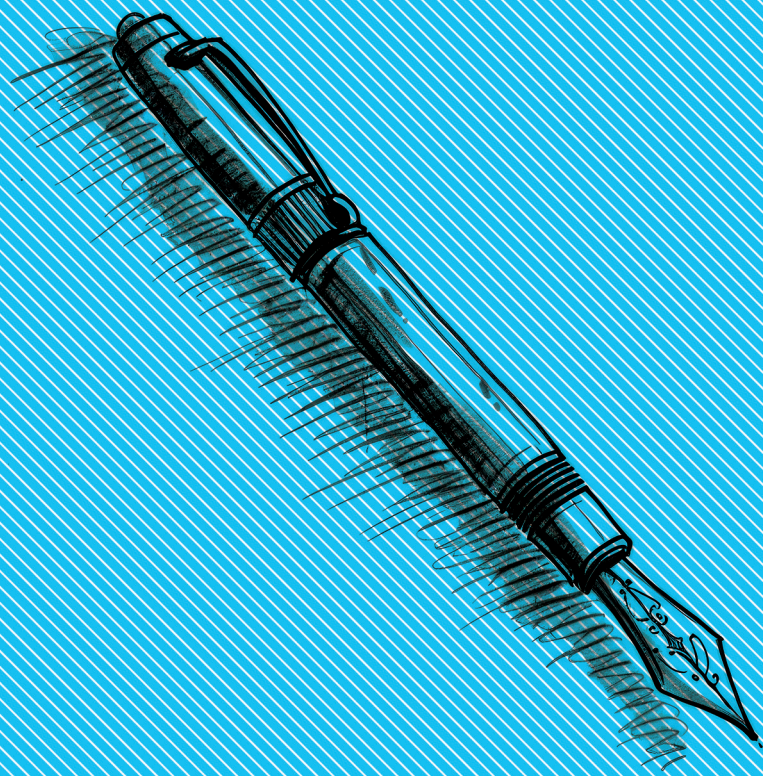
پس از انقلاب اسلامی، به سبب آن که مسائل دینی مورد توجه بیشتر قرار گرفت، برگزاری مراسم عزاداری و شرکت در آن به مثابه انجام مسائل دینی قلمداد شد. نیاز به معنویت، یکی از نیازهای اساسی و باطنی انسان است. این نیاز معنوی در تمامی انسان‌ها در طول تاریخ، وجود داشته و دارد، اما در هر دوره‌ای، به شکلی خود را بروز می‌دهد. پیش از انقلاب، آن چه به عنوان نماد تدین و معنویت شناخته می‌شد، مسئله حضور در مساجد و اقامه نماز بود. در آن ایام، دین، یک مسئله فردی تصور می‌شد؛ اما پس از انقلاب، به سبب تبلیغات دینی مبلغان و به سبب بیان جایگاه و فضیلت گریه بر مصائب اهل بیت (ع)، برگزاری هیأت به عنوان یک مناسک دینی جلوه‌گر شد. پس از آن بود که بسیاری از انسان‌ها که ممکن است چندان مذهبی هم نباشند، به سبب نیاز به معنویت، در هنگام محرم در مراسم‌های عزاداری شرکت می‌کنند. این پژوهش، با بررسی یک سیر تاریخی از دین‌داری مردم، در بازه پیش از انقلاب تا عصر کنونی، به دنبال

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد الهیات، معارف اسلامی و ارشاد دانشگاه امام صادق (ع). رایانامه: m.nikzad_1278@yahoo.com

بررسی پدیده هیأت به مثابه معیاری جهت سنجش دین‌داری جامعه در عصر حاضر است.

واژگان کلیدی: انقلاب اسلامی، نیاز به معنویت، دین‌داری، فضیلت بکاء، هیأت.

بخش چهارم:
بررسی سیر تحول و تأثیر متقابل محتوای
هیأت و ادبیات

کارکرد شعر در بیان اهم عقاید و معارف امامیه در دوران خفقان و فشار دستگاه سیاسی حاکم مورد مطالعه: «قصیده غدیریه ابوتمام طایی»

فرید بذرافشان مقدم^۱

سجاد امیدآ خواجهانی^۲

چکیده

آدمی در برابر هنر، منفعل و خاضع است. مفاهیم کلیدی و راهبردی را می‌توان از طریق هنر، به‌ویژه شعر، در سریع‌ترین و زیباترین شیوه منتقل کرد. تأثیر و نفوذ این قالب هنری در قلوب قابل‌توجه است. شعر در دوره اهل‌بیت^{علیهم‌السلام}، رسانه‌ای حیاتی محسوب می‌شد، از آن‌رو که بسیار سریع فراگیر می‌شد و آحاد جامعه از آن مطلع می‌شدند. گاهی یک بیت، فرد یا گروهی را عزیز یا رسوا می‌کرد. در دورانی که ولایت اهل‌بیت^{علیهم‌السلام}، جرمی نابخشودنی بود و نیز شعر و ادبیات در خدمت مجالس عیاشی و طرب حاکمان و ثروتمندان جامعه قرار گرفته بود، شاعرانی آزاده و حق‌طلب با استفاده از شعر خود، معارف و عقاید امامیه را با صدای رسا مطرح کرده و از سوی اهل‌بیت^{علیهم‌السلام} و در مجالس ایشان

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه امام صادق^{علیه‌السلام}. رایانامه:

f.bazrafshan@isu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام

صادق^{علیه‌السلام}. رایانامه: s.omida79@isu.ac.ir

مورد تشویق و عنایت قرار گرفتند. یکی از این شاعران، ابوتمام طایی است که با قلم روان و اعجاب‌انگیز خود، اهل فن و مردم عادی را شگفت‌زده کرده و با شجاعت و هنرمندی به دفاع از عقاید حقه امامیه پرداخته است. این پژوهش، درصد اثبات کارکرد شعر و ادبیات، در نشر و گسترش دیدگاه‌ها و پیام‌هایی است که در شرایط فرهنگی - اجتماعی و سیاسی خاص، با ملاحظات و محدودیت‌هایی همراه هستند و مصلحت، مانع ابراز مستقیم آنها می‌شود. این کارکرد، در طول تاریخ به اثبات رسیده است و امروز نیز در موقعیت‌هایی که بیان عقاید حقه تشیع، که گاهی ممکن است چالش‌هایی را در سطح جامعه ایجاد کند، نقشی اساسی ایفا می‌کند و نه تنها شیعیان را از موضع انفعال و عقب‌نشینی‌های می‌بخشد، بلکه مسیر جدیدی را برای کنشگری فعال، به صورت صحیح و هنرمندانه می‌گشاید.

واژگان کلیدی: ابوتمام طایی، قصیده غدیریه، عباسیان، شعر شیعی، کارکرد شعر.

چالش‌ها و فرصت‌های منبر و سخنرانی در هیأت‌های مذهبی در دوران دیجیتال

محمدهادی تقی‌پور^۱

چکیده

منبر و سخنرانی، یکی از مهم‌ترین رسانه‌های ارتباطی مذهبی است که در هیأت‌های مذهبی به کار می‌رود. این رسانه، با توجه به تحولات دیجیتالی، دچار تغییراتی شده است که می‌تواند چالش‌ها و فرصت‌هایی را برای ارتقای سطح دانش و ایمان مخاطبان ایجاد کند. این مقاله، با استفاده از روش تحلیل محتوایی و پرسشنامه، سعی دارد به سؤال پژوهشی زیر پاسخ دهد: منبر و سخنرانی حضوری، آنلاین و ترکیبی با محتوای متفاوت، چه چالش‌ها و فرصت‌هایی را در هیأت‌های مذهبی شهر مشهد در سال ۱۴۰۳ برای ارتقای سطح دانش و ایمان مخاطبان با ویژگی‌های مختلف ایجاد می‌کند؟ نتایج این پژوهش، نشان می‌دهد که منبر و سخنرانی ترکیبی با محتوای مناسب با نیازها و علاقه‌های مخاطبان، می‌تواند بیشترین تأثیر را در افزایش دانش و ایمان آن‌ها داشته باشد. هم‌چنین، این پژوهش چندین پیشنهاد برای بهبود کیفیت و کارایی منبر و سخنرانی در هیأت‌های مذهبی ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی: منبر، سخنرانی، هیأت، تحول و تطور، عصر دیجیتال، هوش مصنوعی.

مطالعه سیر تحول اشعار مداحان اهل بیت علیهم السلام در مجالس حسینی عراق (دوره قبل و بعد از سرنگونی صدام)

رقیه رستم پور ملکی^۱

زهرا فرید^۲

چکیده

مرثیه‌خوانی یا مداحی، نوعی هنر مذهبی است و لازمه آن، شناخت کامل ائمه و اهل بیت علیهم السلام و آگاهی از اهداف رسالت آن‌ها و نیز اطلاع کافی از شرایط سیاسی و اجتماعی مسلمانان و به خصوص شیعیان است. از آن‌جا که در هر دوره، شرایط جامعه و افکار مردم تغییر می‌یابد، مداحی‌ها و مرثیه‌ها نیز با توجه به این تغییرات، چه از لحاظ شکلی و چه درون‌مایه، تغییر می‌کنند. در تاریخ معاصر کشور عراق، مدح اهل بیت علیهم السلام به خصوص عزاداری امام حسین علیه السلام، به دو دوره حکومت صدام و بعد از آن بر می‌گردد؛ چرا که قبل از سال ۲۰۰۳ میلادی، یعنی زمان سقوط صدام، مداحی‌ها به‌طور مخفیانه و محدود انجام می‌شد؛ ولی بعد از آن نوحه‌خوانی، ابعاد بسیار وسیع و متنوعی پیدا کرد و در سبک و نحوه اجرا

۱. استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء علیها السلام، تهران، ایران. رایانامه: r.rostampour@alzahra.ac.ir

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء علیها السلام، تهران، ایران. z.farid@alzahra.ac.ir

و مضامین، دچار تحول شد. هم‌چنین اقبال عمومی به این مرثیه‌ها، چه در عراق و چه در بین شیعیان دیگر کشورها، وسعت چشمگیری یافت. این مقاله، بر آن است تا با بررسی سبک و درون‌مایه اشعار مداحی‌های جدید، به شناختی از تحولات به‌وجودآمده در آن‌ها دست یابد. نتایج پژوهش، نشان می‌دهد از لحاظ سبک و اجرا، نوحه‌ها، از موسیقی پیچیده‌تر و سنگین‌تری نسبت به قبل برخوردار شده‌اند. هم‌چنین استفاده از فتّوری نوین در ضبط و اجرا، از تغییرات ایجادشده در این زمینه است. از لحاظ درونمایه نیز با توجه به گسترش آزادی‌های سیاسی در عراق، مداحی‌ها از مضامین سیاسی بیشتری برخوردار شده‌اند. استفاده وسیع از تصاویر و تشبیهات به‌خصوص استفاده از صنعت تشخیص، هم‌چنین توجه به ابعاد مختلف شخصیتی زنان حاضر در واقعه عاشورا بخصوص حضرت زینب علیها السلام و انعکاس راهپیمایی اربعین در اشعار و توجه به ابعاد بین‌المللی واقعه عاشورا و نیز استفاده بیشتر از نمادهای عاشورایی در این اشعار، از مهم‌ترین دستاوردهای این پژوهش است.

واژگان کلیدی: شعر دینی، امام حسین علیه السلام، نوحه‌خوانی عراقی، مجالس عزای حسینی، نماد عاشورایی.

سیر تحول شعر آیینی عربی در میانه قرن‌های ۶ تا ۱۳ هجری قمری

رقیه رستم پور ملکی^۱

عذراء طالبیان درزی^۲

چکیده

شعر آیینی در طول تاریخ، فراز و فرودهای زیادی به خود دیده است. در این میان، واقعه عاشورا به‌مثابه نقطه عطفی است که تأثیر شگرفی در اوج‌گیری سرایش این نوع اشعار داشته است؛ اما حوادث و وقایع متعدد تاریخی از جنبه‌های مختلف، از ابتدای وقوع این حادثه تاکنون، سبب بروز تحولاتی در سبک و مضامین اشعار آیینی و نیز شیوه انتشار و به‌کارگیری آن در مجالس ذکر اهل بیت علیهم‌السلام، شده است. مقاله حاضر، در پی آن است تا به شیوه توصیفی-تحلیلی با بررسی شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی قرون ۶ تا ۱۳ (دوره حکومت‌های مستقل تا پایان دوره عثمانی) - که در مقایسه با سایر ادوار تاریخی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است- تحولات ادب آیینی عربی و به‌خصوص، شعر آیینی را از منظر اسلوب، محتوا و شیوه ارائه آن در محافل مذهبی، مورد کنکاش قرار دهد و در پرتو آن، به این واقعیت دست یابد که نور

۱. استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء علیها‌السلام، تهران. (نویسنده مسئول). رایانامه: r.rostampour@alzahra.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء علیها‌السلام، تهران. رایانامه: atalebian58@gmail.com

پرفروغ و هدایتگر اهل بیت^{علیهم‌السلام}، حتی در دوران ضعف و جمود و انحطاط هم، هم‌چنان در میان ادب عربی می‌درخشد و رهنمون همه جهانیان، به سوی معرفت و حقیقت است.

واژگان کلیدی: سیر تحول، شعر آیینی، مدح اهل بیت، عصر انحطاط، دوره عثمانی.

نقش ادبیات در هیأت‌های مذهبی از گذشته تاکنون

حسن سلیمی^۱

چکیده

هدف این مقاله نشان دادن جلوه‌هایی از ادبیات عاشورایی در دوره معاصر، همراه با بیان سابقه این‌گونه ادبیات در گذشته زبان فارسی است. در این مقاله، علاوه بر سابقه اشعار عاشورایی، به بررسی سیر تحول این اشعار پرداخته می‌شود و در ادامه، برخی از مشخصه‌های ادبیات عاشورایی عصر انقلاب و هم‌چنین کارکرد ادبیات و آسیب‌شناسی اشعار آیینی در هیأت‌های مذهبی، بررسی خواهد شد.

واژگان کلیدی: عاشورا، ادبیات، عصر انقلاب، دوره معاصر.

سیر تکاملی مقتل نگاری عاشورایی از ابتدا تا پایان سده پنجم هجری با تأکید بر شاخصه‌های ساختاری

مهرداد شایع^۱

محمدامین شهبازی^۲

چکیده

مقتل نگاری عاشورایی، نوعی تک‌نگاری تاریخی است که در آن به شرح وقایع روز عاشورا و جریان شهادت امام حسین علیه السلام و یارانش پرداخته می‌شود. ریشه‌های این شیوه از تاریخ‌نگاری را می‌توان در مکتب سیره‌نویسی مدینه، در رخدادهایی مانند شهادت حمزه علیه السلام و جعفر علیه السلام و قتل عثمان پی‌جویی کرد، ولی شاکله اصلی آن با تاریخ‌نگاری درباره شهادت امام علی علیه السلام و واقعه عاشورا در کوفه شکل گرفت. مسئله اصلی این پژوهش، بررسی سیر تکاملی این نوع از تک‌نگاری تاریخی، از ابتدای شکل‌گیری تا پایان سده پنجم هجری است. در همین راستا «بررسی و تحلیل سیر تکاملی ساختاری مقاتل عاشورایی»، «بازشناسی و تبیین مراحل و مقاطع اصلی این سیر» و «استخراج شاخصه‌های هر یک از مراحل و مقاطع اصلی آن» از ابتدا تا سده پنجم، به‌عنوان نظام مسائل این پژوهش مطرح می‌شوند. روش پژوهش برای دستیابی به پاسخ این

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه امام صادق علیه السلام. رایانامه: m.shaye@isu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه امام صادق علیه السلام. رایانامه: shahbazi.ir79@gmail.com

مسائل، تجزیه، تحلیل و مقایسه داده‌های مستخرج از منابع اصیل و متقدم است؛ به این صورت که ابتدا با مراجعه به مقاتل و بررسی دقیق متن هر یک از آن‌ها، شاخصه‌های ساختاری استخراج شده و پس از مطالعه زمانی آن‌ها، مراحل و مقاطع اصلی سیر تکامل، پدیدار خواهد شد و بدین ترتیب، نقشه کلی سیر تکامل مقاتل عاشورایی ترسیم می‌گردد.

واژگان کلیدی: سیر تکاملی، مقتل نگاری، مقاتل عاشورایی.

بررسی تأثیر فرهنگ عاشورایی بر سروده‌ها و رزم‌آهنگ‌های دفاع مقدس

علی قائمی خوش‌بین^۱

فرحناز باغانی^۲

چکیده

جنگ تحمیلی، یکی از حوادث مهم تاریخی برای کشور ایران بود که عظمت و ظرفیت‌های پنهان مقاومت و جمهوری اسلامی ایران را به دنیا ثابت نمود. در بررسی عوامل متعدد مؤثر در به‌دست آمدن این عظمت و پیروزی بزرگ، داشتن انگیزه و هدف والای دفاع از حق در بین رزمندگان، یکی از مؤثرترین عوامل بوده است؛ چرا که رزمندگان ایرانی با کمترین تجهیزات در مقابل جهانیان ایستادند و دلیل این ایستادگی، چیزی جز داشتن هدف و انگیزه مقدس نمی‌توانست باشد؛ از عوامل خلق این هدف و انگیزه، الگوبرداری رزمندگان از فرهنگ عاشورا و نهضت امام حسین علیه السلام بود که از طریق آموزه‌های مذهبی و ادبیات، به رزمندگان منتقل می‌شد. یکی از راه‌های انتقال این فرهنگ، سروده‌ها و رزم‌آهنگ‌های اجراشده در دوران دفاع مقدس است. ما در این پژوهش، با تحلیل اسنادی که از طریق مصاحبه شفاهی و اسناد کتابخانه‌ای موجود به بررسی نقش سروده‌ها و رزم‌آهنگ‌ها در ایجاد انگیزه و تقویت روحیه رزمندگان و آحاد

۱. کارشناسی ارشد تاریخ اسلام دانشگاه خوارزمی. رایانامه: ghaemikhoshbinali@yahoo.com

۲. کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلام دانشگاه خوارزمی. رایانامه: baghanifarahnaz@yahoo.com

جامعه از طریق مطالعه موردی چهار رزم آهنگ معروف آقای آهنگران، چه اولین اجرای ایشان در دیدار امام خمینی علیه السلام، چه دیگر آثار ایشان که نقش مؤثری در ایجاد شور و انگیزه در بین رزمندگان و آحاد جامعه داشت، خواهیم پرداخت. نتایج پژوهش، نشان می‌دهد که محور کل رزم آهنگ‌ها و سروده‌های دفاع مقدس، فرهنگ عاشورا و قیام امام حسین علیه السلام بوده است؛ یعنی دفاع مقدس اقتباسی از قیام حسینی در راستای آزادی‌خواهی و دفاع از حق در فرهنگ عاشورا بوده است.

واژگان کلیدی: دفاع مقدس، فرهنگ عاشورا، صادق آهنگران، رزم آهنگ.

بررسی تأثیرات ادبیات فارسی در مقتل نگاری در مقایسه با ادبیات عرب

بهاء الدین قهرمانی نژادشایق^۱

چکیده

مقتل نگاری یکی از شعب مهم تاریخ نگاری اسلامی، موسوم به مکتب کوفه است. نظر به فوق العاده بودن حماسه عاشورا و مقتل الحسین علیه السلام و با توسعه مناطق اسلامی به ویژه در شرق حاکمیت اسلامی و با توجه به بالندگی و محتوای غنی ادبیات فارسی، خصوصاً در بُعد حماسی و احساسی و شباهت آن به شرایط زبانی موسوم به ایام العرب، تأثیرات متقابل در شیوه تاریخ نگاری در همه شقوق، امری بدیهی بود؛ به ویژه آن که اغلب مؤلفین و مدوّنین مکتب کوفه و عراق، مانند ابوالفرج، بلاذری، ترمذی، ابن ماجه و ...، مانند بسیاری از دانشمندان بنام مسلمان، اصالتی غیرعربی و ایرانی داشتند. توجه به ترجمه آثار از فارسی به عربی و بالعکس و رونق آن در ماجرای نهضت ترجمه، باعث بالندگی شیوه نگارش این نوع از تاریخ نگاری می گردید و در این میان، طبعاً تأثیرات شیوه نگاشتن تاریخ مقتل به جهت تأکید بر حماسه و احساس، با عنایت به تقارب شکلی موجود در ادبیات عرب و ایران، بدیهی می نمود و در نتیجه، آثار خود را در نوع نگارش تاریخ مقتل، بروز داده و نتیجه، باعث آشکار

۱. استادیار گروه تاریخ دانشکده معارف دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: Bghahremani@ut.ac.ir

شدن شیوه ادبیات فارسی در مقتل گردید؛ بنابراین، پژوهش حاضر درصدد تبیین و تحلیل این مسئله بود و درصدد بررسی همه‌جانبه این تأثیرات به‌ویژه در مقایسه با ادبیات عرب است.

واژگان کلیدی: تاریخ‌نگاری مقتل، مقتل الحسین علیه السلام، ادبیات فارسی، ایام العرب، نهضت ترجمه.

سیر تطور مقتل نگاری امام حسین علیه السلام از آغاز تا ظهور صفویه

وحید نادری^۱

چکیده

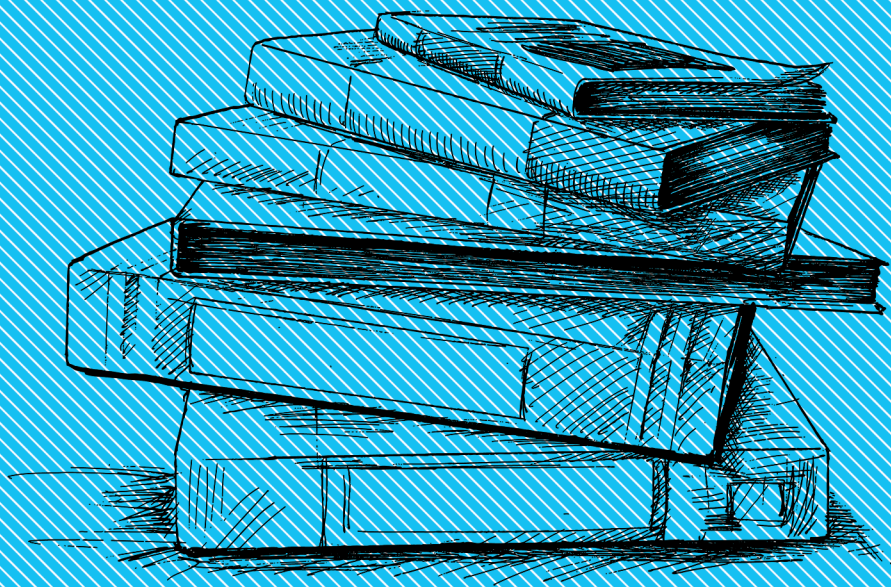
نگارش اخبار و رویدادهای مربوط به شهادت سالار شهیدان حسین بن علی علیه السلام از دیرباز مورد توجه عالمان، محدثان و تاریخ‌نگاران جهان اسلام قرار داشته است، به‌گونه‌ای که کهن‌ترین مقاتل مکتوب، به فاصله کوتاهی از واقعه عاشورا و به دست شماری از اصحاب امامان معصوم علیهم السلام به رشته تحریر درآمده است. پژوهش حاضر، با هدف ادراکی عمیق‌تر از ماهیت امر مقتل‌نویسی به بررسی روند طی‌شده از سوی مقتل‌نگاران از نیمه قرن دوم تا پایان قرن نهم هجری که مقارن با ظهور سلسله صفویه است، می‌پردازد. جستجو حول این پرسش که مقاتل در دسترس به مثابه تراث باقی‌مانده از گذشتگان، چه پیشینه تاریخی را پشت سر نهاده‌اند، بن‌مایه اصلی این پژوهش را در بر می‌گیرد.

واژگان کلیدی: امام حسین علیه السلام، عاشورا، سیره، مقتل، مقتل پژوهی.

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. تهران. رایانامه: isu.naderi@gmail.com.

بخش پنجم:
کتاب‌شناسی هیأت و آیین‌های مذهبی

نقدی بر کتاب ردیف خوانی در مداحی

حسین امیدخواه^۱

حمیدرضا اخگر^۲

چکیده

هنر ردیف خوانی، به منزله هنری اصیل و سنتی در دوره قاجار از اهمیت فراوانی برخوردار بوده است. این هنر در دوره صفوی به علت تحریم موسیقی، حافظ اصلی موسیقی ایران در این دوره بوده است. کتاب «ردیف خوانی در مداحی»، آموزش ردیف‌های آوازی به شیوه مداحی است که توسط داوود چاوشی به رشته تحریر درآمده است. این کتاب در سال ۱۳۹۵ ه.ش، در انتشارات جمهوری به زیور طبع آراسته گردیده است. در مقاله حاضر، به نقد محتوایی و فرمی این کتاب پرداخته می‌شود. مؤلف در این کتاب با نگاهی تحلیلی، به ارائه ردیف آوازی در مداحی پرداخته و ضمن ارائه گوشه‌ها، نگاهی به شیوه ارائه آن‌ها در مداحی دارد. رویکرد علمی و هنری وی در طبقه‌بندی از انواع ارائه از دستگاه‌ها و سبک‌های مداحی، این کتاب را در جایگاه یک منبع پژوهشی معتبر در زمینه هنر ردیف‌خوانی در مداحی قرار می‌دهد. البته مغفول ماندن بعضی از قسمت‌ها و ارائه گوشه‌های ردیف با تحریرهای متنوع و بیش از حد معمول مورد استفاده

۱. کارشناس ارشد تاریخ هنر ایران اسلامی دانشگاه هنر اصفهان. اصفهان. رایانامه: Hoseinomidkhah@gmail.com

۲. پژوهشگر حوزه هیات و مداحی. رایانامه: hamidrezaakhgar8@gmail.com

در مداحی و نبود فهرست مدون طبقه‌بندی شده را می‌توان از نقاط ضعف این کتاب دانست که به آن پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: موسیقی مذهبی، ردیف آوازی، مداحی، ردیف خوانی.

استاد جلال‌الدین همایی و عاشورانگاری او (با تأکید بر ماهیت مناسک سوگواری)

رحیم پاک‌نژاد^۱

چکیده

اهمیت قیام کربلا در تاریخ اسلام و جهان‌بینی شیعه، سبب شده است که از همان روزگار تا به امروز، متون متعدد و گونه‌گونی پیرامون آن نوشته شود. اهتمام به تدوین و تألیف چنین آثاری (فارغ از حالت توصیفی یا تحلیلی‌شان)، در عصر ما نیز ادامه یافته و اهل نظر را بر آن داشته است تا هر یک از جنبه‌های قیام امام حسین علیه السلام را موضوع بحث و بررسی قرار دهند. از جمله آثار متأخر در این موضوع، کتاب اسرار و آثار واقعه کربلا از مرحوم استاد جلال‌الدین همایی (۱۳۷۸.۱۳۵۹) است که به‌رغم اختصار و اجمال حاکم بر مطالب آن، به چهار وجه اساسی از واقعه کربلا می‌پردازد و به همین سبب است که جامعیت قابل‌توجهی دارد. مطالب این کتاب که در حقیقت برای حاضران و مستمعان مجالس عزاداری امام حسین علیه السلام نوشته شده، از ریشه‌ها و زمینه‌های قیام آن حضرت تا ماهیت و تاریخ مختصر این‌گونه مجالس را در بر می‌گیرد. از دیگر مباحث کتاب یادشده، می‌توان به هدف‌شناسی امام حسین علیه السلام و آثار و نتایج قیام ایشان اشاره کرد که هر دو مسئله، از اساسی‌ترین مسائل این حوزه به حساب می‌آیند. نثر نویسنده در این اثر او، روشن و روان است و به جهت

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران. رایانامه: Am72.paknejad@gmail.com

التزام به مختصرنویسی، معمولاً از انباشتن کتاب از منابع و مأخذ تاریخی، پرهیز دارد. ارزیابی انتقادی گزارش‌ها و منقولات تاریخی و تأکید بر سویه‌های معنوی و اخلاقی قیام سیدالشهدا علیه السلام نیز، از دیگر نکات قابل تأمل در این کتاب مرحوم همایی است.

واژگان کلیدی: قیام امام حسین علیه السلام، اسرار و آثار واقعه کربلا، جلال‌الدین همایی، عزاداری، هدف‌شناسی.

بررسی سیر تحوّل و تطوّر در مقتل نویسی «با تأکید بر مقتل تذکرة الشهداء»

هدی سلیمی^۱

چکیده

مقتل‌نگاری، شیوه‌ای از تاریخ‌نگاری اسلامی است که بخش قابل‌توجهی از آن، به گزارش و شرح وقایع گذشته‌شدگان اهل‌بیت علیهم‌السلام و به‌طور خاص، به جریان شهادت امام حسین علیه‌السلام و یارانش اختصاص یافته است. از طریق تطبیق و سنجش نگاشته‌های تاریخ عاشورا می‌توان دریافت که اهتمام نخستین مقتل‌نگاران، به ثبت وقایع و رویدادها با رویکرد عقلانی، سبب شده کمابیش، کتاب‌های معتبر و ارزشمندی را ارائه کنند، اما از قرن چهارم به بعد، نگرش عاطفی و حماسی به واقعه عاشورا، سبب تألیف مقاتل غیرعقلانی‌تر و به تبع ورود آسیب‌های متعدد به مقتل‌نگاری حسین بن علی علیه‌السلام گردید.

بر این اساس، رویکرد غیر تاریخی مقتل‌نگاران، در کنار نابود شدن برخی از منابع معتبر تاریخ عاشورا، سبب کاهش اعتبار آثار تاریخی متعلق به قرن چهارم هجری به بعد، شده است. می‌توان گفت که انحراف در روند مقتل‌نگاری با نگارش کتاب‌هایی چون روضة الشهداءی ملا حسین واعظ کاشفی شدت یافت

۱. دانش‌آموخته دکترای تاریخ اسلام دانشگاه اصفهان. رایانامه: Hoda_sa98@yahoo.com

و زمینه بروز تحریفات در مقاتل بعدی، از قبیل تذکرة الشهداء ملا حبیب الله کاشانی نیز فراهم گردید.

کتاب تذکرة الشهداء نوشته ملا حبیب الله کاشانی (متوفای ۱۳۴۰ هـ. ق)، به‌رغم ضعف اتقان و استناد تاریخی و روایی، یکی از آثاری است که در سده اخیر، به‌عنوان منبع و مرجع مقتل شناخته شده است و در تولید، تثبیت و ترویج تحریف‌های عاشورایی، سهم بسزایی داشته است.

این مقاله ضمن معرفی، نقد و بررسی منبع یادشده در حوزه مقتل‌نگاری امام حسین علیه السلام، به روش تاریخ‌نگاری کاشانی که به‌نوعی بر فضای فکری جامعه خود و حتی در زمان‌های بعد نیز تأثیر گذاشته، پرداخته و اخبار و گزارش‌های نادرست و غیر معتبری را که در این مقتل راه یافته و با فلسفه قیام امام حسین علیه السلام تعارض داشته شناسایی و پالایش نموده است. بر اساس بررسی‌های صورت گرفته، می‌توان گفت که تحریف‌های موجود در کتاب تذکرة الشهداء، عمدتاً برآیند آثار تحریف یافته پیشین بوده است، هم‌چنین رویکرد احساسی نویسنده، تحت تأثیر شرایط زمانه، فاصله گرفتن وی از منابع اولیه، سهل‌انگاری در نگارش اخبار عاشورا و دخالت ذوق و سلیقه شخصی در تاریخ‌نگاری در ورود آسیب‌های متنی به اثر مزبور، تأثیر بسزایی داشته است.

واژگان کلیدی: تحریف‌زدایی، مقتل الحسین علیه السلام، تذکرة الشهداء، ملا حبیب الله کاشانی.

برآمدن، تداوم و تحول گفتمان ادبیات عاشورایی در متن روضه الشهداء

زینب عیوضی^۱

چکیده

گفتمان ادبیات عاشورایی، یکی از مهم‌ترین و پر بحث‌ترین موضوعات در بررسی تاریخ و فرهنگ ایران است. این گفتمان، به مجموعه‌ای از آثار نوشتاری و شفاهی اشاره دارد که به رویداد عاشورا و شخصیت‌های آن پرداخته‌اند. در این راستا، کتاب روضه الشهداء کاشفی، به عنوان یکی از قدیمی‌ترین و معتبرترین منابع در ادبیات عاشورایی و مقتل‌نویسی، نقش بسزایی در شکل‌گیری و توسعه گفتمان ادبیات عاشورایی دارد. این کتاب که در قرن نهم هجری تألیف شده است، با استفاده از روایات تاریخی، قرآنی، حدیثی و داستانی، حوادث کربلا را به صورت شعر و نثر بازگو می‌کند و به تحلیل و تفسیر آن‌ها می‌پردازد. نویسنده این کتاب، حسین بن علی بن محمد بن علی کاشفی، یکی از بزرگان علم و ادب در سده نهم هجری است که در زمینه‌های مختلف تاریخ، حدیث، شعر، نثر و روضه‌خوانی فعالیت داشته است. کاشفی با داشتن دانش گسترده و سبک خلاقانه، توانسته است کتاب روضه الشهداء را به عنوان یک شاهکار در ادبیات عاشورایی به جای بگذارد. کاشفی در این کتاب، با به‌کارگیری اصول

۱. دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. رایانامه: eyvazi.zeynab@gmail.com

روضه خوانی، سخنوری و شعرسرایی، سعی می‌کند تا حال و هوای عاشورا را به خواننده منتقل کند و احساسات و ارزش‌های عاشورایی را در وجود او بیدار سازد. کتاب روضه‌الشهدا کاشفی، با تأکید بر مفاهیم محوری چون عدالت، شهادت، صبر، تقوا، ولایت و محبت، گفتمان ادبیات عاشورایی را پرورش می‌دهد و به آن جهت می‌بخشد. این کتاب، هم‌چنین با ارائه دیدگاه‌های تاریخی، فقهی، کلامی، عرفانی و داستانی درباره عاشورا، گفتمان ادبیات عاشورایی را با سایر گفتمان‌های فکری هم‌سو می‌کند و آن را غنی و پویا می‌سازد؛ بنابراین، مطالعه و تحلیل کتاب روضه‌الشهدای کاشفی، می‌تواند به درک بهتر گفتمان ادبیات عاشورایی یاری رساند.

واژگان کلیدی: روضه‌الشهدا، مقتل‌نویسی، ادبیات عاشورایی، گفتمان ادبیات عاشورایی.

بررسی علل تأثیرگذاری و جریان‌سازی کتاب روضه الشهداء

محمود مطهری‌نیا^۱

چکیده

کتاب «روضه الشهداء» نوشته ملاحسین کاشفی، مشهورترین و تأثیرگذارترین کتاب تاریخ عاشورا و حتی سرآمد ادبیات عاشورایی فارسی دانسته شده است. این کتاب که در ابتدای قرن دهم هجری نوشته شده، از جهات متعدد بر عزاداری برای امام حسین علیه السلام اثرگذار بوده، تا آن‌جا که مدتی بعد از نگارش این کتاب، نام مجالس عزاداری به روضه‌خوانی تغییر پیدا می‌کند و نه تنها به کسی که این کتاب را می‌خواند، بلکه به هر مصیبت‌خوانی، عنوان «روضه‌خوان» اطلاق می‌شود. اغلب، این کتاب را نخستین مقتل فارسی دانسته‌اند و برخی مقتل فارسی ابوالمفاخر رازی را؛ با این حال کسی منکر جریان‌سازی روضه‌الشهداء نشده است. جالب این‌که انتقادات جدی محتوایی که از سوی نویسندگان و عالمان متعدد شیعه مانند شهید مطهری، علامه شعرانی و محدث نوری به محتوای روضه‌الشهداء گرفته شده، نتوانسته از جایگاه این کتاب در عامه مردم بکاهد. در نوشتار حاضر، برای پاسخ به این چرایی، با روش مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی متون سراغ مواردی مانند شیوایی و گیرایی نثر

۱. عضو هیئت علمی گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی تهران. رایانامه: motaharinia@gmail.com

کتاب، داستانی بودن متن و آمیختگی آن به گونه‌های مختلف نوشتاری مانند شعر و حدیث و داستان و نیز بهره‌مندی از دانش‌های مختلف به خصوص غیر شیعی در کنار رویکرد صوفیانه آن رفته‌ایم.

واژگان کلیدی: مقتل نویسی، روضة‌الشهدا، ملاحسین کاشفی، تحریفات عاشورا، شهید مطهری، حماسه حسینی.

نقش کتاب «لؤلؤ و مرجان» در پرهیز از تحریف واقعه عاشورا

وحیده مطهری فریمانی^۱

مریم بهان^۲

چکیده

مداحی و مرثیه‌خوانی، آدابی دیرینه در تاریخ ایران دارد و اولین مستندات آن، تقریباً به دوران حکومت آل‌بویه بر می‌گردد. با ورود مذهب شیعه به ایران، برپایی مجالس عزا و مرثیه‌خوانی به‌ویژه در ایام محرم و صفر رایج شد. واعظان و مدیحه‌سرایان، به بازگویی برخی از جریان‌های تاریخی همچون واقعه عاشورا پرداختند. در این میان مطالبی بیان می‌شد که با حقیقت مکتب حسینی مغایرت داشت. تحریف در حادثه بزرگی مانند عاشورا که از نظر اجتماعی، یک سند محسوب می‌شود و پشتوانه اخلاق و تربیت می‌باشد، سبب ایجاد انحرافات بسیاری مانند بی‌اثر کردن قضیه می‌گردد. میرزا حسین نوری، محدث و فقیه معروف شیعی قرن چهاردهم (۱۲۱۷ - ۱۲۸۱ ه.ش)، صاحب کتاب «لؤلؤ و مرجان» در آداب اهل منبر، به این موضوع مهم اشاره نموده است. این کتاب با وجود اختصار، نکات مهم و قابل توجهی را در بردارد که پیش‌تر به آن پرداخته نشده است. محتوای کتاب، در راستای وظایف اهل منبر، واعظین و مداحان می‌باشد.

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء، تهران. رایانامه: V.motahari@slzahra.ac.ir.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء، تهران. رایانامه: Maryam.bhn1380@gmail.com.

فصل اوّل، به خلوص نیت اختصاص دارد و نویسنده، آن را شرط اوّل برای گوینده، خطیب و واعظ می‌داند. فصل دوم، در ستایش صداقت و مذمت دروغ‌گویی در کلام گوینده است.

این کتاب به عواقب سوء تحریف در واقعه عاشورا پرداخته و صراحتاً بیان می‌کند که امروز، باید به دلیل انحراف در نقل وقایع عاشورا بر حسین علیه السلام عزاداری کرد و بر مصیبت ذکر این دروغ‌ها گریست، نه بر آن شمشیرها و نیزه‌هایی که بر پیکر شریفش وارد شد. در انتها نویسنده بی‌تفاوتی اهل علم را در این زمینه نکوهش می‌کند و دغدغه‌مندی خود را برای جلوگیری از این انحرافات اعلام می‌دارد.

شهید مطهری (ره) در کتاب حماسه حسینی، در بخش تحریف لفظی و معنوی از این عالم بزرگ و خدمت ارزنده او در تألیف این کتاب ارزشمند، تجلیل نموده است. در این مقاله، به نقش تأثیرگذار کتاب **لؤلؤ** و مرجان در جلوگیری از تحریف واقعه عاشورا پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: واقعه عاشورا، تحریف، صداقت، میرزا حسین نوری، **لؤلؤ** و مرجان در آداب اهل منبر.

کتاب‌شناسی کتب اثرگذار و جریان ساز درباره هیأت و آیین‌های مذهبی

بهروز همایی^۱

راضیه سلیمانی^۲

چکیده

نقش هیأت‌های مذهبی و جایگاه مردمی آن بر هیچ‌کس پوشیده نیست. شاید بزرگ‌ترین پایگاه دینی و ملی در جامعه اسلامی ما، هیأت‌ها و محافل مذهبی باشد. هر چه قدر، قدر و ارزش یک هیأت در میان مردم شناخته شده و والا باشد، میزان تأثیرگذاری آن بر مردم نیز بیش‌تر خواهد بود. در این راستا و با توجه به شعائر و اهداف عالی و بلند حاکم بر حرکت حضرت حسین بن علی علیه السلام و فرهنگ عاشورا، هیأت‌های مذهبی نیز، ضمن اقامه عزاداری و سوگواری و بزرگداشت مناسبت‌های اسلامی در دیگر شئون اجتماعی، فرهنگی، اخلاقی، انسانی و ... که در شرع مقدس اسلام و احادیث معصومین علیهم السلام آمده است، ورود یافته و نسبت به اجرای آن با جدیت فراوان می‌کوشند. با توجه به اهمیت هیأت و آیین‌های مذهبی، آثار فراوانی در این زمینه و تأثیرگذاری آن نگاشته شده است و با وجود این، تهیه و تدوین کتاب‌شناسی در این زمینه، از ضروریات

۱. کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه تهران. (نویسنده مسئول). رایانامه:

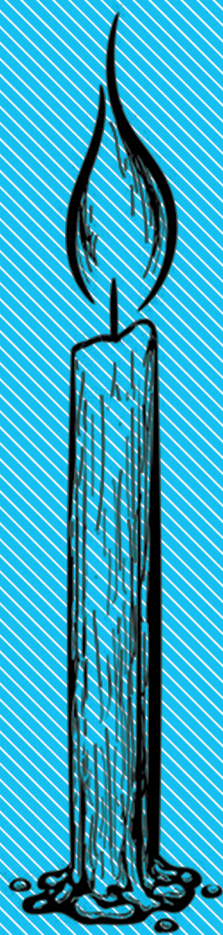
.Homaei.lib@gmail.com

۲. کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی. رایانامه: Raz.soleimani@gmail.com

اساسی برای پژوهشگران و علاقه‌مندان به این حوزه است. پژوهش حاضر در همین راستا به دنبال شناسایی، گردآوری و معرفی آثار مرتبط با هیأت و آیین‌های مذهبی منتشر شده در ایران و ارائه گزارشی توصیفی از این آثار است.

واژگان کلیدی: هیأت، آیین‌های مذهبی، کتاب‌شناسی.

بخش ششم:
آسیب شناسی و چالش های آیین های
مذهبی

عوامل، دلایل و سویه‌های ایجاد و گسترش آسیب‌ها در فرهنگ عاشورا

علی آقاجانی^۱

چکیده

فرهنگ عاشورا، از مهم‌ترین اجزای شکل‌دهنده فرهنگی اجتماعات شیعی است که از گذشته تاکنون، درگیر آسیب‌هایی در شکل و محتوا بوده است. ماهیت اجتماعی آن به‌گونه‌ای است که از منظر ثابت، شاید حتی نتوان بر برخی موارد آن مفهوم آسیب را اطلاق نمود. این پدیده، هر چه باشد، نیازمند بازکاوی و مشخص کردن عوامل و دلایل است. مقاله با رویکردی توصیفی-تحلیلی، به زمینه‌ها و روندهای جاری در فرهنگ عاشورا به‌ویژه در شمایل عزاداری می‌پردازد و عواملی مانند دگرگونی فضای اجتماعی و تغییر در گفتمان عاشورا، گسترش فرهنگ مدرنیته به اجزای جامعه از جمله عزاداری، تضعیف مرجعیت اجتماعی عالمان دینی، برخورد عاطفی صرف با مقوله عزاداری، افراط در سیاسی شدن عزاداری، آمیخته شدن فرهنگ‌های قومی و سرزمینی با عزاداری، هراس نخبگان از عوام یا عوام‌زدگی آنان و ... را به بحث گذاشته است.

واژگان کلیدی: فرهنگ عاشورا، اجتماعات شیعی، دگرگونی فضای اجتماعی، فرهنگ مدرنیته، عوامل و دلایل ایجاد و گسترش آسیب‌ها.

آسیب زدایی از فرهنگ عاشورا؛ پیشینه و جریان شناسی

علی آقاجانی^۱

چکیده

در این مقاله، روند آسیب‌شناسی و آسیب زدایی فرهنگ عاشورا به‌ویژه در مورد خاص عزاداری، به شکلی استقرایی (و البته غیر تام) بررسی شده است. بر این اساس، سه گونه از جریان‌های معرفتی مرتبط با مفاهیم اجتماعی دین، احصا و موضوع در نگرش آنان دنبال شده است؛ الف) روشنفکری غیر دینی. ب) روشنفکری دینی. ج) عالمان دینی و روحانیت. ذیل هریک از این گونه‌ها و جریان‌ها، شخصیت‌های عمده مطرح و نگرش آنان به آسیب‌های شکلی و محتوایی و نقطه عزیمت‌شان پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: پیشینه و جریان شناسی، آسیب‌شناسی، آسیب زدایی، فرهنگ عاشورا، روشنفکری غیر دینی، روشنفکری دینی، عالمان دینی و روحانیت.

۱. هیئت علمی گروه علوم سیاسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. تهران. رایانامه: aqajani@rihu.ac.ir.

بررسی انحرافات و تحریف‌های عزاداری حسینی

علیرضا روحی^۱

جواد طلوع رضائی صفار^۲

چکیده

مؤثرترین کارویژه مجالس و مراسم عزای ابا عبدالله الحسین علیه السلام، حفظ و انتقال پیام عاشورا به نسل‌های آینده است؛ اما با گذشت زمان، این کارویژه تحت تأثیر انحرافات مراسم عزاداری قرار گرفته و می‌گیرد. برپایی مجالس عزاداری سیدالشهدا، به جز مودت و محبت، اهداف دیگری را نیز دنبال می‌کند که مهم‌ترین آن‌ها، معرفی قیام عاشورا، تقویت روحیه شهادت‌طلبی و نشر فرهنگ اسلامی است و از همین رو، نقش مهمی را در تقویت حیات دینی شیعه ایفا می‌کند. هدف ما در این پژوهش، بررسی انحرافات و تحریفات مراسم عزاداری حسینی است. پژوهش پیش رو که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و به روش توصیفی انجام گرفته، به بررسی تحریفات مراسم عزاداری پرداخته است؛ بررسی‌ها وجود و یا زمینه‌های بروز برخی انحرافات را نشان می‌دهد که بر اساس منابع دینی مورد بررسی قرار گرفته‌اند؛ برخی آسیب‌ها و آفات عبارتند از: اصل قرار گرفتن شور و تضعیف شناخت، تحریف هدف قیام، دروغ، بزرگ‌نمایی، طرح مباحث موهن، قمه‌زنی، استفاده از سبک‌های نامناسب و خرافات

۱. عضویت علمی رشته تاریخ دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد. رایانامه: dr.Rohy@gmail.com

۲. کارشناسی ارشد رشته تاریخ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه علوم اسلامی رضوی. مشهد. رایانامه:

Javadtolue73@gmail.com

عزاداری امام حسین علیه السلام به‌گونه‌ای است که شرکت‌کنندگان در آن غمگین می‌شوند؛ اما غم آن‌ها متفاوت از غم و غصه‌های زندگی روزمره است؛ غم معنویت، غم آخرت و غم مظلومیت که منشأ حرکت است.

واژگان کلیدی: امام حسین علیه السلام، زاداری، حریفات، انحرافات، فرهنگ عاشورایی.

ابداعات و تحریفات مناسک مذهبی تشیع در دوران حکومت قاجاریه

محمدعلی سمیعی^۱

چکیده

شهادت امام حسین علیه السلام، یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین وقایع تاریخ اسلام بوده است. این واقعه، نه تنها برای پیروان و محبان اهل بیت علیهم السلام یک مصیبت بزرگ محسوب شده، بلکه برای کسانی که به امامت این ذوات مقدسه اعتقاد نداشتند، حزن‌آور و تکان‌دهنده بوده است. این واقعه که در سال ۶۱ هجری قمری رخ داد، تاکنون با گذشت قرن‌ها از طریق مجالس عزاداری و ماتم حضرت سیدالشهدا علیه السلام هم‌چنان ادامه دارد. در طول تاریخ، شکل و محتوای عزاداری برای امام حسین علیه السلام در دوره‌های مختلف تغییر کرده و ابداعات و شیوه‌های نوینی در آن به وجود آمده است. حتی در دوران حکومت قاجاری نیز، این آیین‌ها ادامه یافته و تحولاتی در آن ایجاد شده است. این پژوهش، به بررسی پیشینه عزاداری بر امام حسین علیه السلام در دوران حکومت قاجاریه می‌پردازد. هدف این مطالعه، بررسی گزارش‌هایی است که ارتباط مستقیم یا غیرمستقیم با این موضوع دارند و سپس با روش توصیفی-تحلیلی، ابداعات، ویژگی‌ها و تحریفات اقامه و احیای ماتم و عزاداری بر امام حسین علیه السلام در هیئات و مجالس حسینی

۱. کارشناسی ارشد معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق علیه السلام. نویسنده مسئول. رایانامه:

در عصر حکومت قاجار مورد بررسی قرار می‌گیرد. این پژوهش، به عمق بیشتری از این موضوع پرداخته و به تحلیل جامع‌تری از ابعاد مختلف عزاداری در این دوره می‌پردازد تا تأثیرات این واقعه بر فرهنگ و رسومات عزاداری نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد و در نتیجه، تغییرات و ابداعاتی که در این زمینه رخ داده است، به طور کامل مورد بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: عزاداری، قاجاریه، هیأت، تعزیه، امام حسین علیه السلام.

